

Василь Махно // Дім
у Бейтінг Голлов

ВСП

Василь Махно // Дім
у Бейтінг Голлов

ВСЛ

Дім у Бейтінг Голлов

Після кількох років життя в Брукліні ми з Марією переїхали до Лонг Айленду. Найняли будинок у селищі Бейтінг Голлов, що вчепилося за скелясті виступи над океаном, - і зникли з Нью-Йорка. Так нам хотілося. Оглядати Бейтінг Голлов вибралися доджем наприкінці серпня. На Лонг Айленд Експрес Вей я побачив перших гусей, які летіли на захід. Задивився і проминув свій з'їзд. Дорогу випитав на заправці. До Бейтінг Голлов прибули пізніше, ніж домовилися з Педрейгом, господарем будинку. Марія навіть сказала, що цей Педрейг має повне право нас не дочекатися. Він, власне, натякнув під час останньої телефонної розмови зі мною, що протягом жовтня хотів би залагодити всі справи з цим житлом, і додав: «Тому, якщо хочете -приїздіть». «Зовсім не американське ім'я», - зауважила Марія. «Звідки він?» «Не знаю, розмовляє, як американець. Побачимо». Близько п'ятої вечора ми під'їхали до будинку, в якому планували прожити певний час. У кількох вікнах першого поверху світилося. «Старий нас дочекався», - мовив я. «Кльово, сюди паритися дві години, - відповіла Марія. - І ми, як завжди, заблукали». Подзвонили. У дверях з'явився худорлявий, неголений чоловік. «Педрейг, радий познайомитися», - всміхнувся він. «І ми раді», - відповіла Марія і увійшла першою, а я протиснувся між одвірком за нею і Педрейгом. У вітальні - посередині зали - стелю підпирав цегляний ватран, а над нашими головами висіла розкішна позолочена люстра. Старий, видно, щойно курил: у повітрі висів терпкий тютюновий запах. Меблі були старі. Шкіряні дивани - із залисинами. Зала переходила у кухню, де столи і підвіконня були захаращені вазонами й усіляким кухонним начинням. «Прошу», - показав він рукою і потягнувся до сигари, що тліла в попільниці. Й ми з Марією попрямували до сходів, що вели на другий поверх. Позазирали задля годиться до кімнат. Марія навіть помила руки над тріснутим умивальником і спустила в туалеті воду. «То що?» - запитав я. «Годиться! Тішуся, що матимемо ватран», - шепнула вона. «У великому домі над океаном». «Купиш ровер і їздитимеш по хліб і

молоко». «О, справді, а де ж тут магазини?». «Спитаємося в старого». І ми почали цілуватися ні з того ні з сього, з дурної радості, між другим і першим поверхом. «Ми беремо цей дім», - радісно випалила Марія, коли ми знову постали перед Педрейгом, наче наречені, що просять благословення. «Якщо маєте хвилин зо двадцять - то сходімо на узбережжя». Педрейг вирішив показати нам околиці, точніше місце, яким можна зійти до океану. Він пішов уперед, а ми - за ним. Дерев'яні сходи з поруччям вели в долину, вздовж якої тяглося з десятків каменів-валунів, а далеко за деревами та рудою, вигорілою за літо рослинністю, прозирали білі будинки. Валуни і ринь встеляли довгу смугу, наче величезні пташині яйця. Далеко, на тремтливому горизонті, там, де лінії берегів з'єднувалися з океаном, на перетині каменю та води, вони втрачали свої обриси і розмитою плямою тонули у сизому повітрі. А навпроти дерев'яних сходів, що тільки ними й можна було вибратися з цієї природної ущелини, сиротливо стирчали чорні палі прогнилого пірса. Я сказав тоді Марії, що Бейтінг Голлов - місце для самотників. Вона, нагнувшись, назбирала дрібних камінців і жбурнула їх в океан, з якого вже насувалися сутінки. Бейтінг Голлов від Нью-Йорка справді далеко, але складалося так, що протягом року ми могли обійтися і без мегаполіса. Марія вирішила перервати навчання. Знайшла якийсь підробіток із дому. Мені ж пощастило отримати річну стипендію, на яку можна було зводити кінці з кінцями. Прикинули, що наших заробітків вистачить, щоб відносно дешево жити у Бейтінг Голлов, час до часу відвідуючи Нью-Йорк. Трохи ще залишалось на страхівку авто і бензин. Зиму, що ми її хотіли прожити удвох, утікши з Нью-Йорка, було розраховано майже до цента. Про різдвяну поїздку до Парижа уже не згадували. Дорогою, повертаючись до Брукліну, Марія чомусь заговорила про свій приїзд до Америки. «Прикинь, я б ніколи тут не опинилася, якби не випадок. Коли б той кретин із Корпусу Миру, який викладав у нашій школі англійську, не сказав, що порадить мені, як отримати стипендію американського універу». Наш додж накрили густі сутінки. «Сказав, начебто в мене хороша англійська, бо я знаю, що дірка - це *dirk*. Прикинь, який ідіот?» Марія відхилила шибу, і ззовні разом із шумом автостради увірвалася прохолода. «Коли мені відкрили у Києві візу, - розповідала вона далі, - я напилася в готелі до срачки. Ну, просто думала, все - покину цих лохів і це бидло. Цю Україну-неньку». Коли Марія народилася у Кривому Розі, мені вже

було двадцять п'ять. Поки я писав дисертацію, а потім розлучався з Танею, вона підростала у родині криворізьких шахтарів, у двокімнатній хрущовці, в місті, де запах степових трав перемішався із запахом диму металургійних заводів. «Блін, вони ж, крім шахти, рудника і своєї дачі біля каналу, нічого ж не бачили. А тут я така понтова і красива в Америці», - це вона так згадувала своїх батьків. Перекривляла криворізьку говірку своєї матері, яка розтягувала слова і тицяла осьо, де завгодно. Її батька у дев'яностих біля їхньої дачі на каналі пришили якісь друзки, і Марія виїхала навчатися до Києва, а згодом до Пітсбурга. Опинившись у Нью-Йорку, поселилася на Коні Айленді у дешевій квартирі. Вона вважала, що зі смертю її батька Кривий Ріг провалився, наче людина, яка необережно ступила на територію з табличкою «Вхід заборонено. Місце вибраної породи». Ближче до Брукліну, виїхавши на двісті сімдесят восьму дорогу, згадав, що, коли ми розлучились із Танею, вона переїхала до своїх батьків у інший район міста, а я підселився у малосімейну до знайомого пацана. Що я тоді курих? Ага, Bond. Мав звичку залишати на вечір три сигарети, бо за ніч кіоск могли спалити. Спав на книжках, бо другого ліжка у знайомого не було, а розкладачки стали великим дефіцитом: їх возили до Польщі. До Брукліну залишалося не більше двадцяти миль, і об'їзною дорогою Бруклін Квінс Експрес Вей ми обминали Мангеттенський і Бруклінський мости, виїжджаючи просто на Бруклінську дорогу праворуч до нічного Даунтауна. Хтозна для чого, я вголос поділився своїми сумнівами: «У мене якесь відчуття провини». «Перед ким?» - запитала Марія. Я й сам не знав, що ця провинка для мене значить: чи вона така тонка, мов повітря, що його ніколи не поясниш, чи це відчуття втрати, якесь таке, мов здерті наждачним папером кісточка на пальцях. Я подумав, що дім, який ми зважилися винайняти у Бейтінг Голлов, спонукає мене і Марію, вчепитися за каміння, на якому він збудований. Загубитися у цьому світі серед лонгайлендських скель. «А я завжди мріяв про власний дім...» «...біля океану?». «Ні, просто про свій дім. У нас не було дачі, але була дідова хата. Восени, коли починали пропалювати грубу, з городу приходили миші і жили там до весни». Наступного тижня відбувалася конференція Лері Ріверса у Нью-Йоркському університеті. На кілька доповідей ми прийшли з Марією у корпус на Бродвеї, до Тіш Артс скул. У перерві я зустрів свого давнього знайомого Джорджа,

який давав мені ключі від свого помешкання у Ґрінвич Вілліджі: туди я вперше привів Марію, коли ми з нею познайомилися. Він зголив бороду і скидався на відгодованого бульдога; з широкого рота випиналися передні зуби, Джордж - у нього така звичка - прикривав їх долонею, знаючи про свою ваду. «Привіт, привіт», - усміхнувся він і поплескав мене по плечу. Це була несподіванка. Джордж, як з'ясувалося, брав участь у цій конференції. «Слухай, - мовив він, - не знаю, кого ти там приводив до мого помешкання, але деякі жіночі речі у мене досі висять у лазничці». Тоді підійшла Марія з двома бургерами і лимонадом: вона саме поверталася з буфету. «Знайомся, це - Марія». Джордж подивився на неї і знову виставив цілий штахетник своїх зубів. «Чувак, викинь усі ті лахи на сміття». «Мій партнер інколи їх вбирає для розваги», - весело повідомив Джордж. Цікаво, що там Марія тоді залишила? Початком листопада ми таки переїхали до Бейтінг Голлов. Може, через те, що Марія вважала, начебто її вік наближається до критичної межі, тобто, через її мухи із заміжжям, яким вона козирилася, - наше трирічне спільне життя нагадувало суцільний безлад, майже її колишню квартиру на Коні Айленді, куди вона мене привела одного разу після прогулянки. Речі й одяг були розкидані по кутах, а в паперових пакунках - книжки, журнали, косметика. Я бачив у її зелених очах приховані сліди внутрішніх демонів. Марія сказала, що їй подобається так жити, бо це її стиль. Вона показувала своє тату, проколоте срібною шпагою вухо, обіцяла проколоти ще і язик, якщо мені не подобатиметься її шпага. Ідея з черговим переїздом заскочила нас несподівано, як нью-йоркський дощ посеред вулиці: минулого літа, на Астор Плейсі. Марія затигнула мене до Старбаксу, і ми замовили два полуничних коктейлі. Сиділи, розвалившись, у м'яких кріслах. Вона любила тростинний цукор і набирала його цілу гору. Ставила перед собою коричневі паперові пакетики і, розриваючи їх, насипала собі в рота. «Тростинний цукор не шкідливий», - завжди казала Марія, випереджаючи моє невдоволення таким надмірним вживанням. «Я знову перестала тебе любити», - засміялася вона. «Невже так?». «Отак... якимось так», - відповідала. «Знайомий агент із нерухомості пропонує Бейтінг Голлов. Каже, що ціна пристойна, усе поруч - океан, пляжі, каміння». «А де це?». «Десь на Лонг Айленді, я ще не дивився». «Ну що ж, це, схоже, варіант». П'ючи коктейль, накручувала на палець своє липке від спеки волосся і

бавилася дерев'яними коралями з африканського дерева, що ми їх купили у вуличного торговця на Бродвеї. Наш будинок у Бейтінг Голлов, зведений 1927 року, мав три колони, простору веранду і цегляний комин. Здається, він пережив п'ятох господарів і якісь незначні перебудови. Ми стали шостими, але не власниками, а квартирантами, діставши у користування п'ять кімнат із піддашшям та великим підвалом. Рипучі сходи, що вели на другий поверх, здається, не змінював ніхто з попередніх хазяїв. Водогін та електрика - справні, у цьому принаймні нас запевняв Педрейг, який здав нам хату, бо сам мешкав тепер у дочки в Массачусетсі. Як з'ясувалося, Педрейгова дружина померла півроку тому і, щоб не чекати тут смерті на самоті, він вирішив забратися. Так наче це гарантувало йому втечу від смерті. Старий будинок пасував літньому чоловікові. Я помітив у його очах легкий подив, що нам припала до смаку ця місцина і розхитаний вітрами дім: «Звідси всі виїжджають». І, показавши на сусідський старий шевроле, додав, що пам'ятає це авто новим. Саме тоді я зауважив поржавілу машину, яку тепер бачу кожного дня, коли стою під душем. Разом із будинком, гонтовою обшивкою, схожою на риб'ячу луску, що місцями повідпадала від зовнішніх стін, у нашу тимчасову власність перейшла й земельна ділянка, позначена на плані. Перед самим в'їздом - дерев'яна огорожа, а далі дерева і зарослі травою та бур'янами простори, що підступали до берегової лінії над природним урвищем. На початку березня Марія заходила поратися в садку, щовечора розповідаючи мені про свої плани: що вона посадить, а що викорчує, коли потеплішає. А я частіше вибирався з дому і бродив уздовж берега; їздив у найближчі магазини, купуючи на тиждень харчі. Марія була кепською господинею, у неї все валилося з рук. Більшість наших речей, спакованих під час переїзду у паперові пакунки, залишалися там ціле літо. Потім ми все порозкладали, заповнивши лише дві з п'яти кімнат. Піддашшя пустувало, а у підвалі гудів старий котел, солодко пахло соляркою, якою опалювався будинок. Велику цистерну для солярки було припасовано до підвальної стіни, отвір якої виходив назовні з фундаменту. Туди заливали паливо. Раз на півроку потрібно було зателефонувати до компанії, щоби привезли солярку. На цьому кілька разів наголошував Педрейг і навіть написав на жовтому папірці телефон компанії та приліпив його на холодильник. Нам надокучали сильні океанічні вітри і часті дощі зі снігом: Атлантика

гуркотіла майже перед порогом будинку. Чайки сідали на нашу огорожу, наче кури, по домашньому, не боячись нас. Згодом ми звикли до цього гуркоту і вітрів, до почорнілих смуг каміння і до самотності. Найближчі сусіди жили за півмилі. їхній будинок був іще ближче до океану, а на великому подвір'ї, вгрузнувши в землю, стояв той самий заіржавілий шевроле. Як уже казав, я помітив його ще тоді, коли ми приїжджали роздивлятися будинок і околиці, серед яких доведеться мешкати. У мене тоді був додж, на спідометрі якого накрутилося майже сто тисяч миль; ним, крім телефону й Інтернету, ми зв'язувалися зі світом із цього Богом забутого закапелка. На початку квітня Марія купила кущі смородини, барбарису і два деревця - тюльпанове і червоного клена. Вона полюбила цю велику ділянку, що перейшла у нашу тимчасову власність. Коли пригрівало сонце, ми поралися в садку. Я копав ямки для дерев та кущів і дивився, як прибережні хвилі, розганяючись, знесилено розбиваються об валуни. Марія, в старих джинсах і гумаках, навколішки розрівнювала землю під щойно посадженими деревцями. Казала, що дерева приймуться, бо все зроблено згідно з інструкцією. Потім ми обідали на дерев'яній веранді, де-не-де прогнилій від вологи, і дивилися на океан. На пластиковому столику, що я його знайшов у пивниці, стояло півпляшки каліфорнійського мерло і підігріта на газовій плитці лазанья з м'ясним фаршем. Несподіваний вітер устиг порозкидати одноразові тарілки і прозорі пластикові склянки. Зібравши їх, я приніс із кухні берегове каміння та мінерали. Марія навіть схвалила мою винахідливість. Вона сказала, що ця природна декорація схожа на кам'яне мовчання і японський сад. Ближче до літа зелена трава затягнула всі руді латки нашого подвір'я. Вкоренилися молоді кущі та дерева, а кілька канадських кленів, що оточували наш будинок і яким було не менше тридцяти років, широкими кронами й міцними стовбурами стримували агресію вітрів. Якось Марія сказала, що бачила наших сусідів, але добре їх не розгледіла. «Схоже, вони пенсіонери». «Отже, ми їх ніколи не побачимо», - відповів я. Наша перша зима біля океану настала наприкінці листопада, засипавши всі шляхи. І лише шпилі двох церков, католицької та протестантської, зазирали у вікно піддашся. Там я інколи залишався до опівночі, упорядковуючи свої папери та книжки. При вікні стояв стіл і вузьке металеве ліжко. Мабуть, ірландець із дружиною купили їх кілька десятків років тому. Такі речі

можна було тепер зустріти в антикварних крамницях. Я не думав нічого тут змінювати; зрештою, на цих, покинутих тут, меблях, крім запаху, залишився час. Зранку я прокидався від рипіння сухого столітнього дерева, з якого витесали каркас нашого будинку, і розумів, що вітер знову прийшов із Атлантики, нагнавши сірої мли та крижаного снігу. Я вийшов із хати і пішов шукати пластикову лопату. З-над океану справді дув сильний вітер, пориваючись, наче голодний пес, роздерти сірувату пелену повітря. Атлантика була порожня: жодного корабля, що інколи пропливали вдалині повз наш берег. І лише пробивалося світло далекого маяка, яке за доброї погоди вночі освічувало нам кухню. Я відкинув сніг до свого виїзду і повернувся на піддашся. Марія поралася на кухні: слухала радіо і готувала сніданок, тобто каву та смажений хліб. Я чув це, бо вона, дістаючи миски і горнята, різко траснула дверцятком підшафка. Потім запах кави долинув до піддашся, а я лежав на металевому ліжку і грівся, заплющивши очі. За якийсь час Марія мене покликала. «Погода геть зіпсувалася, а ти не заправив авто», - зауважила вона. І продовжила: «А наш індус заправку, мабуть, замкнув на сім замків. У нього просто паніка перед бурею». Індус, який орендував бензоколонку разом із мотелем, відколи ми сюди переселилися, намагався підтримувати знайомство. Мабуть, він був пакистанцем або навіть бангладешцем, але ми з Марією називали його індусом. Він запопадливо всміхався, коли я приїжджав заправитися чи купити пива у його крамниці. А коли на випадок негоди набирав у пластикові каністри бензин, то він неодмінно супроводжував мене, теревенячи про свої справи і кепську клієнтуру. У невеличкому приміщенні заправки весь час працював телевізор. Про погоду він знав усе. А поруч із заправкою, в одноповерховому, на дванадцять кімнат, мотелі, цілий день товклися його дружина і двоє старших дочок-школярок. Дочки приходили після школи допомагати: прибирали в кімнатах і перестеляли постіль. Індус був багатодітним батьком, казав, що його дружина майже кожного року приносить в дім дитину. З нашим життям виходило інакше. Марія казала, що воно не матиме змісту, якщо тільки спати і їсти, відкидати сніг чи садити кущі, життя перестає приносити найменше задоволення, якщо дає лише досвід. Я відповів, що невже досвід таке дурне слово, яке нічого не значить? На острів ми переїхали пережити кризу, що протягом останнього року стала нашою супутницею. Ми

були на межі розставання, шукали слів і виправдань. Марія була молода, і я хапався за всі можливі способи, щоб утримати її. Нью-Йорк став для нас тимчасовим місцем, принаймні я шукав чогось стабільнішого. Тієї зими ми часто згадували нашу першу спільну мандрівку за межі міста - до Джорджії. Якби знаття, що там пануватиме така ж спека, як у Нью-Йорку, то ні за які гроші не поїхали б туди саме в серпні. Але у Нью-Йорку, крім спеки, у серпні ще й тяжка задуха і висока вологість. Навіть дощі не зараджують ані містові, ані його мешканцям. Ми винайняли готель із басейном і десять годин їхали до Саванни тим самим дождем, яким я їжджу й нині. До готелю дісталися близько третьої ночі. Південне повітря дрижало. Воно було таке тепле, що ми відразу, щойно отримавши електронні картки від нашого номера, пішли до басейну. Чергова на рецепції зауважила, що взагалі-то купатися вночі заборонено, але якщо ми недовго... За півгодини ми повернулися мокрі й задоволені нічним купанням. Із холодильника дістали пиво та чипси і пили, сидячи голі за столом одне навпроти одного. Марія швидко захмеліла і почала ставила бляшанку з-під пива собі між груди, спостерігаючи, як вона сповзає. Пиво розлилося їй на живіт, стегна і килим. «Генрі Міллер любив фотографуватися з голими жінками», - кричала Марія, шукаючи поглядом фотоапарат. «Генрі любив жінок, - відповів я. - Але я люблю його любов до велосипедів». «Не можна любити чийось любов», - заперечила Марія. «Ну, я мав на думці...» «Проїхали». Фільм «Непгу and June» ми передивилися кілька разів. Тому що - Генрі й тому що - Париж. Із вікна, яке ми забули зачинити, крізь торохтіння старого кондиціонера до нас долинали співи нічних птахів. Вони не спали всю ніч. Ми теж не спали. Я розсував її литки. Я шукав її солоні губи, я ловив язиком шерехатість її язика, щоби втягнути в себе його солодкий плід. Я глушив своїм ротом її і власні схлипування. Марія казала, що, кохаючись, люди уподібнюються до ангелів і звірів. Я заперечував, бо ж ангели - безстатеві. Вона казала, що коли я її кохаю, мій голос стає схожий на крик павича. Чому павича? Марія пояснила: живучи у Польщі, вона поїхала до Познані навідати подругу, яка мешкала в гуртожитку, переробленому з жіночої в'язниці. Першої ж ночі прокинулася від криків, що нагадували їй наждачний папір. Павичі мешкали за загорожею у приватному будинку місцевого дивака. У Саванні ми були лише чотири дні. Щоранку, виїжджаючи з готелю,

долали тридцять миль. У місті столітні дерева зашивали вулиці, фонтани зволожували сухе повітря. По Рівер-стріт бродили туристи і можна було перекусити у ресторанчиках обабіч бруківки з прокладеною колись трамвайною колією. Крамнички зі стилізованими віконницями рятували від спеки, кондиціонери обливали холодом випадкових покупців, які товклися, вибираючи сувеніри. Марія теж прикупила кілька дрібничок, а ще - солом'яний капелюшок, що його, вийшовши з крамниці, наділа на голову. Капелюх був із білої соломи і пасував до її засмаглого обличчя, відтіняючи кавовість шкіри. Потім вирішили пошукати якусь забігайлівку, щоби пообідати. Захотілося забратися кудись із цієї Рівер-стріт. Поблукавши вуличками, знайшли невеличкий ресторанчик. Замовили пива, супу і смаженої риби. Власниця пообіцяла, що рибу приготують за домашнім рецептом її родини. Південь ліниво похитувався гарячим повітрям на вулицях Саванни, а над нашими головами, високо на стелі, гудів вентилятор, наче пропелер одномоторного літака. Ми обідали і обговорювали наші плани на вечір. Марія запропонувала піти на концерт університетського квартету. Концерт, якщо вірити інформаційному довіднику для туристів, мав відбутися сьогодні в одній з історичних будівель колоніальних часів. У програмі було анонсовано струнний квартет Рахманінова. Покрутивши в руках програмку, Марія сказала: «Принаймні це Європа, ти ж так любиш Європу». «Повертаємося до готелю? Я мушу одягнути свіжу сорочку». «А я сукенку», - і зсунула собі на чоло капелюха. Поки я розраховувався з офіціанткою, дочкою власниці, Марія замовила квитки на дев'яту вечора. Наступних два дні ми робили те ж, що і попередні: купалися в басейні, їздили околицями Саванни і вешталися Рівер-стріт. Повертаючись до Нью-Йорка, посварилися через якусь дрібницю. І вже аж доїхавши до Північної Кароліни, Марія сказала, що їй потрібно в туалет, і я з'їхав на найближчій відпочинковій зоні. Коли ми ще мешкали у Брукліні, в напівпорожній квартирі на четвертому поверсі, в Марії стався викидень. Тоді весь день вона кепсько почувалася. Я вибіг до аптеки купити якісь пігулки. Аптека була на сусідній вулиці. Ми знали, що не можемо викликати швидку, бо не маємо на це грошей. Повернувшись, я застав Марію посеред вузької кухні, вона корчилася з болю. Я викликав таксі. Ми з'їхали ліфтом. Таксист довів нас до госпіталю Маймонідес. У приймальній Марія вигадала адресу, ім'я та прізвище.

А я сидів на металевій лавці, уявляючи, що з нею зараз коїться. Через три дні Марія повернулася додому: схудла, з глибокими впадинами на щоках і слідами заштриків на обох руках. Ми лежали і дивилися «Henry and June». Лежали і мовчали в ліжку, що пахло госпіталем. Вона часто заплющувала очі. Я розумів, що вона думає про смерть. «Якщо ми змінили країну, -одного разу сказав я, - отже, ми торкнулися до пам'яті». «Ні. Це просто відключка», - відповіла вона. «Від чого?» Я бачив, що Марііна пам'ять дірява, вона не тримається за слова і не триматиметься за каміння Бейтінг Голлов. Якось, лежачи в ліжку, вона довірилася мені, і розповіла про першого чоловіка, від якого зробила аборт. «Я боялася того аборту», - мовила, і накрилася з головою простирадлом. «Мама бачить його на тролейбусній зупинці. Інколи - біля гастроному «Сільпо». «Якби ви тоді одружилися, невже це щось би змінило?» - запитав я. «Не знаю, тепер це не важливо. У нього сране життя! Чому я тут, у цьому домі, щодня вслухаюся у вітри з океану, а він там, в Україні, здихає від цирозу?» «Минуле живе у наших словах». «Живе, живе, - перекинула мене Марія. - Де воно тільки не живе?» «Кожен сам вирішує, що робити йому зі своїм минулим». «Я теж вирішу», - відповіла вона, встала з ліжка і пішла на кухню. Я знав, що вона їстиме цукор. У спадок від Педрейга нам дісталися залишки бібліотеки. Я перебирав різні книжки, щоби перенести на піддашшя. Зовсім не певен, що солідні, припалі порохом томи Британської Енциклопедії з побляклими золотими тисненими літерами на коричневих коленкорових обкладинках посідали якесь важливе місце у житті попереднього господаря дому. На дерев'яних бібліотечних полицях валялися американські популярні романи і підручники для середньої школи. Схоже було, що хтось наче хотів їх згребти і забрати з собою, але, передумавши, покинув, наче каміння на березі океану. Просто покинув, і пішов звідси геть. Я намірявся скласти коли-небудь романи і підручники в коробку й подарувати нашому індусові, бо Педрейг сказав, що я можу викинути всі книжки, вони йому більше не потрібні. Тут було чути, як білки стрибали з дерев на дах будинку. Марія казала, що колись вони проломлять наш дах і його доведеться ремонтувати. «Ми живемо з білками, Маріє», - кричав я зі свого піддашшя. На одному стелажі, відсунувши кілька книжок, я побачив старий бінокль. Це була для мене втішна знахідка. Мабуть, Педрейг придбав його, щоб оглядати береги й океанічні простори, які

можна було побачити з цього піддашся. Коли Марія сідала на кухні, спершись спиною до обшитої деревом стіни і, охопивши двома руками горнятко, пила чай, я брав бінокль і бачив кораблі та яхти. Марія сьорбала чай, а я розповідав про кораблі або про те, як на яхті, що від учора стоїть на якорі, снідають. Тоді Марія запропонувала називати океан не за порами року, скажімо, зимовий чи літній, а за кольорами, бо кольорів і їхніх відтінків набагато більше. Зранку він міг бути сіруватий, наче пір'я чайки, до обіду - вже жовтий, як прибережний пісок, а під вечір, при заході сонця, наливався фіолетом і був схожий на сливовий сад, що колихався перед нашими з Марією очима. Кілька років тому, коли ми познайомилися, вона була студенткою у Пітсбурзі і на вихідні приїхала в Нью-Йорк до друзів. Ми зустрілися на вечірці у моєї приятельки Наташі, яка була одружена з французом. Вони винаймали під майстерню велике приміщення на Тридцятій вулиці і час до часу збирали різноманітний богемний люд. Я прийшов із дощу, ввалившись у гамірну тусовку. Роззирнувшись, упізнав кількох людей. Налив собі вина, і біля столика із закусками помітив худорляву дівчину. Вона виловлювала своїми чипсами овочі з італійського соусу і всміхалася. Я перехопив погляд її оливкових очей, які в яскравому світлі набирали кольору зелених водоростей або ставали ультрамариновими. Тепер я кажу, що її очі змінюють колір так само, як океан. А вона відповідає, що це мої фантазії, і що в такий спосіб я хочу її втримати біля себе та океану. Ми тоді вийшли разом у ньюйоркську ніч і, перейшовши кілька авеню, попрямували Бродвеєм до Грінвич Віллідж. Улітку я мешкав там у невеличкій квартирі, що її власник, виїхавши на два місяці з Нью-Йорка, передавав мені. Я мав підливати три вазони і годувати kota, якого він не хотів віддавати до котячого готелю. Запропонував Марії випити вина і поїсти сиру в своєму помешканні. Оливковий сад її очей спершу, видно було, стривожився, а потім притих, наче на нього налетіла короткочасна злива. Марія відчувала, що впала мені в око, і цей опівнічний візит мав би щось означати. Ми відчинили вхідні двері триповерхового будинку, тонкого, наче сірникова коробка, і рипучими сходами піднялися на горішній поверх. Кімната за день нагрілася так, що навіть відчинені вікна не зараджували. Квартира під дахом, покритим руберойдом і политим, як захист від дощу, грубим шаром смоли, нагріваючись від нью-йоркської спеки, ставала місцем постійної боротьби за прохолоду. Я увімкнув

вентилятор і кондиціонер; сухе спекотне повітря, стиснуте стінами вузького помешкання, перетворювалося на хрусткий звук паперового листка і шелестіння трави. Це була студія. Кімната переходила у кухню, і лише глухий коридорчик вів до вбиральні. Дістав із холодильника дві запітнілі пляшки каліфорнійського Піно Гріджіо і кілька шматків сиру, купленого в магазині на розі. Марія всілася в єдине у цьому помешканні м'яке крісло й розстебнула верхні гудзики тонкої, прилиплої до тіла, сорочки. Ліфчика на ній не було. Видно, Марія належала до прихильниць нью-йоркських феміністок, які баламкали своїми цицьками, навмисно вдягаючи футболки, що облягали і здавлювали груди. Діряві на обох колінах джинси, здається, витискали з Маріїних ніг та впадин усе, що було можна. Вона запитала, звідки я знаю господарів тієї вечірки, і я відповів, що ми знаємося дуже давно, і що це подружжя влаштовує тусовки кілька разів на рік. Я сидів на підлозі, увімкнувши абажур із кольорового скла, що лише наполовину освітлював кімнату. Марію чомусь полюбив Джоржів кіт, за яким мені потрібно було доглядати ще приблизно місяць: саме тоді повертався до Нью-Йорка мій американський знайомий. З ним я теж познайомився у Наташі. Джордж колись був куратором виставки її чоловіка на Лонг Айленді. Завдяки тим вечіркам ми й домовилися, що протягом літа я житиму на Грінвич Вілліджі. Пляшка каліфорнійського вина світилася скляною порожнечею. Марині очі знову змінили колір. Вона легко скинула зі своїх ніг сонного кота і, потерши заджинсовані литки та відвернувшись від мене, запитала так, наче ми знали роками: «Якщо не заперечуєш, я прийму душ». «Чистий рушник на полиці. Там їх кілька. Вибирай, який до вподоби». «Я думаю, що кіт голодний, - погодуй його», - і зникла у темному коридорчику. «Точно, я ж його не погодував», - гукнув я навздогін. Коли в лазничці зливою зашуміла вода, я відчинив дверцята підшафка і насипав котові його вечірню порцію. Невдовзі Марія покликкала мене і попросила подати мило. Відхиливши двері, я побачив в перині пари її тіло з чорною акварельною цяткою між ногами. Так я познайомився з Маріїним тілом. У вересні, коли повернувся Джордж і потрібно було виїздити з Мангеттену, ми з Марією переїхали у Бруклін. Із Бейтінг Голлов ми їздили до Нью-Йорка двічі на місяць, взимку, звісно, рідше. Поверталися потягом пізно ввечері до станції Рівергед, де залишали наш додж. Часто,

спізнюючись на останній потяг, ми бігли, боячись запізнитися. Нам не завжди щастило. Але, доїхавши до Рівергеда, всідалися в авто і мчали до будинку, який чекав нас, самотньо стоячи перед океаном. Коли показчик бензину тремтів на позначці «нуль», я завертав до нашого індуса, знаючи, що той навіть поночі чекає на клієнтів. Якось Марія забажала, щоб я розповів про всіх жінок, яких мав у житті. Цей спалах жіночої цікавості, замішаної на агресії, виник після мого невинного запитання, де це вона сьогодні затрималася, що так пізно прибилася додому, примусив мене вибирати: відмовчатися чи розповісти типову чи не для кожного чоловіка життєву історію - від підліткової мастурбації до першої жінки. Коли Марія мене про це запитала, її очі змінювали свої кольори й відтінки, нас розділяв кухонний стіл і двадцять п'ять років життя. Марія запивала своє нервово збуджене червоним вином і постукувала нігтем по опуклому фужерові. Я хотів віджартуватися, мовляв, усіх своїх жінок просто не пригадаю і що пам'ять мою підмили води зрілості й продірявили наші з нею атлантичні вітри. Але розмова, як з'ясувалося, була важлива для неї. «Я кажу, - переконувала мене, - що всі твої жінки кожної ночі хотіли б лягти з нами в ліжку. Вони можуть легко прийти у наш дім і сісти на порозі». Марія сама допивала пляшку вина, і я не заперечував. Але від алкоголю її починало розхитувати і, здавалося, що білки гупали по даху її п'яної свідомості. Той викидень, що стався у Брукліні, якийсь особливо позначився на наших стосунках. Ми втекли сюди, але Марія, здається, прихопила з собою запах лікарняних простирал. Вона хотіла спровокувати мене на якусь відверту розмову, та я не піддавався. «Свобода, - казав я, витримавши черговий напад, - це вміння впоратися зі своєю пам'яттю. Мої історії тобі нашкодять». «Ти привіз мене у цей дім, щоб я надихалася свободи?» «Ти сама його обрала». «Я багато чого обрала і багато чого втратила». «Хто ж повторював мені сотні разів про країну лохів і жуліків, з якої змілися всі, хто має кебету?» Марія схилила голову на стіл, наче змучений пес. «Мені - двадцять сім, я пережила ранній аборт і два викидні, один, як знаєш, від тебе. Діти мені не світять, я сьогодні була у лікаря. Ось така штука. Якщо я залишуся з тобою, ми перетворимося на зогнілі палі. Якщо у нас і є якесь майбутнє, то це - минуле. Чуєш?» Здається, після цієї розмови вона почала уникати своїх кушів і перестала розповідати мені про квіти, які знайшла в Інтернеті. Я відчував її тонку, майже дитячу душу,

що висовувалася з оливкового саду очей, наче збаламучений пес, який шукає свого господаря. Але я не міг уже бути ні її господарем, ні другом, ані коханцем. Я брав ножиці для підрізання кущів і виходив із дому. Взимку, звісно, це не потрібно, але я мусив якось сам для себе виправдати ходіння навколо дому в ці морозяні години. Підходив до крутого спуску, за яким іржаві, перемерзлі рослини разом із рештою вбогого зимового пейзажу тішили мене. Спостерігав за нечисленними чайками на валунах, які наставляли свої дзьоби і, похитуючись од вітру, несли зі мною свою варту. Я вдячно дивився на них, боячись сполохати кашлем, що поселився в моїх бронхах: затуляв рота, душачись ним. Океан був схожий на колижку ртуть, і від нього, здавалося, пахло мертвою рибою. Відвертаючись від вітру, бачив світло на кухні нашого з Марією дому, яке чомусь віддалося від мене. Але з океану насувалася синя стіна зі снігу і темрява проникала, накриваючи собою мій берег і стежку, що тягнулася догори. Я йшов, обминаючи голе каміння, на світло, і був удячний Марії за те, що вона досі сидить на кухні. «Він помер», - спокійно сказала Марія. Помовчавши, додала: «Викинувся з вікна, його знайшли біля під'їзду», - і закинула голову догори, немов сита чайка. «Мама була на панахиді. Поховали соціальні служби міста». «Співчуваю», - мовив я, дивлячись із вікна на жовтий сніг. Це була, можливо, перша ніч, коли мені здавалося, що разом із нами не спить і наш дім. Хоча я і пішов на своє піддашся, та чув, як на весь будинок калатає серце Марії, яка лежить, накрившись із головою, внизу в одній зі спалень. Вона переверталася на шовковому простирадлі, немов терла наждаком своє тіло, заривалася в подушку, наче кидалася у зимні хвилі Атлантики, і від того скавуліла аж до ранку. Два дні потому Марія спакувала свої речі й попросила підвезти її до залізниці. «Решту заберу, коли влаштуюся на новому місці», - промовила, вказуючи на свої книжки і розкиданий на ліжку одяг. Будинок став великий, мов океан. По даху гучно бігали білки, відчуваючи, що вітри приносять вільгість весняного тепла. Я стояв при вікні, тримаючи в руках бінокль, боячись навіть подивитися, якого кольору сьогодні хвилі.

Бруклін, 42 вулиця

I

Бруклінська Сорок друга вулиця у Боро-парку - неприваблива й одноманітна, як і решта навколишніх вулиць. Взимку - чистіша, ніж улітку. Восени - тепліша, ніж навесні. Промислові зони від узбережжя Нью-Йоркської затоки - Сансет-парк і цвинтар Зеленого лісу - причепилися до неї, мов п'яні друзки, щоб, не дай Боже, вона від них не злиняла. Її перестривають, точніше - перетинають, мексиканська П'ята Авеню, китайська Восьма і хасидська Тринадцята, а в одному місці над нею висить металева споруда сабвею, що накриває собою весь Нью Утрехт. А все решта, як і повсюди, - пральні, крамнички, пекарні, перукарні, школи, костели, синагоги, будинки, самотні авто, що, здавалося, ніколи не зрушуються з місця, і мешканці, які, здавалося, ніколи не помирають.

Із пагорба Сансет-парку відкривається панорама бухти, видніється шпиль католицької церкви і долинає гамір П'ятої Авеню. П'яту заселяють латиноси: там продають сомбреро, ковбойські чоботи, а на тесаних паличках - жовте, обчищене манго у формі розквітлої квітки. На пагорбах парку мексиканці з ранньої весни і до пізньої осені грають у футбол, на який дивляться їхні багатодітні родини, попиваючи холодні напої і заїдаючи час вареною кукурудзою. Мексиканці мають багато часу, може, тому вони постійно їдять і грають у футбол. У футбол вони грають навіть мовою, кидаючи круглі слова один одному в обличчя, з широкими усмішками кукурудзяних зубів. Ресторанчики на П'ятій Авеню пахнуть соусом чилі, обцаси блищать мідними підковами, плачуть діти і лементують жінки, обмотуючи довгими чорними косами свої плечі та витираючи ними заслинені писки своїх дітей. На релігійні свята вони влаштовують процесії - з солодким співом, що лоскоче вухо, та з іконою гваделупської Діви Марії на чолі. Процесія розтягується на кілька кварталів і святково вдягнені вірні розкидають перед образом, який на

дерев'яних ношах несуть четверо чоловіків, червоні квіти, що їх відразу ж розтоптують тисячами своїх ніг. Шлях процесії встеляється пережованою квітковою масою, точно позначаючи її початок і кінець, тобто життя і смерть.

Далі, покинувши співучих мексиканців та їхню музичну й солодкаво-кислу, як достигле манго, П'яту авеню, йдучи під гору, проминувши нічим не примітну Сьому, опинитесь у Китаї. Якщо це кінець січня, то китайський Новий Рік вийде вам назустріч, але якщо ви не встигли, то червоні пасма реклам із золотими гієрогліфами рекламуватимуть щойно засмажених пекінських качок, вивішених на гаках у широких вікнах ресторанів, або дешеві китайські товари у притиснутих один до одного магазинчиках.

Сухі, як листки тютюну, китайці, майже не розмовляючи англійською, зазиватимуть до своїх крамниць. Тут так само веремія. Так само заслинені зі сну діти на зів'ялих руках своїх матерів. Китайці у футбол не грають, зате багато курять; їхні цигарки дешеві та смердючі. Вони курять і ріжуться в карти, вони голосно викрикують, вони пахнуть жиром тлустих качок і лаком для меблів. У китайських овочевих крамницях продають різні приправи і зелень, аромати прянощів забивають перехожим носи і мало не збивають із ніг. Запах риби довгим хвостом плентається за вами, б'ючи навідмаш, як щойно спійманий короп - слизький, із закривавленими зябрами. Восьма авеню ніколи не спить, не вимикає світла, не припиняє роботи, не втомлюється кохатися і народжувати дітей, не перестає бути китайською, навіть тут, у Брукліні, - бо так навчив їх Конфуцій.

Коли перед Рош ха-Шана запікають яблука у меду і коли по всіх синагогах трублять у шофер, - євреї приходять понад ріки помолитися, бо у ті дні вирішується на небесах, кому жити, а кому померти, тому найповноводніша ріка хасидів на Брукліні, яка плине у повітрі й пливе через їхні серця та шлунки, і до якої вони приходять найчастіше, - Тринадцята авеню. Тринадцята - місце життя і хаосу, крамниць із діамантами й золотом, кошерних ресторанчиків, кравецьких майстерень і дзигарень. Хутряними шапками і шовковими халатами встелені шляхи до синагог, а слово, яке вичитують у Талмуді, носять, наче куряче яйце, обережно, бо воно тепле і біле. І хилитаються бороди та пейси над сторінками Талмуду, і вичитуються золоті слова, і щосуботи чоловіки вдягають випрасувані й накрохмалені білі сорочки,

а жінки на обстрижені голови - нові перуки, запалюються по хасидських помешканнях свічки у срібних канделябрах. І наливається вино, і сміються діти, і колихається Тринадцята авеню від співу до співу, від білої хали до білої хали, від запеченої курки до фаршированої риби. І рабини, і талмудисти благословляють це життя, чекаючи на Месію вже п'ять тисяч років.

2

Цегляний будинок із кованими чорними дверми і важким замком стояв у суцільному ряду схожих будівель ближче до Дев'ятої авеню. Наступний будинок, яким завершувався відтинок Сорок другої вулиці, між Восьмою та Дев'ятою авеню, - закинутий: вікна і входні двері забито грубою фанерою, а у діри, що утворилися від спеки та дощів, пролазили єноти й атлантичні вітри. До цього будинку зі шпоновими очницями часом навідувалися його власники з інспектором, перевіряючи на міцність фанеру і чи хтось, бува, не проліз досередини та чи не звив собі там кубло. В околицях вешталися наркомани й бомжі, які вишукували такі будинки, поселяючись у них, аж поки поліція примусово не забирала зайд до найближчої нічліжки. На розі Сорок другої вулиці і Дев'ятої авеню, з фанерною катарактою і неприємним запахом зсередини, будинок чекав своїх мешканців і свого часу.

Вісімсот дев'яносто п'ятий, натомість, був завантажений по горло. І якщо у ньому й пустувало зо дві квартири, то на них швидко знаходилися нові постояльці.

Над чорними дверима при фасаді виднівся напис «Leonard Court». Усередині ж, у довгому коридорі, встеленому білою мозаїкою з двома рядами брунатних пасочків, що окантовували коридорну доріжку, було двоє сходів. Одні - ліворуч, майже при вході, вели до північного крила, а інші - в кінці - до південного. Разом із сусіднім будинком вісімсот дев'яносто п'ятий утворював внутрішній дворик, двері до якого - наглухо замкнено. Дворик можна було бачити, піднімаючись до квартир обох будинкових крил - північного і південного. З північного крила краще проглядався порожній квадрат внутрішнього дворика, що не мав іншого призначення, ніж місце, куди мешканці викидали зужите

кухонне начиння, поламані стільці, паперові торбинки, а над його ямою чіпляли шворки для білизни, прив'язуючи їх на прибиті до стіни металеві гаки. А коли речі висихали, за допомогою коліщат, що пронизливо скрипіли, притягували їх до вікон своїх кухонь.

У північному стояку на кожному поверсі було по чотири квартири, а у південному - по три.

Будинок приймав усіх. На першому поверсі мешкали дві родини - пуерториканки бабця Габріела, мама Аманда та внучка Ніколь, а також євреї з Латвії - двоє старих із білим песиком і возиком, на якому привозили собі продукти з супермаркету: Бася Моїсеєвна та Григорій Маркович. З пуерториканської квартири весь час лунала весела музика, а бабця, сорокап'ятирічна жінка, підклавши під лікті подушку, вічно стирчала у вікні, що виходило на Сорок другу вулицю. Будинок навпроти був заселений її земляками, у його вікнах теж стирчали жінки з подушками: слухали музику і, вивалюючи назовні свої жіночі принади, пританцьовували. Пуерториканки ділилися новинами та кулінарними рецептами, не відвідуючи одна одну роками. У пуерториканському будинку, що навпроти вісімсот дев'яносто п'ятого, їхній супер, сидів на сходах і пив каву: він теж слухав розмови цих жінок і музику, двічі на тиждень виносив чорні поліетиленові мішки зі сміттям, а потім знову сідав на сходи пити каву.

Дві родини із Бангладешу займали другий поверх південного крила. Коли хтось проходив повз цей поверх, специфічний запах кухні, що доносився разом із голосами мешканців квартир, перевертав усе всередині, дехто навіть прикривав рукою рот, щоби не виблюватися. Поверхом вище, над бангладешцями, багато років тому, а відколи саме, не пам'ятав ніхто, оселилися дві американські родини: літнє подружжя Джонсонів із дочкою Ненсі - кінченою наркоманкою, до якої згодом пристав молодий наркоман Майкл. Ненсі жила з Майклом, маючи на руках четверо дітей: шістнадцятирічну Марго, тринадцятирічну Сафаєр та ще двох, приблизно шести і трьох років, Мері та Джонатана. Поруч із родиною Джонсонів, про що свідчила прибита на дверях квартири металева табличка, мешкала метиска Лусія з чоловіком Джеком та їхнім з сином, який віднедавна почав колотися, розкидаючи на поверсі одноразові шприци. Лусія їх підмітала і викидала через вікно у яму внутрішнього дворика. Ненсі з Майклом часто курили марихуану у відчинене вікно між поверхами, струшуючи попіл на

Лусііного сина, який лежав у відключці, й кричали на своїх дітей, щоби ті не висовувалися з дверей квартири. Старий Джонсон утримував усю свою родину, працюючи водієм у якомусь медичному закладі. Він паркував свій білий шевроле, вивалювався з кабіни з торбинками, набитими продуктами, потім згрібав їх під пахву, однією рукою відчиняв загальні двері і зникав у темному коридорі. Внуки, наче голодні вовченята, завжди чекали на діда, бо їхня мама з вітчимом могли цілий день простояти біля будинку у сомнамбулічному стані.

На четвертому поверсі північного крила однокімнатну квартиру винаймала Надія з Івано-Франківщини: близько сороківки, приземиста, з сильними руками, бо перемила половину хасидського Боро-парку.

- Та коза з Чьорчь казала, що має якусь польку на Грінпойнті...
- І що?
- Ну казала, що за п'ять штук полька зробить фіктивний шлюб...
- П'ять штук... Ого!
- Диви, китайози знову дивляться бойовик.
- Брус Лі?
- А я їх не розрізняю.
- Краще би порно хоч раз принесли.
- Яке порно, баран? У них діти.

Таку розмову можна було підслухати в будинку із замальованим вензелем у квартирі, яку винаймали двоє чоловіків - Генік і Зеник - на останньому, четвертому поверсі. Вони поселилися тут кілька місяців тому, давши суперові кілька сотень наперед, щоби той притримав це помешкання, поки вони звальять зі свого напівпідвального. І протягом кількох годин перенесли свої речі у торбах та рюкзаках.

Оглянувши нову порожню квартиру, побачили, що попередній її пожилець залишив для них свій напівспортивний велосипед, білий комод із набитими електронікою шухлядами та кілька бляшанок пива у холодильнику. «Поспішав, пацан», - зробив висновок Генік, стоячи посеред великої кімнати, що пахла попереднім мешканцем і тарганами. Потім Геніків здогад підтвердив і супер, шістдесятидворічний лєнінградєць Коля, який зайшов до нових квартирєнтів перевірити, як вони облаштувались, і віддати ключі. Зі слів Колі - той пацан не платив протягом півроку, але ж узимку його не викинеш, тому чекали до весни, а пацан не дурєнь: змився. Зеник, Геніків руммейт, щоби відвести від них будь-яку підозру і як запоруку

того, що вони тут не тимчасово, запропонував суперові випити пива. Діставши з холодильника «Бадвайзер», він випалив свій улюблений тост - за хер з нами і хрен з ними - і перший відхилив металевий язичок бляшанки. Супер, нахвалюючи саме цю квартиру, як перевагу вказав на кухонне вікно:

- Поки не маєте телевізора, можна буде дивитися у китайців.

- А звук? - поцікавився Зеник.

- Німе кіно, пацани. Едік, який тут жив до вас, завжди дивився китайські фільми на халяву.

Прощаючись, уже на порозі, Коля, показуючи на сусідню квартиру, попередив, що сусідський син -наркоша і спить на сходах. Батьки його додому не впускають, тому потрібно переступити і не боятися.

Відколи Генік із Зеником переселилися, минуло спекотливе бруклінське літо і прийшла осінь. Щоранку вони вставали і кудись ішли. Генік поспішав на Тринадцяту до овочевої крамниці: він працював у хасида Дейвіда. В принципі, робота була неважка - Генік цілий день розкладав овочі, вибирав гнилі, а коли хасид відлучався на обід, до гнилих докидав якісні -й у вечері забирав додому. З Геніком працювали касир Педро і поляк Лешек. Поляк був на тому ж становищі, що й Генік, але він працював у хасида давно. Хасид сидів цілий день на високому дерев'яному стільці й спостерігав за покупцями та своїми робітниками. Інколи, після телефонної розмови, він давав вказівку, кому повезти делівері. Генік брав тоді хендтрок, бо Лешеку це було в падло, навантажував його паперовими пачками і розвозив замовлення за адресами. Отримував чайові й повертався до крамниці. Педро і Лешек щотижня після завершення шабасу відчиняли крамницю о десятій вечора і цілу ніч були самі. Зранку, в понеділок, приходив власник-хасид, перераховував нічну виручку, розпитував про покупців, а потім ішов у невеличку каптьорку і передивлявся відео. Генік з'являвся у понеділок зранку, коли Дейвід уже сидів на своєму стільці у білій сорочці, з-під якої висіли френзлі талесу, і читав молитовні книжки. Дейвід із Геніком взагалі не розмовляв, бо Генік не петрав по-англійському, всі розпорядження для Геніка він передавав через Лешека.

А Зеник кожного ранку йшов будувати Нью-Йорк. Дорогою він купував каву і прямував до Нью Утрехту. Там, біля дитячого

майданчика, приблизно о сьомій годині його підбирав розмальований мінівен.

3

Геник із Зеником пройшли платформою сабвею до кінця перону і стали чекати потяга. Це була звичайна бруклінська станція - Дев'ята авеню - з облущеною фарбою на стінах і поіржавілими трубами комунікацій. Було вітряно. І як завжди у жовтні, дощило. Бруклінське небо продірявленим решетом випускало дощ, як простуджений міхур сечу. При кінці платформи молодий щур уперто вовтузився з паперовою торбинкою біля металевої бочки для сміття, що не встигли вивезти за ніч, але на гризуна ніхто не звертав уваги. Поодинокі пасажери, чекаючи на потяг, дивилися, як мокнуть навпроти цементний завод і кілька дерев із табличками, які вказували на те, що це парк.

Станція була розташована на поверхні й відгороджена металевою сіткою.

- Завжди мусиш вибрати це довбане місце, - незадоволено сказав Геник.

Вони чекали на потяг у напрямку до Мангеттену.

Минуло півгодини відколи Геник із Зеником вийшли з будинку, але їх затримали поліцейні авто, що перегородили Сорок другу вулицю. За поліцією примчалися кілька пожежних та швидких із госпіталю Маймонідес. У сусідньому будинку помер двадцятирічний наркоман, якого знайшли на сходах між поверхами. Люди повиходили і, незважаючи на дощ, мовчки спостерігали, як пожежники несуть на ношах покійника у целофановому мішку і закладають у швидку. Поки натовп іще не розсмоктався, біля того під'їзду з'явилася свічка і скромний букетик квітів. Такі ж двадцятилітні, як і той, що віддав кінці, табуном прийшли з околиць Боро-парку, запалили свічку і, вмостившись на припаркованих авто, поминали дружка, покурюючи марихуану.

Чайка, скрикнувши над колією, відлетіла в бік океану, а під колесами спалахнули іскри і пронизливо заскреготів потяг, що повертав у цьому місці.

- Ти думаєш, вона допоможе?

- Поможє - не поможе. Але спробувати можна.

Ґеник із Зеником увійшли до вагона, в якому від людського тепла зсередини запітніли вікна. Здавалося, дощ заливав увесь світ. Китайці, як завжди, зайняли всі місця, тому Ґеник у рваних джинсах сперся об двері вагона.

- Китайози, - так він називав китайців, - завалилися, певно, на двадцятій Авеню. Ну, блін, всюди їх повно.

Він повернув своє масивне обличчя, всіяне гірчичним ластовинням, і забинтованою рукою протер рудий заріст. Зеник, вирівнявши лопатки, наче йому бракувало повітря, підтакнув, і в цю мить потяг прошмигнув у тунель, а за якийсь час в'їхав на станцію «Тридцять шоста вулиця».

Ця розмова відбулася, коли Лешек із Ґеником у неділю, після шабасу, відчинили магазин. Власник Дейвід приходив лише у понеділок зранку, але протягом ночі хтось повинен був торгувати. Зазвичай Дейвід доручав цю відповідальну справу Лешекові з Педром, але Педро прихворів, тому господар у п'ятницю через Лешека переказав, щоби Ґеник о десятій вечора в неділю був у магазині.

Лешек, який тепер сидів при касі на Дейвідовому стільці, сказав, що за тиждень поїде до Канади порибалити. Хоч сам він і не рибалка, але відірватися на канадських озерах нікому не завадить. Із Лешекових слів виходило, що він майже тричі на рік перетинає канадський кордон і тиждень балдіє на озерах. Кілька його дружбанів із Торонто мають усе для хорошого відпочинку - авто, намети, вудки і навіть мисливські рушниці. «Якщо хочеш, можеш поїхати зі мною», - запропонував Лешек.

У Ґеника не було ніяких паперів. Він так і сказав Лешекові, що не може, бо ніхто його через кордон не пропустить.

- Лажа така... Я з того Торонто і приїхав до Нью-Йорка. Сам знаєш, до 11 вересня через той кордон можна було перегнати стадо буйволів - ніхто б і не помітив, - додав Ґеник.

Лешекові було не видно Ґеника, бо той, пригнувшись, перебирав апельсини і викладав у дерев'яні контейнери.

- А ти не пробував легалізуватися? - позіхнув Лешек.

Було уже після опівночі, і вони мусили про щось розмовляти, щоби не заснути. Бо хоч тут на Тринадцятій спокійно, але всяке може

статися. Дейвід для таких випадків залишав Лешекові сто баксів.

- Ніяк не вдасться - долинав з-за ящиків Ґеників голос, - у паспорті нема печатки про перетин американського кордону. Ніхто з адвокатів за це не береться.

- А знаєш, яка риба на тих озерах? - і Лешек показав дволітрову пляшку кока-коли.

Близько третьої ночі вони вирішили перекусити, але не встигли. Навпроти магазину зупинилася пожежна з увімкненим світлом і пожежники відкрутили гідрант. Ґеник вибіг назовні, щоби позаносити вже викладені овочі, а вода, мов петарда, підсвічена вогнями пожежної машини, заливала вулицю і збиралася біля каналізаційної решітки, зносячи вуличне сміття. Один із пожежників зайшов до магазину і щось пояснив Лешекові, і Лешек переказав, що у пожежного відділку Боро-парку нічна перевірка гідрантів.

- На Ґрині є одна польська агенція, - і Лешек витягнув із кишені свій телефон, записав на папірці адресу і передав Ґеникові.

4

До Ґринпойнту доїхали з пригодами, вийшовши на станції Лорімер. Пересадка була на станції Метрополітен, але Зеник, не додивившись, помилково пішов до станції, з якої потяги прямували у протилежний бік. Зрештою, вони втратили майже годину, коли, знайшовши триповерховий будинок на вулиці Нассау, подзвонили у двері. У них навіть ніхто нічого не запитав: хто вони і звідки? Дверний замок задзижчав волохато, мов джміль, і Ґеник із Зеником увійшли у вузький коридор. Від другого поверху до третього -сходи різко потяглися догори. На порозі їх зустріла молода дівчина. Вона запитала, чи вони до пані Мар'ї? Помешкання, тобто агенція, складалася з двох кімнат: кухні, у якій саме Ґеник із Зеником тепер стояли, і кімнати, з якої на возику виїхала пані Мар'я. Дівчина підкотила возик до кухонного столу, а Зеник відійшов до вікна, даючи зрозуміти, що його ця візита до пані не стосується.

- То в якій ви справі, панове? - запитала пані Мар'я, тримаючи в руках горнятко чаю.

- Ну, я від Лешека, з Боро-парку...

- Лешек, Лешек... який то?
- З Боро-парку, - повторив Ґеник.
- Ну добре, не важливо.
- Лешек казав, що ваша агенція може зробити фіктивний шлюб...
- А чому пан не вдасться до адвокатів?
- Та я нелегально перейшов американський кордон...
- Звідки?
- З Канади... Тому не маю у паспорті жодної відмітки, а без цього адвокати за справу не беруться.
- А де пан працює?
- У Дейвіда, на Тринадцятій. Разом із Лешеком.
Пані Мар'я розвернула возик і поїхала до своєї кімнати, зачинивши за собою двері.

Повернулася вона хвилин за двадцять і, під'їхавши до столу, взяла до рук горнятко з чаєм, і почала пити. Ґеник подумав, що стару випустили з божевільні. На ній була червона спідниця, грубий вовняний светр і білі кросівки із заламаними задниками, тапочки чи що. «Як вона вилазить на цей третій поверх, тут коляскою не з'їдеш. Хтось її мусить зносити і виносити. Не ця ж дівчина, з якою перешіптувався Зеник?»

- Наразі вільна тільки Госька.
- А скільки їй років?
- Прошу пана, але пан одружується лише заради паперів. Чи пан також хоче піти з нею одразу до ліжка?
- Так, так, заради паперів.

- Ну, то справа виглядає так: Госька має сорок п'ять років, громадянка Штатів. Якщо домовимося про ціну, то пан мусить із нею хоча би перші місці бувати на різних імпрезах і робити знимки. Ті знимки потрібно що два місці надсилати до департаменту, щоби доказувати, що ви справді разом мешкаєте. Ну, домовитесь, як то буде. Все коштує п'ятнадцять тисяч. Перша частина гонорару - перед розписом у міському відділі реєстрацій, друга - перед отриманням зеленої карти. Все може тривати два-три роки. Але, прошу пана зауважити, що це дуже зручно - після оплати першої частини гонорару, другу можна призбирати за ці три роки.

Ґеник уважніше подивився на пані Мар'ю і побачив, що зелений листочок чаю приліпився до кутиків її зморщених губ. «П'ятнадцять

штук... ні хріна собі», -провистіло у Гениковій голові.

- Завтра до десятої ранку прошу пана дати мені знати, що пан буде робити. Пан має мій телефон?

- Маю, - відказав Геник і, кивнувши Зеникові, мовляв, припиняй, розпрощався з пані Мар'єю.

Ненсі з Майклом стояли на розі Сорок другої вулиці й Дев'ятої авеню, коли Геник із Зеником повернулися з Гринпойнту. Геник навіть зрадів: побачивши їх, йому полегшало. Відчуття дому чи що? Дорогою вони з Зеником купили паперову упаковку пива, дві пляшки з якої, порівнявшись із сусідами, Геник вручив Ненсі, яка випалила соол, а потім їх наздогнала Ненсіна фраза, я завжди тобі казала, сучий сину, що ці, з Європи, класні чуваки. Майкл щось пробурмотів, схоже погодився.

Зеник готував вечерю, а Геник, стоячи біля вікна, тримав у руках дві тарілки та дві виделки і підглядав, як китайці вкладаються спати. Китайці повечеряли: двоє старих, молода пара та їхні діти. Стара китаянка мила посуд, а молода протирала стіл. Старий із молодим курили у відчинене вікно, ззовні якого з одного боку почепили попільницю, а з іншого - якусь бляшанку для годівлі птахів.

- Ну що, женіх? - присідаючи до столу, ляпнув Зеник.

- Буду шукати гроші.

- Правильно, а що, нелегалом помирати, бля?

- Дві з половиною штуки маю, решту - позичу.

5

Гоську, яка повертала на Діленсі до Вільямсбурзького мосту, наздогнав телефонний дзвінок. Вона пригальмувала і правою рукою намацала телефон у внутрішній кишені куртки. Її седан отримав навздогін пронизливі сигнали призупиненого руху автівок, що виміталися з Мангеттену до Брукліну. Госька відповіла: «Слухаю» - і натиснула на газ.

У Госьки було все, але не було минулого. Починаючи з Франції, куди вона виїхала навчатися. Батько з мачухою лише перехрестилися, коли Госька дала їм спокій, а шестирічний зведений брат забув її, щойно за сестрою зачинилися двері квартири провінційного

польського містечка. В університеті Любліна вона знайшла француза, який допоміг їй переїхати до Парижа і на державний кошт простудіювати один семестр у Десятому університеті, вивчаючи одночасно французьку мову й мистецтво. Потім гроші у французького уряду закінчились і Госька стала офіціанткою в барі на rue Trousseau між станціями метро Ledru-Rollin і Faidherbe - Chaligny, майже в центрі Парижа.

У Штати Госька приперлася з однією сумкою, що їй вдалося відвоювати у Паскаля, власника бару, який часто зачинявся з нею під ранок на кухні. Коли у Госьки визрів план змитися у Штати, вона скористалася надзвичайним станом 1980 року і, дякуючи м'якій політиці Держдепартаменту, отримала піврічну візу. Востаннє Госька прийшла до бару за кілька годин до свого відльоту. Сказала Паскалю, що мусить поїхати відвідати тітку. Виявляється, у неї знайшлася французька тітка, ну, точніше, не тітка, а батькова родичка по лінії стрийка, який виїхав до Франції ще у 1920-их роках працювати на вугільних копальнях. Госька попросила у борг грошей, пообіцявши за тиждень повернути. Вилітаючи з Шарль де Голь, вона востаннє плюнула на паризький асфальт, викурила дешеву сигарету і, сміючись до нервових кольок, уявляла, як цей бовдур із бару чекатиме повернення боргу, як шукатиме її по найманих квартирах, як видзвонюватиме її друзів. А вона, Госька, тоді вже буде кіптявити своїми сигаретами нью-йоркське небо.

Дзвонила Мар'я. Стара манда, як її називала Госька, що тримала свою агенцію для сумнівних справ, а точніше, шукала різні способи заробити на прибульцях, яких жахала Америка і перед якою вони певний час були безпорадні. Госька давно все це перейшла. Коли помер її чоловік, старий американець, за яким вона відсудила якісь акції компанії 8Bell, а також півбудинку в Нью-Джерсі. Решту спадку отримала його дочка і кілька організацій, до яких той старий ідіот належав. Половина нью-джерсійського будинку не приносила Госьці ніяких прибутків, тим паче, що друга частина належала дочці її старичка, яка вважала Гоську підлою сучкою, що скористалася становищем її батька - теж сучого сина, який дав себе намовити на шлюб і переписати заповіт у адвокатській конторі за місяць до смерті. Тому Госька мешкала у Мангеттені, в однокімнатній квартирі на Бродвеї, на купівлю якої пішли всі прибутки від акцій, а будинок у

північному Нью-Джерсі ще не продавався. Гроші їй були потрібні як повітря. Отже, Мар'я подзвонила вчасно.

- Українець? - молотила у слухавку Госька. - Курва, який українець, Мар'я? Що ти там вигадуєш? Завтра задзвонить? І що? Скільки мені? Скількиии? Мар'я, хіба я ідіотка, курва? Старий? Молодий? А що, там в Україні так зле? Але, Мар'я, не хочу більше нічого чути. Завтра задзвони. Ну, честь.

Маргарет Вествуд, колись Малгожата Шимковська, з'їхавши з гайвею, пустилася порожніми вулицями у напрямку Грину.

На першій заправці Госька вирішила заправити авто.

Сикх у чорній болоньєвій куртці запитав:

- Скільки?

- Повний, - відповіла Госька.

6

У суботу Генік їхав своїм Crown Victoria повз Сансет-парк до Другої авеню. У промисловій зоні над Іст Рівер тулилося сотні різноманітних складів і автомобільних майстерень. Він домовився про зустріч з одним механіком, який ремонтував його старе авто. З тим майстром, Гришею, який приїхав за паролем із Білорусі, Генік познайомився у перші свої нью-йоркські дні, коли на китайському рибному складі працював вантажником морепродуктів. З величезних холодильників виносили заморожену рибу, вантажили у невеликі рефрижератори і розвозили по бруклінських та мангеттенських рибних крамницях. Тоді Гриша казав Генікові, що мріє про власну автомобільну майстерню в Америці. Гриша був одружений, мав офіційні папери і невдовзі покинув рибний склад, бо начебто знайшов нову роботу. Купивши старий пікап, їздив за викликами ремонтувати шкільні автобуси, якими ортодоксальні євреї привозили своїх дітей до єшив. Генік зустрів Гришу півтора року тому на стоянці біля супермаркету в Нью-Джерсі. Розбалакалися. За час, що вони не бачилися, Гриша став співвласником майстерні, а Генік купив безліч разів перепродуваний седан Crown Victoria. Гриша, професійним оком оглянувши Генікове авто, запропонував свої послуги, якщо будуть потрібні, тобто, сказав тоді Гриша, для тебе - знижка. Вони обмінялися

телефонами. Геник і справді кілька разів заїжджав до Гришиної майстерні.

Проминаючи Четверту авеню, Геник проскочив на червоне світло і подивився у дзеркало. На щастя, поліцейських не було. Він їхав до Гриші з надією позичити грошей на фіктивний шлюб із Гоською. Гриша був перший у списку, який Геник склав. Потрібно було сім з половиною штук баксів, щоби пані Мар'я познайомила його з дівкою. Далі - усі формальності в нью-йоркському Сіті Гол. 1 за якихось максимум два роки у нього на руках буде зелена карта, з якою можна буде їздити з Лешеком на рибу до Канади, відвідати Україну, не боятися поліції і не чекати депортації. «Тільки б Гриша позичив, тільки б не відмовив», - майже молився Геник.

Гришина майстерня була невелика, з двома автоматичними підйомниками. Геник увійшов до середини приміщення. Гриша роздивлявся днище форда, присвічуючи собі переносною лампою. Вони привіталися. Поруч - Гришин напарник, відкривши капот пошарпаного мінівена, колупався в моторі. У майстерні пахло різними маслами, по кутках стояли пластикові бочки для сміття. Гриша показав, що Геник мусить трохи зачекати, і далі поліз під авто, яке було на підйомнику. Геник не поспішав, вийшов із майстерні, сів на ліве крило Crown Victoria і закурив.

З Гришею Геник розмовляв хвилин двадцять. Витягував із себе слова і дивився, як чайки залітали з боку океану до промислової зони. А Гриша притуплено дивився в землю, зберігаючи на лиці веселу посмішку.

- Якщо складемо угоду про позику в адвоката - дві штуки у тебе в кишені.

- Дякую, мені потрібно за тиждень.

- Чудово, мій адвокат саме повертається з Карибів, я задзвоню.

Геник полегшено зітхнув і стиснув Гриші плече.

І Другою авеню їхав уже співаючи.

Госька сиділа у перукарні на Грині й читала польські журнали. У неї було достатньо часу, щоби повечеряти в ресторані й зустрітися з Вальдеком. Перукарка уже розчісувала підстрижену Госьчину голову і розповідала про черговий серіал, який показує Полсат. До ресторану йти було всього кілька блоків, але Госька вирішила купити у найближчій крамниці пачку сигарет, а заодно й кілька відеофільмів.

З Вальдеком вони вечеряли два-три рази на місяць.

Після того, як помер Ті старий, Госька встигла закінчити два семестри Нью-скул. Тоді у неї ще було достатньо грошей і багато вільного часу, що вона не знала як з ним упоратися. З одним американцем Госька поперлася на Вірджинські острови, записалася до школи верхової їзди і грала на нью-йоркській біржі кількома десятками тисяч. Щоранку вмикала комп'ютер, знаходила свій рахунок на біржі, потім читала Wall Street Journal, що ЇЙ підкидали під двері, і робила ставки. У неї також був консультант, якому вона щомісяця платила кілька сотень доларів. Одного разу навіть переспала з ним, але після цього вирішила консультуватися з ним телефоном.

Госька прокидалася пізно, варила каву за віденським рецептом, додаючи трохи солі з цукром. Потім дзвонила до дормена і питала про газету. Навіть за своїм старим, якого вона зустріла на вечірці у консуляті, влаштованій для польського документаліста, що приїхав показувати свій фільм на Трайбека фестивалі, Госька тримала форму. Після Парижа і вдалого заміжжя, вона взялася за фізичні вправи - ходила до тренувальної зали за три квартали від свого будинку. Молодий тренер розминав Госьці м'язи, масажував литки й сідниці, навчав правильно качати прес. Афроамериканець запрошував до себе на Флетбуш, і Госька ледве його спекалася, скасувавши річний абонемент, за який довелося заплатити. Боялася, що старий міг би дізнатися про її роман із тренером. А коли старого шляк трафив, Госька узялася за суди і адвокатів, листувалася з його дочкою та її дітьми, які обзивали її останніми словами. Але за рішенням суду і згідно з заповітом на її рахунку було близько трьохсот тисяч баксів. З біржі теж щось капало і думати про завтрашній день Госьці зовсім не хотілося. Все сталося несподівано. Якось уранці зателефонував Госьчин фінансовий консультант і порадив продати всі акції, бо очікувався обвал. Поки Госька варила свою вранішню чорну каву, досипаючи у кавоварку солі та цукру, акції обвалилися так, що, увімкнувши комп'ютер, зрозуміла: в неї лишилася одна десята частина від того, чим володіла ще вчора. Госька розплакалася. У неї була ще пристойна пенсія покійного старого, на яку можна було непогано жити, але з кіньми та круїзами треба було розпрощатися. І Госька відчула себе так, наче то вона щойно прилетіла до Нью-Йорка, коли важке нью-йоркське небо придавлює до самої землі. З розпачу вона

подзвонила в Польщу до своєї колежанки і говорила з нею кілька годин. Та розповіла Госьці, що помер її батько - мачуха про це не сповістила - і про кількох однокласниць, які залишилися нидіти у їхньому містечку.

- Але ж, курча бляде, тобі й так пофортунило, Госью, - співала з Польщі її колежанка.

- Ну так, так, але ти не можеш собі уявити, яке тут життя...

- Не те що мені - маю двох дітей, невелике помешкання, вікна якого виходять на залізничну колію, а мій лише, курча, - колійник. Усе життя наше помешкання трясє від тих куревських потягів. Навіть, коли ми кохаємося, мені здається, що нас розчавить потяг, Госью. Отакі, курча, справи.

Сьогодні, вечераючи з Вальдеком, Госька думала, як йому сказати про майбутній фіктивний шлюб. Вальдек був її коханцем уже протягом кількох років. Мав будівельно-ремонтний бізнес. Компанія називалася Wladyslaw's Constructions. Разом із ним працювали ще троє поляків, які від Нью-Джерсі до

Коннектикуту приймали замовлення у приватників на різноманітні будівельні роботи - залити смолою дах, направити бетонне покриття, зробити яка-небудь прибудову чи веранду до хати, а також не цуралися внутрішніх ремонтів. Дружина Вальдека мешкала десь на сході Польщі, де точно - Госька ніколи не розпитувала. Вона щороку приїздила на три місяці до Нью-Йорка, і тоді Госька була вільна від Вальдека. З ним тут, у Штатах, жила старша дочка Моніка, але, зі слів Вальдека, у неї було своє життя і у батькові справи вона не пхалася.

Для Госьки, по суті, Вальдек був ніким.

- Вальдеку, слухай, - обережно почала Госька. - Я змушена буду виїхати на певний час із Нью-Йорка, може, десь на рік...

- Ти повертаєшся до Польщі? - запитав Вальдек, поливаючи італійським соусом салат.

- Не те, щоб поверталася, - вела далі Госька, - але якийсь час мусимо не зустрічатися.

- А чому? - Невдоволено перепитав він.

- Ну, знаєш, коханий, є справи, які мені потрібно негайно залагодити.

- Госью, що сталося? Чи тобі щось не подобається в наших взаєминах?

- Вальдеку, перестань. Ти ж знаєш, що ти для мене саме той чоловік, про якого я завжди мріяла, але є справи, вищі за наші бажання - так казав ксьондз, який вінчав моїх батьків.

Вони вийшли з ресторану і Госька, відчиняючи двері своєї автівки, помахала Вальдеку на прощання. Уже в машині, відкинувшись на спинку крісла, вголос промовила: «Єзус, який він тупий».

7

Наступним, до кого хотів навідатися Генік, щоби поговорити про позику грошей, був його знайомий Петро з Делятина. Петро винаймав квартиру на тій же Сорок другій вулиці, але нижче - між Дев'ятою та Десятою авеню. З Петром Генік бачився нечасто, але колись записав номер його мобільного. Сьогодні була субота і він сподівався, що вичислить Петра без проблем. Виглянувши у вікно, побачив затягнене сірими хмарами небо і відмовився від думки йти на Восьму Авеню до пральні. Знайшов у записнику Петрів телефон і набрав числа. Петро відповів.

- Хто то? - сухо запитав Петро.

- Петре, то ти?

- Я, а хто то?

- То я, Генік. Чуєш, чи можемо побачитися?

- Ниньки не, - відповів Петро.

- Але... справа термінова.

- Не можу, нині святкуємо «День Делятина».

- Який день? - перепитав Генік.

- Делятина. Ниньки всі наші збираються в кафе.

- Ну лише на п'ять хвилин?

- Добре, приходи - на почиток, щоби я ще не впивсі.

Вони ще трохи побалакали і у вікно вдарили перші краплі густого дощу. Та через хвилин двадцять хмари збилися над Іст Рівер і Боро-парк залило сонячне світло.

Вулиця, якою ішов Зеник, була знайома, нею він ходив до Дейвідової крамниці. Зрідка проїжджало якесь авто і підлітки, як завше, посеред вулиці грали баскетбольним м'ячем. Він минув Десяту авеню. Витяг папірець і ще раз переконався, що мусить своєю Сорок

другою дійти до Тринадцятої. «І нікуди не звертай тільки просто і тільки Сорок другою», - згадав він

Петрову настанову. Проходячи вулицею, Генік бачив, як у дерев'яних кріслах, вбрані у святкові сукенки, сиділи молоді й старі єврейки. Молоді - вагітні, з великими животами, наче навмисно їх виставили гріти під вересневим сонцем, а старі - з молитовниками у руках, підсліпкувато мружилися від сонця і короткозорості. На Тринадцятій Генік вдихнув літнє солодке повітря з присмаком халви, наче воно залетіло сюди з дитинства.

День Делятина святкували веселою компанією у ресторанчику на Тринадцятій Авеню ближче Тридцять дев'ятої вулиці. Петро стояв біля входу і курил. Генік подумав, що йому пощастило: з Петром можна буде побалакати, бо всі, хто знав Петра, знали і про його суттєву ваду: коли він напивався - гриз склянки і кидав ними об стіни.

- Здоров, Генік, - першим промовив Петро.

Вони потисли один одному руки, а потім обнялися.

З Петром Генік не бачився від зими, хоча мешкали на одній і тій же Сорок другій вулиці. З ресторану почали виходити розігріті алкоголем і танцями Делятинці. Спочатку чоловіки, яких Генік колись зустрічав то в магазині, то в пральні або навіть у церкві, а потім жінки - їх було так багато, що, здавалося, весь Делятин переїхав до Брукліну.

- Петре, тут у мене одна справа, якби це тобі коротше сказати.

- Потрібні гроші?

- Дві тисячі...

- Не можу, бігме.

- Ну, всього дві...

- Не можу. Кожного місяце висилаю до Делятина і тут маю бабу, з якою живу. Нічого не відкладаю. В Делятині будую хату, ну і тут мушу за щось жити.

- Зрозуміло...

- Та ти не ображайся, просто не маю зайвої копійки.

Прощаючись із Петром, Генік примітив Надію зі свого будинку, яка теж вийшла покурити.

У переддень Геникового з Гоською весілля Зеник прийшов із Нью-Утрехта і сказав, що згорів Сі Тавн, магазин, в якому вони купували продукти. І що китайці, казав Зеник, тягнули все, що могли, поки не приїхали пожежники і поліція. Після реєстрації шлюбу Геник хотів улаштувати невеличку п'янку, і тому Зеник бігав по крамницях, скуповуючи усе для весільного столу.

Коли Геник привіз Мар'ї першу половину оплати за фіктивний шлюб, сім із половиною штук баксів, то запитав у старої про Гоську, з якою все-таки хотів познайомитися. Мар'я подзвонила при ньому, але Госька відповіла, що зустрічатися не має часу і що вони побачаться біля центрального входу до Сіті Гол. Мар'я сказала, що за свідка буде Марися.

Геник прокинувся о шостій ранку. Витягнув із кладовки свій костюм... Але, подумавши, вдягнув светр і джинси, а костюм кинув на ліжку.

Із вікна Геникові було видно, що китайці прокинулися і готували сніданок. А небо затягнули густі хмари. Для відзначення весілля Зеник купив кілька пляшок віскі, наладував холодильник різними закусками та дволітровими пляшками кока-коли. З вулиці приніс подовгастих стіл, який примістив біля стіни у великій кімнаті.

- Вона ж усе-таки полька. Все мусить бути по-панському, - казав Зеник.

- Та не знаю... чи потрібно це?

Бюро, в якому реєструвалися шлюби в Нью-Йорку, розмістилося на вулиці Ворс у долішньому Мангеттені поруч із мініатюрним парком.

Госька під'їхала сюди таксівою, а Марися - спортивним ровером. І Геник, підперши сіру бетонну будівлю, безпомилково їх вичислив, цих двох польок - Гоську і Марисю. Але підходити не поспішав. Госька була у розкішному кремовому плащі з темно-синім паризьким шаликом навколо ший. Марися - в джинсах і куртці. Поправивши рукою скуйовжене волосся, Госька прицільним, наче у снайпера, поглядом вирахувала свою жертву.

- Госька, чи пан розмовляє польською?

- Розумію, - зронив Геник і далі роздивляючись свою фіктивну дружину.

- А це Марися, - продовжила Госька. - Пан, певно, бачив її у пані Мар'ї?

Марисею була та сама дівчина, яка приймала їх із Зеником у Мар'ї.

- То як, у пана є паспорт?

- Так, при мені.

- То ходімо все оформимо - у мене мало часу.

- А я хотів запитати, чи могла би ти... нині прийти до мене. Ну, там випити-посидіти. Я пацанів запросив...

- А-а-а навіщо? - здивувалася Госька.

- Ну щоби... ніби це наше весілля... - Геник добирав слів, -азнимкувати, ну... для департаменту...

- На котру годину?

- Ну, можна на восьму вечора, поки те та се...

- Добре, може, встигну.

Усі троє пройшли ще метрів десять і Госька рвучко шарпнула масивні двері будинку, в якому повинно було відбутися таїнство укладання шлюбу. На кожну пару виділялося хвилин п'ятнадцять-двадцять. У великому холі їх перепинив охоронець і попросив показати паспорти, а також записатися у книзі відвідувачів. Госьчин і Марисьчин паспорти охоронець, подивившись, галантно повернув власницям, а Геників почав роздивлятися прискіпливіше. Госька нервувалася, що все затягується.

- What has happened, Sir? - запитала вона.

- His passport is invalid and he doesn't have an American visa...

- Excuse me?

- Miss, I told you his passport doesn't work.

- Sir, - звернувся до Геника охоронець. - Your stay in the US is illegal.

Госька переклала.

- Він каже, що з твоїм паспортом щось не в порядку.

Пізно увечері Геник приплентався до Боро-парку, наче побитий пес. У його глибокому сумному погляді за день звила собі гніздо така тоскність, що Зеник, який нудився за столом із двома пацанами і Надією - її він запросив просто так, - необережно пролив пляшку червоного вина на білу батистову скатертину.

- А де Госька? - запитав Зеник.

- Не змогла...

- Зрозуміло, ну, ми... чекали, чекали.

Надія, пожалівши, забрала Геника того вечора до себе, тому його ніч минула у проваллях Надійного тіла, а на ранок він, блідий, пішов із

її квартири, сказавши, що - по сигарети. Вийшовши з будинку, зайшов у бруклінський дощ і зник у ньому. І лише Зеник, який тепер жив із Надією, знав, що Генік у бруклінській божевільні досі готується до свого весілля.

Капелюх, дактилі^{}, сливи

I

Когути з Горішньої Вигнанки будили когутів зі Старого Чорткова, а ті будили місто.

Уранці 30 серпня 1939 року командир полку «Чортків» Корпусу Охорони Кордонів Речі Посполитої підполковник Марцелій Ян Котарба, прокинувшись від горлання когутів, пив каву. Ночами його сни звивали собі кубла, як серпневий вітер у ринвах. Цієї ночі він біг містом у формі колійовця; тікав, але ніяк не міг знайти потрібної вулиці, що вивела б його на дорогу до Заліщик. «Чому в формі колійовця?» - морщився Котарба, сьорбаючи каву. Непокоїв розлад шлунку. Марцелій здогадувався, що то від дактилів¹, якими його пригостив прокуратор перед Окружним судом. Котарбу перевели до Чорткова з Рокитного.

Вілла, яку пригледіла підполковникова дружина Гелена, була необжита і місто для Котарбів було чуже.

Коли Гелена купила дерев'яну шафу і її внесли до вітальні, то підполковник запитав:

- Навіщо?

- Але треба у щось складати одяг.

- Я не думаю, що ми тут надовго...

Після нічної зливи, що прошуміла над містом, на другому поверсі вілли було душно. І господар дому, розсунувши важкі штори, повідчиняв вікна. Над дахами будинків кружляли голуби, а з боку Серету в повітрі висів глиняний запах річки.

На бюрку підполковника лежав плакат про загальну мобілізацію, оголошену міністром військових справ, перший день якої буде завтра, 31 серпня. З Варшави по радіо передавали «Dziennik pogańny». Прослухавши радіоновини, він пробіг очима першу сторінку газети і зупинився на невеличкому повідомленні з Катовиць: у Сем'яновицях знайдено сімдесят два пістолети і кілька тисяч набоїв у євангелістському костелі.

Потім - підійшов до високого, майже у повний зріст, вікна і побачив, що вуличкою біжить до своєї крамниці Моше Зальцінгер, в якого його служниця, молода дівчина Параска з Білобожниці, щоп'ятниці купувала рибу. «Щось зарано поспішає до крамниці», - подумав підполковник. Параска казала, що Зальцінгер відчиняє свою крамницю приблизно о дев'ятій ранку. «Ага, за два тижні - Рош ха-Шана, - згадав Котарба. - Ось чому Моше поспішає продати свій товар». Дві горлиці прилетіли на замшілий від дощів і снігів черепичний дах сусіднього будинку. І всівшись, завмерли. Підполковник вдихнув серпневого повітря і зачинив вікно.

Перед віллою, у службовому автомобілі Fiat 518, Котарбу чекали другий ад'ютант поручник Вацлав Добровольський і водій Міхал. Штаб полку в Чорткові розташовувався за будинком Окружного суду. Триста метрів від вулиці Грюндвальдської. Інколи Котарба ходив пішки до штабу. Тоді його супроводжували або перший ад'ютант капітан Едвард Маржис, або другий - поручник Вацлав Добровольський. І цього ранку Котарба міг би перейти до штабу пішки. Полк, яким він командував, обороняв кордон у трьох напрямках - Скалат, Копиченці й Борщів. Сидячи на задньому сидінні авто, Котарба вислухав рапорт поручника Добровольського і наказав їхати до Копичинець. «Якими ж вулицями я біжу?» - запитував себе. Авто прямувало до копичинецького мосту.

За годину вони дісталися Копичинець, а ще за годину - до прикордонних постерунків над Збручем. За день встигли об'їхати два - у Шидлівцях і Зеленій. Капітан Войцех Конколевський, командир батальйону «Копиченці», за обідом доповів про ситуацію на кордоні. У товаристві Конколевського і Добровольського Марцелій Котарба вдивлявся у похилі простори над Збручем. Там, на протилежному березі річки, навпроти підполковника, стояв радянський прикордонник, а вздовж кордону стирчав колючий дріт, яким совіти обмотали низькі дерев'яні стовпчики. Далі було поле, колгоспники збирали картоплю. Підполковник Котарба побачив пожовклий гай за полем і зловив на собі погляд радянського прикордонника, який чатував біля прикордонного стовпа. Двометрова завширшки річка пливла вздовж польсько-радянського кордону. І прикордонники зазирали один одному просто в очі. Молоде обличчя червоноармійця зацікавлено розглядало Котарбині офіцерські чоботи, начищені до

дзеркального блиску. І коли Котарба обернувся спиною, річковий птах просвистів крильми з очеретяних заростей і перелетів кордон без перешкоди.

Марцелій Котарба повернувся до Чорткова пізно вночі.

Прибравши зі столу вечерю, залишену Параскою, що цієї ночі ночувала вдома у Білобожниці, кинув на широкий стіл військову мапу. Запалив сигарету, необережно обпікши палець сірником, і жирним олівцем обвів на мапі прикордонну ділянку, за яку він відповідав персонально перед країною.

На Грюндвальдській лежав брудний річковий туман і тиша вбирала у себе посвисти потягів і шум електростанції. Сонні горлиці терли крилами об ринви вілли. «Ось чого вони чекали зранку, - подумав Котарба. - Чекали поки я вийду, облюбували піддашшя». Він давно запримітив горлиць і спостерігав за ними кожного ранку. Був здивований, що ця горлича пара перебралася з лісу до міста.

Втома валила підполковника з ніг.

2

Домініканський костел продирав хмари високим шпилем; коли вони звалювалися на місто зі східного берега Серету, то одна частина міста мокла під дощем, а інша, ближче колії, бувала суха, як будякове бадилля. Дзвони церков, що вросли у чортківський ґрунт, розливалися по всіх вуличках. Дзвонарі особливо били на Різдво та на Великдень. І металеві звуки дзвонів, відбиваючись від високого берега Серету разом із дощем, якщо це було літо, або зі снігом, якщо була зима, - поверталися до міста. Стара синагога у єврейській ділянці загубилася там серед кривих вуличок, які збігали до річки. Влітку вона була схожа на заклопотану єврейку посеред великого двору, а взимі - на мірошника, обсипаного мукою. Нова ж божниця, за запліччям якої поруйнований палац, що до 1915 року належав рабинові, світилася на цілу околицю.

Усі знали, що євреї відчиняють світ істини ключами від своїх синагог, а поляки й українці - ключами від костелу та церкви. Ключі ж вони замовляли в одних і тих самих чортківських ковалів. Але рабини поарамейському славили Господа і створений ним світ, а ксьондзи зі

священиками своїми мовами співали акафісти й псалми, теж славлячи Господа. І шлюби, і похорони ними відправлялися по-різному. Було одне небо і Серет був один. І міський годинник на Ратуші, наче й заведений для того, щоби час міста і кожного його мешканця пантрував Господь.

У травні бачили над містом комету, що залетіла в Серет. Казали, що тої ночі, коли комета впала у Серет, річка світилася діамантами, а в риби були золоті очі. Шепталися по вулицях про знаки й знамення. Навіть євреї повитягували свої найдавніші книжки, а чортківський ребе вишукував там пророцтва й знамення. Моше Зальцінгер тоді бігав до Серету, сподіваючись виловити хоч діамантову дрібку з води чи рибу, в якої золоті очі.

Коли до ребе прийшов Моше Зальцінгер, той, що намагався виїхати до Америки, ребе стояв над Серетом за плечима Старої синагоги. Потім вони зайшли до ребе в будинок. Про те, що Моше хоче до Америки, знали всі: від міщан, які заходили до Зальцінгової бакалії купувати, і до селянок, які частіше у його крамниці вимінювали щось за щось, бо Моше розповідав про те, як його у Варшаві випроводили з американської амбасади. Всі знали також, що старші брати Моше давно в Нью-Йорку і кличуть його до себе.

«Пане Зальцінгер, то ви ще тут, а не в Америці?», - питалися в Моше.

Моше ніяково усміхався.

Того дня, коли Моше прийшов до ребе, Нохума Мордехая Фрідмана, по всіх чортківських вулицях пахли сливові садки, але Моше приніс до будинку ребе запах риби, яку привезли йому купці з Буковини. Ребе недовірливо поглянув на Моше і згадав, що той тримає невеличку бакалійну крамничку неподалік Ринку, з якої на півміста смердить рибою. Зі слів Моше, всі невдачі з отриманням американської візи було послано на його голову заздрісниками, тому чи не міг би ребе вчитати у своїх книжках, що потрібно робити, щоби мрія Моше здійснилася. Ребе Нохум Мордехай Фрідман теж знав, що всі Зальцінгери в Америці, і тільки Моше залишився в Чорткові, бо загубився дитиною під час війни, коли євреї тікали до Відня. «Прийдеш за тиждень», - сказав ребе на завершення розмови. І Моше вийшов від ребе розчарований, хоча й переконував себе, що навіть ребе може чогось не знати. Зрозуміло, які брами поміж людиною і Б-

гом виставлено і не кожен їх може здолати. «Не кожен ребе», - поправив себе Моше.

До Рош ха-Шана залишалось якихось два тижні: всі крамарі, які торгували на Ринку, хотіли продати якнайбільше товару. А того ранку, коли підполковник Котарба бачив заклопотаного Моше, що біг Грюндвальдською до своєї крамниці, Моше біг відчиняти крамницю, бо буковинські купці везли йому рибу, дактилі й сливи. А коли ті купці прийдуть - не знав ніхто.

Чортківські крамниці, що належали євреям, зачинялися напередодні Рош ха-Шана 14 вересня 1939 року, коли єврейський 5699 рік від початку світу зміниться на 5700, щоби відчинитися 17 вересня. Так думали мешканці Чорткова, власники крамниць, прокуратор, який купував дактилі, й сам Моше, прокрутивши два рази ключ у дверному замку крамниці.

3

У нью-йоркській бухті на острові Елліс розмістився фільтраційний пункт для нових емігрантів. Коли корабель із пасажирами заходив у бухту, де Іст Рівер зливався з Гадсоном, то на прибульців, змучених двотижневою плавбою, дивилися сірі береги Брукліну і Нью-Джерсі. А прибульці поїдали Мангеттен зацікавленими поглядами. І ступали просто з корабля на американську землю, чекаючи своєї черги, щоби перейти всі формальності: перевірку документів, фізичного стану, запитання, записи у формулярах еміграційної служби. Особливо перевіряли на туберкульоз і трахому. Списки прибулих до Америки пасажирських кораблів рясніли прізвищами. Серед пасажирів з Європи були і ті, що народилися в Чорткові, і ті, що мешкали у цьому місті. Виглядало, що Чортків їхав у гості до Нью-Йорка. Навряд чи Чортків записував тих, хто покидав місто, зате Нью-Йорк записував їх ретельно, наче китайські каліграфісти військові хроніки.

Євреї виїжджали з Чорткова. Кидали синагоги і крамниці на солодких, як суботня хала, берегах Серету. У 1903 році виїхала Саллі Фурманн, забравши з собою чотирьох дітей: Моше, Еву, Шлойме і Мольке. Того ж року покинули Чортків Зальцінгери: тридцятишестирічний Мане з дітьми Ханою, Кларою, Хаєю, Анною,

Аделею, Міною, Гудел, Меною. Родина Блехів виїхала 1914 року, а Ваксмани -1922: тридцятисемирічний Арон із тридцятирічною дружиною Ривкою та дітьми Хавою, Двойрою, Мордком.

Поляки покидали Чортків квашеної капусти: батько і син, Кароль зі Станіславом Щепановські виїхали 1907 року. У1910 році виїхала з Чорткова Марія Беднарська з трьома дочками: семирічною Евою, чотирирічною Мальвиною і дворічною Зоф'єю. Мабуть, її чоловік виїхав швидше і, облаштувавшись, оплатив їм подорож кораблем до Нью-Йорка. 1920-го троє дівчат Бегановських - Гелена вісімнадцяти років, Петрунеля шістнадцяти років і тринадцятирічна Зоф'я.

Українці забирали з собою у далеку дорогу запах жирного чорнозему і світло зелених свічок верб. Брати Григорій і Василь Яхніцькі, виїхали, відповідно, 1907 і 1912 року. Якщо припустити, що Григорій улаштувався на пенсильванських копальнях, то Василь приїхав до Америки вже на приготовлене йому старшим братом місце. А Дмитро Кравчук -1922 року.

І розчинилися євреї серед вуличної торгівлі, і передавали одне одному тепле, як куряче яйце, слово Тори, щоби не забути себе. І розпорошилися поляки від чиказьких боень Ілліносу до копалень і ферм Пенсільванії, тримаючи під язиком оплатки, щоби пам'ятати себе. І розійшлися українці серед вулиць чужих міст, схилиючи голови під час читання Євангелії, щоби не згубити себе. І якщо були вони з Чорткова, то хоч єврей, хоч українець, а хоч поляк, - знаходили у своїх мовах такі слова, щоби згадати порох тої землі і небо того міста.

31927 року Америка змінила квоти для емігрантів, і з того часу число мешканців Чорткова приросло. Виїжджати було нікуди.

На Ловер Іст Сайд життя майже не відрізнялося від життя у містечках Речі Посполитої, звідки переважно й приїхали галицькі євреї. Хіба що тут вулиці були довші, а будинки значно вищі. Євреї понавідкривали крамниць і пекарень, почали торгувати, а потім купили будинки, переобладнали їх під синагоги, і почали в них молитися. Батьки переважно торгували, пекли хліб або ремонтували взуття, а їхні діти ходили до шкіл. Усі розуміли, що головне їхнє місце у згортках Тори - місці, дарованім їм Всевишнім, хоч би серед яких вулиць із Гідрантами та будинків із металевими сходами вони жили.

Брати Зальцінгери пірнули у стихію торгівлі. Спершу торгували з дерев'яних лотків, а потім, винайнявши приміщення під крамницю,

прикупили й будинок. Іцик, Мордко та Еміль доводилися рідними братами Моше Зальцінгеру, який мешкав у Чорткові і якого вони намагалися перетягнути до Нью-Йорка. Моше був останньою дитиною у родині бучацького купця Зальцінгера. Коли 1915 року війна вигнала Зальцінгерів із Бучача до Відня, десятирічний Моше загубився серед втікачів і його підібрав служник чортківської синагоги Залман Крігель, який повертався до Чорткова, бо фронт просунувся так далеко, що австрійців не можна було наздогнати. Старі бездітні Крігелі виховали Моше, одружили його і, померши, залишили жити на цьому світі у їхній кам'яниці на кривій вулиці Старого Чорткова.

Нью-йоркські Зальцінгери розшукали Моше, той був уже одружений із Дворою, нажив четверо дітей і торгував біля Ринку.

У Моше була можливість покинути Галичину. Хтось із далеких родичів перебрався до Туреччини і мешкав у Стамбулі. Звідти надсилав офіційні запрошення для Моше, але той викидав їх, бо не хотів до Стамбула.

З плином часу Зальцінгери у Нью-Йорку стали власниками крамниці «Meat and Poultry Market. Strictly Kosher», розташованої на першому поверсі двоповерхового цегляного будинку, а на другому мешкали

Іцик з дружиною і трьома дочками, Мордко з дружиною і двома синами та Еміль із дружиною та п'ятьма дітьми - двома хлопцями і трьома дочками.

У 1938 році на адресу Іцика Зальцінгера надійшов лист із Чорткова, в якому Моше писав, що ніяк не може отримати американську візу. Моше описував свою добову подорож із Чорткова до Варшави. Докладно переповідав, якими потягами їхав, на яких станціях пересідав і як переплатив у Варшаві візниці, щоби дістатися до амбасади. Моше також згадував, що перед амбасадю бачив багато осіб, які мають американське горожанство. Америка, здогадався з розмов Моше, чомусь відкликає своїх громадян. При кінці листа Моше запитував Іцика, чи той не чув в Америці що-небудь про війну, бо у Польщі лише про це й балакають. Навіть селяни приносять до його бакалії чутки про знамення, що їх хтось із них бачив на небі і які вказують, що війна-таки неминуха. І ще: Моше дописав уже вертикально скраю свого листа, що коли комета впала у Серет, то дехто

розжився на діаманти і золото, але Моше, прибігши до річки, вже нічого не застав. Може, й брехали, припускав Моше.

Іцик покликав Мордка й Еміля.

І вони, зачинивши двері Іцикової кімнати, почали радитися.

Моше знав, що Америка - країна, в якій усе навпаки. Бо коли він торгував у крамниці, а його дружина нарізала цибулю до курячої юшки, то його старші брати спали на металевих ліжках у Нью-Йорку, а коли Моше спав на дерев'яному ліжку в хмарах своїх перин, то нью-йоркські Зальцінгери торгували на Ловер Іст Сайді.

І так минало їхнє життя.

«Якщо Іцик підкупить адвоката і нам дозволять виїхати до Америки, - часто казав своїй дружині Моше, - то ми попливемо з Англії на пароході. Я не хочу з Німеччини».

«Моше, принеси кориці», - відповідала йому Двора.

4

Ближче до зими худнули потічки і марнів Серет.

Після вересневих злив, які розквасили в околицях Чорткова береги річок і польові дороги, прийшло кілька погідних днів. Ситі від дощів річки й потічки зачіпали високі береги з прив'ялою осінньою травою. По дорогах з'явилися селянські вози. У болоті польових доріг вони неспішно тяглися в поле. їхали копати бараболю. Вітри і сонце підсушували землю. Тепло вистигало холодними вечорами, і селяни палили листя впереміш із сухим бараболинням, щоби зігрітися. За Чортковом миготіли жарівки багать і пахло димом.

До міста перекидали свіжі кавалерійські й артилерійські частини.

Протягом кількох днів вони розвантажувалися на чортківській залізничній станції. А потім, розмістившись на деякий час у казармах біля монастиря сестер Милосердя, прямували ескадронами до кордонів. Цокотіли копита об міську бруківку. Улани просувалися під ранок крізь річкові тумани у тяжких від поту шинелях. Артилеристи, не затримавшись у місті, похідним маршем, запряженими парами коней везли гармати легкої артилерії на східний кордон.

Потім приїхали резервісти з центральної Польщі, та й місцевих військовозобов'язаних також покликано до коменди комплектації. У

місті запахло кінською сечею і бензином, хоча у вересні тут завжди пахло розкислими берегами Серету і димом горілого листа з бараболинням.

«Геню, так пахне війна», - жартував Леопольд Левицький з Генею Надлер, коли вони поверталися з Горішньої Вигнанки до міста. Льольо з Генею ховалися від людського ока по приміських селах, бо Льольова мама, пані Ольга Левицька, одного разу прийшовши до Бенціона Надлера, в якого купувала козяче молоко для хворих синових легень, просто з порога кинула Надлеру в лице: «Пане Надлер, я не бажаю собі за невістку жидівку».

Бенціон заходився перепрошувати пані Левицьку, кажучи, що його дочка викине зі своєї дурної голови Леопольда. При цьому він тупнув на кіз, що паслися в сливовому садку і яких Надлер тепер уважав причиною конфлікту.

«Якби не ті кози, - промовляв він сам до себе. - Якби не те молоко».

Бенціон Надлер знав, що Леопольда Левицького вигнали з Краківської академії мистецтв і за ним наглядає поліція. А Бенціон, який столярував, мріяв про заможного чоловіка для своєї Гені і аж ніяк не голя.

«І треба ж, - скаржився сам собі Бенціон, - щоби вони зустрілися?»

Льольові легені хрипіли розсохлими клейзмерськими кларнетами, і старий Надлер переконував Геню, що у того туберкульоз. А Геня їла в садку перестиглі сливки, збираючи їх під деревами, сміялася з батька й далі носила Левицьким козяче молоко.

Коли Льольо і Геня, безтурботні й веселі, прогулювалися центральними вулицями вечірнього Чорткова, залитими електричним світлом, то заходили на каву з тістечками. І тоді Льольо розповідав Гені про Краків і Париж. Він так розмальовував ці міста, що Геня, здавалося, вже напам'ять знала Сукенніці і Монпарнас.

- Чи ти була знайома з Сашею Блондером?

Геня напружила пам'ять:

- Блондери?.. Якись Блондери мешкають у Старім Чорткові.

- Ми з Сашею 1931 року були в Парижі. Після того, як нас поарештовували і навчатися в Академії далі було неможливо, Саші вдалося виїхати до Парижа в середині 30-тих.

- Ти хотів би знову до Парижа?

- Так, але з тобою.

Він намагався виїхати до Берліна чи навіть Парижа, але у поліції не поспішали видавати закордонний паспорт. А тут іще суд за підпільну антидержавну діяльність! З мрією про Париж можна було розпрощатися.

Леопольд малював, але не продавав, бо кому в Чорткові потрібен авангард?

Сьогодні, 16 вересня, Леопольд ішов сам вулицею Міцкевича. Геня святкувала Рош ха-Шана. Коли звук шофара провістив Новий рік, Наддери, як і решта чортківських євреїв, просили у Всевишнього записати їх до Книги Життя. У Старому Чорткові всі були святково вбрані, а з єврейських кухонь пахло празниковою стравою. Леопольд вирішив, що йому не хочеться заходити без Гені до кав'ярні поруч із «Брістолем». У ресторані готелю вечеряли і веселилися. І хоча на західних кордонах Речі Посполитої вже два тижні тривала війна, тут, у Чорткові, захищеному лише високим берегом Серету, навіть офіцери полку прикордонної охорони заходили на шницель і фокстрот.

Леопольд зайшов до аптеки Краєвського і поцікавився мікстурою для шлунка, яку замовив для мами годину тому. Пані Левицька отруїлася сливками з Надлерового саду. Леопольдові подали скляну пляшечку з прозорою рідиною. Подякувавши, він вийшов на вулицю і, обминаючи цукерню Куніковського, пішов додому. Вдома на нього чекали мамина вечера і лист із Парижа. Лист написав Саша Блондер, якого Льольо згадував у розмові з Генею. Відтявши ножицями тонку смужку конверта, він почав читати. Поштар, який віддав паризький лист Леопольдовій матері, назвав чудом, що він дійшов до адресата. «Чей же пані розуміє, що я маю на увазі. Мила пані, нічого доброго. Нічого доброго». А дізнавшись про отруєння пані Левицької сливками, порадив пити настояні бурівки.

Лист від Блондера, про якого Леопольд нічого не знав, відколи переїхав до Чорткова, був написаний три тижні тому, про що свідчив поштовий паризький штампель і дата на початку листа.

«Монпарнас, 5 сіте Фадьгієр

І вересня Т939 року

Любий Лео,

Коли Ти отримаєш мого листа, можливо, у нашому з Тобою житті щось зміниться. Я сподіваюся, що Ти слухаєш радіо і читаєш газети. У Парижі напад на Польщу сприйняли спокійно, паризькі повії

не подорожчали, а ціни на картини не зросли. Тут ходять чутки, що польський уряд оголосить мобілізацію і мене як громадянина Речі Посполитої вона теж чекає, а Ти ж знаєш, Лео, що будь-яка війна, як смерть, приходиться невчасно.

Наші стосунки з Бертою виглядають кепськими.

Якщо Ти шукатимеш у пресі що-небудь про мої роботи, то тепер я Andre Blondel. За останні два роки моє життя в Парижі якимось налагодилося, були виставки і картини можна було продати. Але, дорогий Део, що нас чекає попереду?., у мене погані передчуття.

Майже нікого з наших, тобто з Краківської групи, тут, у Парижі, нема, але зійшовся з новими приятелями.

Ти пам'ятаєш Генрі Міллера, американця, з яким ми випивали Т931 року на Монмантрі? Він іще тут, але вибирається до Греції. Париж покидають усі.»

На цьому місці Льольо відклав жовтий листок паперу і почав згадувати Париж, у якому безперестанку лив дощ. їхнім богом в Академії був Пікассо, а Пікассо жив у Парижі і був комуністом. Левицький із компанією навчався у Кракові й протестував із лівими, отримуючи від них гроші. У 1931 році, приїхавши до Парижа з наміром взяти лекції у професора Юзефа Панькевича і потинятися галереями, Леопольд не виключав знайомства з французькими комуністами і повіями з Мулен Руж. Якогось дня хтось із французьких товаришів запросив Левицького на марш протесту Комуністичної партії Франції. І він, авангардист і лівак, пішов із французами, викрикуючи гасла протесту. Через тиждень у філію Краківської академії мистецтв у Парижі, де Леопольд Левицький числився серед студентів, надійшло офіційне повідомлення з департаменту поліції про те, що він повинен покинути Париж протягом трьох днів і виїхати до Польщі.

Льольо продовжив читати лист.

«Здається, що я бачився зі своєю родиною у 1935 році, коли востаннє відвідав Чортків. Пам'ятаю, що ходив вуличками і дійшов до Серету, там, де стояла електростанція. По синагогах, як завжди, читали Тору, а на міському Ринку продавали буковинські сливи. Я зробив кілька ескізів, але при переїздах вони, мабуть, загубилися. У передчутті війни, дорогий Льольо, все стає нікчемним і марнотним. Не знаю, до ти робиш тепер, але Твою адресу я відшукав серед своїх паперів і чомусь вирішив написати. Може, тому, Льольо, що вулиці

Чорткова приховують у собі такі ж дивні кольори і фактуру, як і паризькі».

Леопольд заходив до крамниці на вулиці перед Дувром. Купував там багет, продавець загортав його у шарудливий тонкий папір. А виходячи, з порога відкушував теплу булку і, поправляючи окуляри, прямував до Лувру. Якщо падав дощ, що траплялося у Парижі часто, то роздивлявся годинами старих майстрів, аж поки голод знову не виганяв його з музею у пошуках їжі.

Вечорами Леопольд ходив до Мулен Руж, сторгувався з повією і вів її до маленького помешкання на Монмантрі, винайм якого обходився у кілька додаткових франків. Зранку, зазвичай, мадам покидала Льоля у ліжку самого і кудись бігла.

«Сена така ж зелена, як Серет. У нас казали, що на всі єврейські свята вода Серету солодка і пахне мигдалем. А тут - вічні дощі і фіолетові плями бензину. Знаєш, Лео, коли я згадую Чортків, то чомусь пригадуються мені сліні котенята, яких селяни, з Горішньої Вигнанки, топили у річці...

Твій Саша»

14 вересня 1939 року, коли євреї Чорткова розпочали святкувати Рош Ха-Шана, Серет був солодкий, а його воду можна було пити замість киселю.

Моше Зальцінгер у ці дні молився у Старій синагозі.

Разом з усіма ходив до Серету читати псалми, щоби і його, Моше, Всевишній вписав у Книгу Життя. А також Моше чекав на відповідь із Нью-Йорка. Він знав, що Іцик, Мордко і Еміль мусять відповісти. Моше це відчував і навіть у молитвах, у синагозі, заплющивши очі, чув шелест тонкого паперу Тори, який уявлявся шелестом листа з Нью-Йорка. Того 1939 року багато євреїв з усіх чортківських закапелків прийшли до Серету прочитати псалми і вчинити ташліх. Вони стояли вздовж берегів річки, покриті білосніжними талесами, аж міщанинеюдеї дивувалися з цього. І від їхніх білих талесів тільки пожухла трава і оголені будяки відтіняли посріблену річку.

Уперше за багато років на Рош ха-Шана маленький Чортків перетворився на містечко, яке хотіли відвідати багато людей. Цивільні раптом стали резервістами, їх передягнули у військову форму, нову, що пахла сукном і ретязями, залежаними на військових складах. У горішній частині міста, по дорозі до Бучача, в австрійських касарнях,

був небачений до того часу рух військових. Улани і жовніри батальйонів прикордонної служби поночі і навіть удень мчалися містом у напрямку Копиченець і Борщева.

До залізничної станції почали прибувати зі Львова біженці із західних теренів Речі Посполитої, які рятувалися від війни і дивувалися спокоеві міста, у судах якого досі розглядали позови і оголошували ліцитації. А у чортківській в'язниці сиділи політичні й кримінальні злочинці. А по чортківських крамницях, не зважаючи на воєнний стан у країні і частковий дефіцит товарів, усього було вдосталь. Навіть Моше Зальцінгер замовив першу партію буковинських слив на 17 вересня пополудні.

Коли Моше поцікавився у прокуратора, коли той прийшов по цукати і дактилі, де зараз перебуває польський уряд, то прокуратор відповів, що тут, у Чорткові, додавши, що Маршалек щойно виїхав воєнним автомобілем у напрямку Заліщик. І Моше, простоявши за лядою, зрозумів, що почув від прокуратора велику таємницю. І вибіг із крамниці шукати Ридза Сміглого.

16 вересня, за день до приходу більшовиків, із чортківської в'язниці почали випускати в'язнів, і місто знову ожило.

Одні казали, що хтось підробив ключі. Інші - що так розпорядився прокуратор. На волі міські злодії обдумували, що і де вкрасти, а політичні - вичікували.

Поліція палила папери.

Моше Зальцінгер і Леопольд Левицький бачили, як ті папери горіли. Вони стояли біля Зальцінгової бакалії. Моше як власник, підперши одвірок, і Леопольд, який прийшов купити в Моше щось для Гені.

- Бачите, пане Левицький, - Моше звернувся до Леопольда, - влада стає попелом, коли свої папери нищить її поліція.

- Пане Зальцінгер, - відповів Леопольд, - так виглядає, що Польщі - кінець.

- Та воно то так, але хіба прийде щось краще?

І Леопольд Левицький, передумавши що-небудь купувати, пішов у напрямку старого Чорткова, насвистуючи французьку пісеньку.

«А чого він тішиться?» - подумав Моше.

Двоє Зальцінтерових синів, одинадцятилітній Езра і дев'ятилітній Барух, прийшли додому з розквашеними носами і розповіли, що їх

побили українські гімназисти, перестрівши біля Ринку. Барух сказав, що били також і поляки, наскочивши на них зі спини. А Езра додав, що коли вони з Барухом утекли, то поляки билися вже з українцями.

17 вересня, по обіді, совіти вступили до Чорткова, в'їхавши у старе місто з боку Вигнанки, не зазнавши жодного опору, бо рештки польського війська ще зранку поспіхом посунули до Заліщик.

6

Після розмови з братами, Мордком й Емілем, коли вони вирішили перетягнути Моше з родиною з Чорткова до Нью-Йорка, Іцик Зальцінгер зайшов до адвокатської контори з двомастами п'ятдесятьма доларами у кишені. На адвоката потрібні були гроші, які брати Зальцінгери призбирали, і потрібен був час, якого вони не мали. Коли вони у трійку вирішували, як допомогти Моше, Іцик сказав, що все вказує на війну і що хтозна чи родина Моше зможе її пережити. Адвокатська контора була на другому поверсі будинку біля Рокфеллер Центру. Звісно, адвокати у цій частині Нью-Йорка були дорогі, задорогі навіть для братів Зальцінгерів, власників м'ясної крамниці на Ловер Іст Сайді. Але вони вирішили звернутися до дорогих і найкращих. Адвокат прямо сказав, що справа дуже складна, але Іцик висипав на стіл паперові купюри. І справа зі складної перейшла у справу, яку за сприятливих обставин можна залагодити. Оформивши в секретарки папери, Іцик вийшов з офісу і на вулиці замовив собі зельтерської з сиропом за п'ять центів, йому захотілося солодкого.

Перед автобусною зупинкою він купив свіже число «Нью-Йорк Тайме», де на першій сторінці великими літерами було написано «НІМЕЦЬКІ ВІЙСЬКА АТАКУВАЛИ ПОЛЬЩУ, МІСТА РОЗБОМБЛЕНО, ПОРТ ЗАБЛОКОВАНО. ДАНЦІГ ПРИЄДНАНО ДО РЕЙХУ».

Солодко-кислий смак газованої зельтерської згірк.

Іцик похитнувся - до нього підбігли, але він сказав, що все гаразд.

І прикривши лице газетою, плакав як дитина.

7

До бензинової станції на Ринку підполковник Котарба їхав службовим «ЕіаІ-518».

Водієві довелося петляти вуличками, бо сьогодні у Чорткові був базарний день. Селянські фіри, міські брочки і військові авта ближче Ринку збилися в суцільну заслону, яку неможливо було обминути. Поручник Вацлав Добровольський вискочив з авта і, викрикуючи, розігнав цивільних на розі, де стоїть готель «Брістоль». У вікна Котарбиного автомобіля заглядали коні й металева зброя черкала обшивку, поки під'їхали до бензинової станції.

Дружина Котарби перебувала у родичів під Краковом. «Добре, що там», - думав він. Коли перші резервісти прибули на чортківську залізничну станцію, підполковник, в розпорядження якого вони переходили, приїхав подивитися, з ким йому доведеться обороняти східний кордон. Із короткої розмови з капітаном Влодзімежем П'ясецьким Котарба з'ясував, що на заході країни - війна.

Отже, Гелена за таких обставин не зможе дістатися до Чорткова та й телефонний зв'язок між Чортковом і Краковом тепер відсутній.

У Котарбиній віллі, у кімнатці на першому поверсі, мешкала служниця Параска, молода українка з Білобожниці. Марцелій і Гелена Котарби прийняли її за рекомендацією фотографа Анджея Злочанського, в якого вони сфотографувалися у перший день призначення підполковника командиром полку «Чортків». Гелена помічала, що за молоді й соковиті форми Парасчиного тіла не раз чіплялося око Марцелія. Але підозрювати Параску не було підстав, бо та справно виконувала свої обов'язки: ходила на ринок купувати м'ясо і зеленину, а до крамниці Моше Зальцінгера бігала по рибу. Кравцям носила одяг: щось зацерувати, щось підшити. Поралася цілими днями на обидвох поверхах дому, сушила подушки і перини, футра пані Гелени і кожух пана Марцелія. На піддашші шукала голубів, які заважали спати Гелені, хоча підполковник казав, що ніякого голубиноного воркування ніколи не чув. Гелена встановила свої правила для Параски: не дозволяла їй варити, а лише прислуговувати за обідом і мити начиння.

Тепер, коли Гелена перебувала під Краковом, Параска варила, прислуговувала і мила начиння. Підполковник порушив іще одне правило своєї дружини: Парасці категорично було заборонено митися у лазничці і користуватися туалетом. Але за відсутності дружини

Марцелій зламав і це правило. Якось Параска забула зачинити двері до своєї кімнатки на гачок. Коли перебиралася, побачила риб'яче око підполковника, що зазірало в шпару. Парасчине тіло вкрилося сиротами.

Тієї ночі підполковник уперше накинувся на Парасчине тіло, як рятувальник, що кидається з розгону у воду. Коли Параска почула в собі Марцелія, вона скрикнула, але не від болю, а як з'ясувалося, від гусячого пір'я, яким була набита перина. Пишка пір'я вколола Параску в м'яку рожеву сідницю, але підполковник, увійшовши у троянду Параски, так він називав її сором, відчував слизькі пелюстки її квітки. А заслинене і млосне Парасчине стогнання розпалювало підполковника, який згрібав із перини її литки, сідниці й плоский живіт, в єдине тіло, що вислизало з його рук.

Цілу ніч Параска літала над підполковником і була схожа на річкову чайку на зелених берегах Серету.

І підполковник, літаючи над Параскою, був схожий на чорного шуліку з Чорного лісу.

Їм обом здавалося, що від їхньої пристрасті розвалиться австрійська вілла і на них звалиться дах.

Відтоді, коли у Параски були місячні, вона спала в своїй кімнатці на першому поверсі, а коли минали, -на перині у спальні з Марцелієм Котарбою.

Підполковник Котарба скаржився прокураторові, що Гелена застрягла під Краковом. А прокуратор скаржився Котарбі, що Моше Зальцінгер не може вчасно замовити дактилів, бо на польсько-румунському кордоні чомусь затримують товари, а до Моше їх везуть здалека: з Туреччини через Балкани. Дактилі полюбила й Параска. Якось у кишнях Котарби знайшла паперову торбинку (подарунок прокуратора) з кількома липкими плодами. І від того часу Вацлав Добровольський змушений був ходити до крамниці по дактилі, якими в Чорткові торгував тільки Моше.

Після інспекційної поїздки до Копичинець підполковникові Котарбі стало зрозуміло, що совети до чогось готуються. Розвідка доносила про переміщення їхніх військ. Отож-бо, головним Котарбиним завданням як командира полку буде втримати оборону, якщо совети захочуть перейти кордон. Але як довго він це зможе зробити? З повідомлень, що надходили до штабу полку «Чортків», критична

ситуація складалася на польсько-німецькому кордоні. Провокації були там по кілька разів на день, а сутички завершувалися жертвами. І хоча три Котарбині батальйони стояли на стратегічних позиціях від Скалата до Борщева, на цьому напрямку було багато місць, які не охоронялися постерунками. До того ж улани і артилерія, що прибули до Чорткова і розмістилися по батальйонах у Скалаті, Копичинцях і Борщеві, перебували за кілька кілометрів від кордону, бо стільки війська не можна було розквартирувати на самому кордоні. «А це, - міркував Котарба, - послаблює оборонні можливості полку, бо совети можуть із протилежного берега Збруча вдарити артилерією, а тоді пустити у хід свої танки з піхотою». З авіації - до полку «Чортків» належало чотири літаки. У Бучачі було розквартировано станцію військових поштових голубів.

Перші постріли на польсько-радянському кордоні пролунали о другій годині рано, а коли на одному із прикордонних постерунків, що підпорядковувався підполковникові Котарбі, зав'язався бій, то до вілли примчав ад'ютант Добровольський. Відштовхнувши перестрашену Параску, що відчинила набряклі від вологості вхідні двері, увірвався в дім. Параска стояла при дверях у короткій полотняній сорочці. А підполковник Котарба довго натягував своє галіфе і ніяк не міг втрапити у лівий чобіт.

- Що це значить, поручнику?

- Пане підполковнику, перепрошую, але совети напали на наші постерунки, на деяких ведеться бій.

Котарба злетів із кітелем під пахвою з другого поверху у вересневий ранок. Підполковник разом із поручником були за десять хвилин у приміщенні штабу й приймали рапорти чергових офіцерів. Стрілянину на кордоні почули у місті, яке пробудилося. Сполохані когути з Горішньої Вигнанки того ранку промовчали. І не горланили когути зі Старого Чорткова.

О 2:30 командир полку «Чортків» підполковник Марцелій Котарба рапортував генералові бригади Вільгельму Орлику-Рюкеману: «Перевага значна, б'ємося вперто, спробую боронити мої напрямки якнайдовше».

О 6:00 ранку Котарбі доповіли, що станція військових голубів - увесь особовий склад і шістьсот птахів - покинула місце постійної дислокації і вирушила у напрямку Чорткова.

- Що? - запитав Добровольського Котарба. - Якої курвиної мами вони їдуть до Чорткова?

- Не знаю. Я все з'ясую, пане підполковнику.

О 8 годині до штабу прийшов наказ від головнокомандувача Маршалка Ридз-Сміглого «З більшовиками не воювати».

О 8:45 два офіцери штабу застрелилися у своїх кабінетах.

О 8:55 Котарбу повідомлено про знищення большевицькою артилерією чотирьох літаків.

О 9:00 підполковник Котарба вислав поручника Добровольського назустріч більшовикам, щоби запитати, пся крев, чому вони вторглися на територію Речі Посполитої. Після перших боїв на кордоні поручник із білим прапором виїхав назустріч радянським танкам і запитав першого зустрічного радянського танкіста, чому вони перейшли кордон?

«Германца ідьом біть», - відповів той.

У дворі штабу торохтіло службове авто Котарби. І хоча зі штабу можна було просто виїхати на бучацьку дорогу і звернути до Заліщик, Котарба сказав їхати до своєї вілли на вулицю Грюндвальдську. Він хотів попрощатися з Параскою. З ним були кілька офіцерів штабу і старший ад'ютант капітан Едвард Маржис. Офіцери нервувалися, бо збоку Горішньої Вигнанки лунали постріли і наростав танковий гул.

Близько дванадцятої години підполковник Котарба покинув місто, віллу і служницю Параску в сльозах. Перед Заліщиками вони звернули на Устечко, де через Дністер був стратегічний міст, і який, із розповідей місцевих, ніхто ще не підірвав. Але, під'їхавши до мосту, Котарба з офіцерами побачили, що його підірвано. Вони перебралися у мундири колійовців і, перепливши човном Дністер, ступили на румунську землю.

8

Леопольд Левицький дочитав лист Саші Блондера і вклався спати.

Тої ночі йому приснився Париж.

Несподівано, за тиждень до подій, на порозі хати Левицьких з'явився Йосип Бухіндер, із яким Леопольд тримав підпільний зв'язок (обидва належали до КПЗУ і обох судили як ворогів польської

держави). Про Бухіндера не було чути два тижні. «Певно, знову арештували або навіть вбили» - думав Льольо. Але Бухіндер, викликавши Льоля у двір, повідомив про великі події, яких слід очікувати за день-два. Левицький короткозоро дивився в заросле обличчя Бухіндера і намагався зрозуміти, про що той каже. Йосип розповів

Леопольдові, що кілька разів переходив кордон і там, за Збручем, готується щось важливе.

- Леопольде, ви ж розумієте, що Польща приречена?

- Вчора поліція спалювала папери, ми з Моше Зальцінгером бачили вогнище у внутрішньому дворі поліційної команди.

- З Моше? Тим, що торгує рибою?

- Так, я заходив до крамниці.

- З ним ми теж поквітаємося.

- За що?

- За експлуатацію трудящих. Я мушу вам сказати, товаришу Левицький, що коли настане історичний момент і Чортків... ну ви... мене розумієте. Будьте наготові.

- У мене нема ніякої зброї.

- Ви повинні зустріти визвольні радянські війська елегансько. - А що це так пахне? - запитав Бухіндер, вдихаючи запахи Надлерового садка.

- Сливки, Йосипе.

І Йосип Бухіндер розчинився у сливовому запахові.

- Кидають усе - авто, вози і навіть ровери, а євреї позамикали крамниці, - торохтіла сама до себе Левицька.

- А що сталося, мамо?

- Як то що, Льольо? На копичинецькій дорозі якась стрілянина і вона наближається до нас.

У сірому костюмі, з метеликом під шиєю, Леопольд Левицький неспішно чвалав спорожнілим Чортковом. Бачили його адвокат Росляк, який від рана стояв біля Окружного суду, і прокуратор, який стовбичив у вікні із зарядженим пістолетом.

Леопольд не впізнавав міста - порожні центральні вулиці, позамикані крамниці, у вікнах за білими фіранками тисячі пар очей. Здавалося, що всі вітри, зсунувшись зі східного берега Серету,

очистили місто від людей, і Леопольдові зробилося лячно, наче він залишився посередині вулиці Міцкевича сам.

На годинниковій вежі на Ринку показувало дванадцятю годину.

Несподівано перед Левицьким промчалося авто, набите польськими офіцерами, й повернуло на вулицю Грюндвальдську. Левицький завмер, бо він уже не сподівався побачити кого-небудь із польського війська. Поодинокі резервісти зі страхом в очах утікали додому, минаючи Леопольда.

Біля крамниці Моше Зальцінгера, яку щоранку відвідували покупці, було тихо, але зрадливий запах залежаної риби тримався у зачинених дверях. Пройшовши вулицею Міцкевича, Леопольд побачив відчинену браму тюрми.

«Всі повтікали», - сказав випадковий перехожий, тягнучи додому ровер польського вояка.

За дві години до міста в'їхали перші радянські танки, на одному з яких сидів Йосип Бухіндер. Танк зупинився біля годинникової вежі і Йосип, зіскочивши, підбіг до Леопольда Левицького, обняв його і потягнув до танкістів, які докруз роззиралися.

На другому поверсі Окружного суду пролунав постріл.

Підполковник Котарба стояв перед Дністром у формі польського колійовця, яку ад'ютант капітан Едвард Маржис стягнув з убитого начальника станції ще в Чорткові. З ним був старший ад'ютант та ще кілька офіцерів штабу. Перед мостом усі чекали на поручника Добровольського, від якого не було жодних вісток.

Зв'язок - втрачено. Підполковник Котарба пригадав собі, що станція військових поштових голубів у Бучачі придалася б. Він із надією задирав голову, щоби побачити в небі хоч якого-небудь голуба. Поручник, який отримав наказ з'ясувати наміри советів, бо зі штабу Верховного головнокомандувача приходили накази «З советами не воювати», або потрапив у полон, або ж убитий. Ще трохи зачекавши, Котарба, перехрестився і наказав перепливати Дністер. На румунському боці, обійшовши прикордонну сторожу, вирушили у напрямку села, в якому блимало світло.

Котарба прокинувся від шарудіння мишей.

Вчора їх упустив господар до комори і вони попадали від втоми і виснаження на соломі. Село було розташоване за кілометр від кордону. Гавкали пси, горланили когути і в соломі гасали миші. Зірки висіли,

наче яблука і комети пролітали над Дністром, черкаючи високі береги річки. Котарба чув, як господарі поралися надворі.

Моше Зальцінгера привели до крамниці. Вели під конвоєм зі Старого Чорткова бічними вуличками, щоби менше очей супроводжувало Моше. Металеві жалюзі спробував відчинити Бухіндер. Не вийшло. Тоді він передав ключі Моше і той звично, як це він робив десяток років, відімкнув жалюзі та двері. У Моше тремтіли руки і він неохоче відповідав на запитання Бухіндера.

Моше передав Бухіндерові всі рахункові книги і показав, що де лежить.

- Рибу з бочок повикидайте, бо засмердиться, - сказав наостанок Моше.

Він зайшов у свій закапелок, в якому вечорами записував продані товари, їхню ціну і прибуток, щоби забрати фетровий чорний капелюх.

З капелюхом став у дверях.

- А це що? - запитав Бухіндер.

- Капелюх. Мій капелюх.

Бухіндер жаб'ячими очима зиркнув убік Моше.

- Усе, що є в крамниці - власність нашої держави. -Відібрав капелюх і жбурнув його до бочок із рибою. -А тепер можеш їхати до Америки.

Простоволосий Моше стояв посередині вулиці.

З високих вікон готелю «Брістоль», із різних поверхів, сховані за фіранки і псевда, за всім, що відбувалося, спостерігало четверо очей - надрайоновий провідник ОУН Чортківської округи й інспектор округу «Чортків» Армії Крайової - і обидва розуміли, що все тільки починається.

Епілог

Параска мешкатиме у віллі Котарби до німецької окупації, її розстріляють у 1943 році як заразну і небезпечну для німецьких солдатів.

Підполковник Марцелій Котарба дістанеться до Франції з Румунії, а з Франції - до Англії, а у 1950-тих роках повернеться до Польщі помирати.

Поручникові Вацлаву Добровольському прострелять потилицю у Катині 1940 року.

Моше Зальцінгера розстріляють у Чорному лісі влітку 1941.

Йосипа Бухіндера, комісара Червоної Армії, у 1946 році заріжуть заточкою з алюмінієвої ложки у Норильському виправно-трудовому таборі ГУЛАГу.

Саша Блондер загине в автокатастрофі під Парижем у 1949 році.

А Льольо Левицький і Геня Надлер, побравшись у 1940 році (стара Левицька встигне перед смертю благословити синів шлюб), а 1941 року евакуюються з советами до Узбекистану, а по війні, продавши чортківську хату, переберуться до Львова.

На автобусній

Уночі на пустирець за уборною чортківської автостанції приїхали цигани. Двома, запряженими кіньми, возами. Було їх, може, п'ятнадцятеро - дорослі з дітьми. За ніч зіпнулися халабуди і похідна кузня, викладена з білої цегли. Чавунний казан, в якому вони варили, лежав, накритий ковдрою, біля найбільшої халабуди. Хтось порався всередині. Спочатку звідти вийшла сива циганка, а за нею - молода з дитиною. Дитина дріботіла за мамою. Стара закурила, а молода, посадивши дитину під дерево, у тінь, пішла мити казан до найближчої колонки. Старий у чорному капелюсі розпалював у кузні вогонь і, припасувавши ковадло, витягнув із брезентової торби клевці та кліщі. Цигани клепали коси, робили цвяхи, рискалі, точили сокири й підбирали ключі до старих замків. Зранку автобусною сновигали, ворожачи, циганки. Замітали спідницями чортківську пилюгу. А замурзані підлітки і діти канючили у пасажирів гроші. Молоді чоловіки продавали рискалі, ставши поодаль уборної. І покурювали, а кузня - пахтіла. Після обіду приїхали міліціонери. Постоявши з чорним від диму старим циганом, забралися. «Певно, заплатили», - подумав Петро Карабін, начальник автобусної станції «Чортків». Саморобна кузня разом із кухнею диміла цілими днями. Під деревом сидів коваль. Він стеріг, щоби вогонь у кузні не вигас. Молода циганка з дитиною поралася біля казана. А стара - лежала на подушках перед халабудою. Увечері, коли Петро замикав вхідні двері до станційного будинку, цигани вечеряли і вкладалися спати. Вдень тонке полотняне накриття циганських халабуд тріпотіло від вітру, а вночі - хиталося від людського покашлювання і хропіння.

Якогось літнього ранку, коли автобуси роз'їхалися, Петро Карабін виглядав львівський і чернівецький рейси. Він стояв при вікні й курих. Львівський, який от-от був на підході, прямував до Чернівців, а чернівецький - до Львова. У Чорткові вони зупинялися надовше. Петро знав, що розімлілі від задухи пасажири повиходять з автобусів, щоби перекурити і збігати до туалету, збоку якого смерділо хлоркою. А коли шофери відзначають путьовки і знову сядуть за керма, то після цих

рейсів аж до обіду на станції настане затишшя. Карабіна хтось міг потурбувати дзвінком, запитатися про рейси на Бучач чи Івано-Франківськ, але Петро незадоволено відповідав, кидаючи слухавку, що це не довідка, а начальник станції.

У почекальні товклися пасажери, чекали на продаж квитків на львівський і чернівецький рейси.

У віконці каси сиділа Марія Іванівна, а за її спиною, за окремим столом у глибині кімнати - бухгалтерка Фросина Петрівна. Пасажири, стоячи у черзі, чули, як за металевою решіткою віконця каси, що було закладене дерев'яною дощечкою, Марія Іванівна розповідала Фросині Петрівні про закрутки на зиму. А Фросина Петрівна, дружина прапорщика авіачастини - про повидло з аличі. Коли хтось із пасажирів, кому уривався терпець, починав гукати, чи продаватимуть білети на львівський, то віконечко відчинялося і Марія Іванівна, висунувши пофарбовану індійською хною голову, кричала у відповідь:

- Львівський ще не приїхав.

- А на чернівецький? - чулося з хвоста черги.

- По прибуттю, - відповідала касирка і зачиняла віконце.

Відколи в Чорткові побудували об'їзну, і автобусну перенесли на копиченецьку трасу, то автобуси тепер минали військову частину - з вартовими вишками і колючим дротом, за яким стояли списані для тренування військові літаки. При кінці вулиці, на вимогу пасажирів, шофери зупинялися біля райвійськкомату, звідки було найближче до центру. Хто пам'ятав автобусну біля Ринку, скаржився, що нова - далеко. їдучи з міста, автобуси долали високий пагорб, який виростав із берегів Серету. Шофер зазвичай перемикав першу передачу, і автобус, наче дихавишний, поволі, з чорним димом газу з вихлопної труби, виповзав на гору. А ті, які їхали до центру, мусили пригальмувати на крутому повороті перед мостом, щоби не звалитися у Серет.

Циганський табір, що приїхав вночі, розмістившись за уборною і пустирцем, непокоїв Петра. «Цигани десь-колись що-небудь або вкрадуть, - думав Петро, - або когось обдурять». Він чекав того часу, коли вони, згорнувши свої халабуди, кухню і облизаний вогнем зчорнілий казан, зникнуть так само, як і з'явилися. Вночі. Потайки. «Півроку тому, здається, на весні, - пригадав Петро, - стояли тут зо два тижні». А сталося ось що. Ворожачи одному п'яному пасажирові,

циганка сказала, щоби той витяг із кишені двадцять п'ять рублів і вкинув собі за пазуху. За півгодини, переконувала, знайде там п'ятдесят. Коли той прочунав, то почав переслідувати ворожку, що заховалася в жіночій половині уборної. Тоді потерпілий наскочив на циганські халабуди і почав їх трощити. Зав'язалася бійка між циганами і нашими. По всьому - на пустирі стирчали довгі вербові палиці і тріпотіло розірване кольорове полотно стін і дахів циганських халабуд.

Ліворуч від мурованого приміщення автостанції, в якому розміщувалися кабінет начальника, каси і почекальня, самотньо стовбичила металева будка кіоску «Союздрук». Продавалися там газети і куриво, або, як казали місцеві, дзигари. В кіоску працювала пенсіонерка Ніна Семьоновна. Сиділа вона кожного дня, підперши голову долонями, і споглядала за автобусами, пасажирами, циганами і бездомними псами. Семьоновна була сварлива і брутальна, до Чорткова її занесло по війні аж із Оренбурга. У кожному з місцевих вона бачила бандьору. А коли чула у розмові біля кіоску «та хіба москаль щось добре зробіт» - її пересмикувало.

Ближче обіду автобусну заповнювали пасажири.

Селяни, скупившись за півдня на Ринку, поспішали встигнути на свій рейс. Дими від сигарет висіли у повітрі. Жінки, перекрикуючи одна одну, показували хто що купив, а діти лизали морозиво, розкидаючи паперові обгортки.

Настя у білому ковпаку продавала пиво. Її мокрий від води і пива фартух обтягував точений філігранним токарем стан. Від місця, де стояла пивна бочка, з усіх кутів навкруги заносило сечею. Запах вбирав порохи і бруд, не вивітрюючись. Черги за пивом не було ніколи, хіба що в спекотні літні дні. Настя була розлучена, жила з мамою і сином на Вигнанці. Колишній чоловік запхався в Сибір, звідти на сина приходили аліменти. З великою перервою, правда. «П'є і там», - здогадувалася Настя.

Праворуч стояла одноповерхова металева прибудова із залитими дощівкою брудними вікнами, в яких виставлено книжки. У книгарні продавала молода випускниця торгового технікуму Надька. Батько її тут улаштував, заплативши пару сотень рублів Карабіну. А Петро вже якось домовився з райвідділом торгівлі. Петро, побачивши Надьку, подумав, що кине ту бледь Настю разом із її пивом. У Надьки були грубі литки. А жовте ластовиння і руде волосся робило її подібною до

кульбаб, які навесні виростили вздовж помащених вапном бордюрів. Були на автостанції перукарня, ремонт годинників і кіоск ритуальних послуг у дерев'яній будці. До перукарні заходилося наліво, а похоронні вінки і ремонт годинників - в іншій кімнатці. У перукарні стриг вкалічілий єврей Міша, він був чортківський. Під час війни хтось переховав його в Ягільниці, так він тут і залишився. Міша стриг, підскакуючи: ліва нога у нього була коротша. Коли він крутився навколо клієнта, то підстрибував, наче горобець, намагаючись втриматися на правій. Дзигар-майстер пан Дзюбановський, сімдесятирічний чортківський поляк, ділив кімнатку з продавцем товарів ритуальних послуг Миколою Деримендою. У куті, який займав пан Дзюбановський, на вузькому столику лежали акуратно поскладані годинники, мініатюрні коліщатка, викрутки, побільшуюче скло і нарукавники. «Микольцю, мусит бути пореєдок», - кавав

Дзюбановський Дерименді, коли той визирав з-під паперових вінків і золотистих стрічок.

Петро Карабін виходить із прибиральницею Явдохою. Петро веде Явдоху, аби показати сміття на території автобусної. Біля чавунних смітників - купи паперу, їх розносить легкий вітерець. З уборної - нестерпний запах хлорки. «Завтра викличу асенізаторів», - вирішує Петро. І заглядає у вікно книгарні. Надька читає книжку. Він іде до кабінету, в якому розривається телефон, минаючи Настю з бочкою пива.

- Гальо, автобусна. Не, ще не було. На Чернівці? За хвилини двадцять... добре. Скільки? Два? Добре.

З прочинених дверей свого кабінету Петро кличе Марію Іванівну. Касирка проходить крізь чергу і зачиняє за собою двері Карабінового кабінету. Виходить із папірцем. Черга здогадується, що касирка записала кількість білетів на рейси, які хтось замовив по блату.

Міша, шкутильгаючи, йде на обід.

Настя питає:

- Щось ви, Міша, зарано?

- Та вже полудне...

- Полудне, але Володі нема...

Міша озирається:

- Певно, затримався на Ринку.

- Певно, - каже Настя.

Нарешті приїхав чернівецький автобус, який мав би приїхати після львівського, але львівський поламався на тернопільській трасі. Чернівецький - переповнений. З «Ікаруса» вийшли пасажери, до них підступили молоді циганки. Але швидко відійшли, бо біля Настині бочки зупинився міліцейський бобик. Шофер «Ікаруса», тримаючи в руках путівку, відбивався від охочих їхати без квитків. До бочки підійшли двоє чернівецьких пасажирів і замовили по гальбі пива.

Черга у почекальні почала викрикувати, що квитки продаються по блату. Петро вийшов заспокоювати людей.

- Вже їде додатковий, з АТП. Зараз усі поїдете.

Серпень. Тепло. Володя, вбраний в офіцерський бушлат із одним погоном, переходить вулицю попри готель «Дністер». Минає австрійську частину міста. У свої тридцять - він ветхий старик. У його роті - квасоля чорних зубів і кульбаби жовтої слини, а його тіло схоже на необстругану шорстку дошку. Воно зовсім не потрібне для цього світу. За ним плентається пес, що завжди супроводжує Володю до автобусної станції. Усі кажуть, що Володине місце в Буданові. У Буданові лікують місцевих психів. І якщо хтось комусь казав, що його місце в Буданові, то в Чорткові знали що й до чого. Володя зупиняється біля старого Ринку, щоби відпочити. Пес сідає на задні лапи. Жінка, впізнавши Володю, каже, аби він ішов додому. Володя у відповідь усміхається. Над Володиною головою провисає павутиння. Золота пряжа, змащена павучою слиною, відривається від дерева і перелітає через пса, і залетівши у провулок, зачіпляється за антену легківки. Пес, зірвавшись із місця, біжить у ту саму вулицю. Повертається у супроводі ще п'яťох безпритульних. Жінка, що просила Володю йти додому, - пішла. А Володин пес знову сідає біля свого господаря. А ті п'яťеро, не затримавшись, побігли по телячі тельбухи, які щойно викинули з м'ясарні. Пес піднімає свою морду і ловить запахи теплої телячої крові. Володя чує, як обгризають суглоби молодого теляти голодні чортківські пси. День нині не базарний, але псяча згряя вже від ранку крутиться навколо, бігаючи навкружними вулицями. З Володиного рота тече кульбабова слина: він дістає чорний хліб із полотняної торбинки, який йому винесли з прохідної хлібзаводу. Хліб іще теплий, відламує два шматки, підкликає пса і кидає в пилюгу хлібний м'якуш. І нічого не промовляючи, запихає також і собі в рота цілушку, яку змочує своєю жовтою слиною. Пес,

обнюхавши повітря, облизується. Ніхто не може точно сказати, скільки часу сидітиме Володя на сходах Ринку і коли він піде на автобусну. Ось він побачив кілька кульбаб, що приховалися біля підмурівку ринкової будівлі, і йде їх зривати. Відкусивши жовте суцвіття, випрямляє волохате стебло, розриває його на чотири рівні частини, закручує і, послинивши язиком, крутить у роті: Кульбаба - не баба. Автобусну Володя любить. На автобусній станції і на чортківському ринку він підслуховував розмови селян, які розповідають про весілля і похорони. Володя знає, де саме буде їсти білі калачі. За кілька років усі звикли до Володі, а він, наче справжній господар, обходить велику територію автостанції, починаючи від почекальні, де продаються квитки до лавок, на яких пасажери чекають на свої рейси. Заходить Володя до кафетерію, не обминає перукарні. У станційній книгарні розглядає книжки, зачіпається з таксистами, а особливо - з дівчатами і молодицями. Коли хтось казав, що за Австрії було таке й таке, а за Польщі була в склепах матерія, то Володя все це викрикував на автобусній. Від колишньої синагоги, на вулиці Шевченка, тобто від зупинки міського автобуса - до Старого Ринку, кривими вуличками йти потрібно хвилин двадцять. Як пес винюхував Володину присутність задовго до його появи на Ринку? Чи то він чув запах Володиного бушлату, замащеного солідолом і протухлим бензином? Чи то кульбабин цвіт Володиної слини? Незрозуміло як, але коли Володя плентався вуличками до Ринку, пес полишав свою компанію і біг йому назустріч. Вони зустрічалися біля старих торгових рядів, а потім ішли собі обідати. Якби у Володі було третє око, яким кожна людина дивиться сама в себе і яким бачить минуле і майбутнє, то, може, цей прибуддий пес ніколи б не став Володиним приятелем. А так двоє псових очей і четверо псових ніг чатували на бензиновий запах бушлату. Коли Володі було десять років, він із батьком стояв на трасі Бучач-Чортків. Вони поверталися зі шпиталю. Шофер підкинув їх до цього місця, а сам звернув на розкислу польову дорогу. Мокрий круп'яний сніг прилипав до паперових облич батька і сина, холодний вітер залазив у рукави, а ніякого транспорту на трасі не було. І сховатися теж не було де. Найближче село - за півтора кілометра. Було видно, що вантажівка, якою вони приїхали, буксує в полі, болото налипало поміж заднім мостом і ресорами. Володя тулився до батька, але той у легкій болоньєвій курточині, лише покашлював і затуляв

Володин рот од вітру. Коли мороз пробрав їх до кісток, вони рушили у напрямку села. На поля падала з неба снігова мряка, а вітрюган то дірявив їм обличчя, то стусанами підганяв вперед. Після чергового пориву вітру безсилий Володя впав на дорогу. Його паперове тіло не витримало, і він заплакав. Це був плач хворої дитини, і батько пошкодував, що саме нині вони вирішили поїхати до Чорткова. Він схопив легкого Володю, мов щеня, обтрусив його від снігу і, завдавши собі на рамена, наче мішок пшениці, вперто йшов, обліплений снігом. Володя лише попискував, бо зимний вітер і ватяний сніг лучили йому в рот, забиваючи слабке дихання. Перехворівши майже цілу зиму, Володя з паперового зробився ще тонший. Такий тонкий, що проламані двері його свідомості залишилися у тій зимі й на тій дорозі. Страхи, що його переслідували, стали жити у нього в голові, наче миші в пташиному гнізді. Хто проламав двері Володиної свідомості і напхав йому в рота чорної квасолі й жовтого цвіту кульбаб? Коли він лежав у човні, то його лякали шурхоти вужів у траві і плямкання зелених ропух, тоді пес вистрибував і біг слідом за вужами, які прослизали у воду. Потім він пробігався вздовж берега, і ропухи пірнали глибоко у воду, а коли виринали і починали кумкати, Володя вже спав. Човен біля річки став його домом, принаймні ліжком, а воду Серету вони з псом пили зранку, ставши навколішки. Володя їв дикі груші і зелену малину, а пес бігав на Ринок. Серпень нагрівав за день річку, а вночі з іншого кінця міста було чути, як, не затримуючись, через залізничну станцію «Чортків», посвистуючи, переїжджали вантажні потяги. Одні їхали на Іване-Пусте, інші - на Бучач і Тернопіль. Пес сидів із Володею, і вони дивилися на річку. Кожен думав про своє. Над ранок тепло покидало річку, а до міста вливалось молоко туману, що провисало на ранішніх вулицях і стікало в долину повз Домініканський собор.

Петро Карабін, відправивши чернівецький, подумав: «Щось нема нині того придурка». І побачив, що перукар Міша повертається з обіду. Міша балакав із Настею. Настю Петрові було видно, а від Міші падала тінь, миготіла від вітру. Це так Міша переступав із ноги на ногу, зі здорової на кульгаву. Потім тінь зникла. Петро помацав своє волосся і вирішив, що зайде до Міші наступного тижня.

Із Настею в Петра була любов, яку він приховував від дружини, а Настя - від своєї мами. їздили мотоциклом із коляскою до посадки,

недалеко від автобусної. Там, розстеливши на траві коц, або навіть на колясці, залежно від Петрового бажання, вони віддавалися одне одному. Настині руки і тіло пахли пивом, бо вона не встигала зайти додому і помитися. Не було часу ні у неї, ні у Петра. Потім Петро висаджував Настю біля Будинку піонерів, а сам їхав додому. Минав тиждень, відколи Петро з Настею посварилися. Петро намагався не дивитися у її бік, а Настя зиркала у Петрове вікно. Руду корову Надьку з книгарні Настя зненавиділа з першого погляду. Помітила, що Петро, розмовляючи з Настею, кілька разів ударив ту для жарту долонею по задниці. «Приміряється, скурвий син», - думала Настя. На Надьку поклав око й Микола Дерименда. Бачила Настя, що Микола заходив до Надьчиної книгарні й виходив із книжками. І Насті трохи відлягло від серця.

Серпневого пополудня, залишивши пса на Ринку, Володя зійшов із міського автобуса і, наче господар, стояв розглядаючи все, куди сягав поглядом. Семьоновна перша побачила Володю в бушлаті. Заклопотані жінки і байдужі чоловіки, стоячи групами, не звертали на нього жодної уваги. Володя голосно пчихнув, обтер рукавом жовту кульбабину слину і засміявся, показавши надщерблені зуби. Підійшов до книгарні, гримнув у скляні двері. Надька, відірвавши руду голову від книжки, подивилася на нього байдужими очима. Вже встигла звикнути.

- Ах ти мая дарагая! - крикнув на всі легені Володя.

Автобусна ожила. Увага вижидальників своїх рейсів переключилася на придурка.

- Ах ти дарагая - ружа червоная, - волав Володя до Надьки.

Автобусна реготала.

- Йой, не файно зо слабого сміятися, - сказала повногруда жінка, тримаючи в руках полив'яну миску.

- Цьотко, та то Володя, за ним плаче Буданів, - видихнув із димом двадцятирічний хлопець.

- А тобі що до того? Молоко ше на варгах не обсохло, а вже з дзигаром.

- Та я вже, цьотко, по войску.

- Нещасне то войско.

- А він се чо чіпає?

- Він те ше вчіпит.

Володя облишив Надьку і підійшовши до пивної бочки, схопив Настю за руку. Настя якраз мила гальби і, відставивши одну, бризнула водою Володі в лице.

- Йойойой, - закричав той.

Настя залилася сміхом.

- Йой, нездала, ти, заразо, нездала! - кричав до неї Володя.

Спритно підскочив і схопив Настю за цицьку. Настя скрикнула. Володя відскочив і почав реготати. Настя встала була, але, передумавши, знову сіла. Володя з відстані кількох метрів кричав до Насті, бризкаючи на всі боки слиною. Володина шия, обліплена грубими жилами, здавалося, трісне від напруги. Петро з вікна бачив, що Володя витворює з Настею.

Заспокоївшись, Володя відійшов від неї і зайшов досередини станції. Зчинився рейвах, бо він почав мацати дівчат і жінок. Марія Іванівна просила вивести придурка з почекальні, але сама вийти боялася. Нарешті Петро, вискочивши з кабінету, схопив Володю за бушлат і викинув його в теплий серпневий день. Володя, зіщулившись, впав у сміття перед обплъованим чавунним смітником і почав жалісливо плакати. Так жалісливо скиглив псячим голосом, наче його переїхала машина. З перукарні, тримаючись за одвірок, визирав кульгавий Міша. І пан Дзюбановський із годинниковою лупою на чолі. Першою до Володі підбігла Настя, обтріпуючи нещасного від пилуги і прилиплого паперу. Посадила на першу лавку, з якої вмить зчезли студентки педучилища.

- Не можна над слабим знущатися, - говорила до себе і до всіх, хто міг її чути, жінка в чорній хустині.

- Ніхто не знає, що кого чекає, - підтримала розмову та, що з полив'яною мискою.

- Та він ту кожен день таке виробляє, - докинув чоловік у баранячому кашкеті.

- А шоби не робив, то ним злий дух керує, прости Господи.

- Ваша правда, - погодився баранячий кашкет.

Володя вишмаркався. Витер брудними руками зелені сльози. Сидів, віддихуючись, і дивився на похилі пагорби Чорткова.

Знову приїхав міський автобус. І привіз нових пасажирів, які з торбами й сумками поспішили до каси.

З новими пасажирами приїхав Шпонда. Обличчя високого на зріст Шпонди роздирала придуркувата посмішка. Приїжджав на автобусну бити по колесах гайковим ключем. Шофери сипали копійки і Шпонда, обійшовши всі автобуси, на якийсь час зникав. Якщо котрийсь із шоферів, хто вперше бачив Шпонду за його роботою, гнав його в три шії, то він міг навіть кинути ключем у вікно автобуса. Був агресивний.

Петро, побачивши Шпонду, сказав:

- Нині якась кара Божа.

Шпонда витягнув ключ.

Крутив головою, як дзиґа, наче вирішував, із якого автобуса розпочати. І пересохлий погляд Володі зустрівся зі Шпондиним. Високий і шорсткий, як будяк, Шпонда став наче вкопаний. На автобусній знали, що Шпонда і Володя - вороги, і не раз вони билися тут до крові. Не любили вони один одного. Володя завжди тікав од Шпонди. Той копав Володю, здіймаючи куряву, аж поки не приїжджала міліція. Хто міг знати причину їхньої ненависті? А сталося от що: три чи два роки тому Володя, прочувши про Празник на Покрову в якомусь із сіл, сів у автобус і зранку приїхав під церкву. На Празник сходилися каліки і дурні. Приїхав тоді й Шпонда. Він любив білі калачі, зав'язані у полотняну півку на три гудзи. Володя крутився у самому центрі села. Шпонда ж ходив іншими стежками, але зійшлися вони, чекаючи на останній автобус, щоби доїхати до Чорткова. Підстеливши листя, Володя сидів у холодній фосі й вечеряв. Біля нього - празникові медівники і один калач, який виніс йому п'яний газда. А Шпонда - з калачем і живою куркою, яку причепив мотузям за широкий солдатський пасок, - щось бурмотів під ніс. Курка теліпалася, знесиливши, з розчепіреном дзьобом і білими крильми. Володя їв швидко, запиваючи ситром, і зиркав на Шпонду. А той, приступивши ближче, розгледів помашений жовтком і переплетений на вісім пасочків пухкий калач. Він кинувся на Володю, відштовхнув сильним ударом, схопив калач і почав втікати. Володя поскавулів трохи, але замовк.

Володя встав зі свого місця й помалу почав просуватися до пасажирів. А коли відчув на своїх плечах сильні, наче кліщі, руки Шпонди - заскиглив.

Петро дзвонив у міліцію.

Шпонда підніс Володю вгору і, опустивши на асфальт, крутонув. А потім, криво посміхнувшись, почав із ним танцювати. Вони трималися за руки і кружляли, перебираючи ногами, плутаючись у пилюзі й смітті. Коли Володя зрозумів, що небезпека минула і що це танець примирення, він почав на radoшах верещати. Слина бризкала їх обом із вишкірених ротів.

Скакали, хапалися за руки, цілувалися, падали в пилюгу, тарючись по асфальті. А коли, знесилені, впали і завертівся їм світ, іще довго крутилася автобусна, перукарня, бочка з пивом, книгарня з книжками, обертався Чортків. І вони летіли над Чортковом, щасливі у своєму нещасті.

Коли у міліцейській бобик закинули Володю і Шпонду, то всі знали, що це ненадовго. Знали, що втечуть із Буданова і знову прийдуть на автобусну.

- А що з ними зробиш? - думав Петро.

Настя замикала бочку на колодку. Нинішня її зміна закінчилася. Петро уже йшов по мотоцикл, але розвернувся і підійшов до Насті.

- Давай, поможу.

- Помагай Надьці, тій рижій корові.

- Надька? Ти що? Мені подобаєшся ти, Настю.

- Бреши, бреши.

- А скільки продала? - запитався Петро.

- Ще є півбочки.

- Почекай, я піду за мотоциклом.

За автобусною, біля дерева, вечеряли цигани. З казана валувала пара і чорні фігури сиділи навколо вогнища.

А Настя, почувши знайоме торохтіння мотоцикла, згадала, що не купила додому хліба. «Куплю завтра», - вирішила вона.

Від автобусної Петро з Настею, від'їхавши кілька кілометрів, звернули у посадку.

«Раз жиємо», - подумала вона, коли Петро кинув її на траву і почав задирати сукенку.

Коли на шию надівають вінок із сухих чорнобривців

I

Наврікат з'явилася у Нью-Йорку несподівано і невчасно. Я щойно повернувся з Нового Орлеану, куди літав на кілька днів. Літав послухати джаз. І як це буває, без будь-яких причин. Квиток замовив, коли обідав у Інтернет-кафе на Мангеттені. І наступного дня з двадцятого поверху готелю «Маріотт» дивився на Французький квартал. Слухав, як гудуть кораблі, пропливаючи Міссісіпі, а туристичні - курсували річкою, минаючи заякорені танкери і баржі.

Джаз грали у клубі, до якого я доїхав трамвайчиком, колією вздовж Міссісіпі. Перед вильотом зайшов до кондитерської крамнички «Лаурас Кенді» на вулиці Чарлз, і купив пачку чорного шоколаду, який їв цілу дорогу до самого летовища Кеннеді. «Джаз і шоколад, джаз і шоколад», - повторював я. «Якщо мене запитуватимуть про Новий Орлеан, я відповідатиму - джаз і шоколад».

Я вилетів нічним рейсом.

У Нью-Йорку було прохолодно і накрапав дощ. Із летовища дістався на таксі додому о п'ятій ранку. Завалився спати. Близько десятої хтось телефонував. Мобільний я відключив, але настирливо дзвонили на домашній. Це була Наврікат. Я сів на підвіконня, притулившись спиною до вікна. Наврікат сказала, що вона у Нью-Йорку, прилетіла до Америки на стипендію. Буде чотири місяці у Каліфорнії. Дзвонить мені з готелю «Челсі». Запитала чи я знаю такий. Я знав цей готель на Двадцять третій вулиці, про який збирався написати короткий есей для одного журналу. Наврікат запитувала в мене про сьогоднішні плани. Я сказав, що вночі прилетів із Нового Орлеана. І нині планував поспати. Наврікат відповіла, що ми можемо зустрітися завтра. Я погодився на завтра і знову приліг. Дзвонив скайп, бо я не вимкнув комп'ютер. Наступного дня, прокинувшись близько

сьомої ранку і поголившись, я снідав вівсяною кашею. Коли вийшов із дому, то ще не був упевнений, що поїду сабвеем. Хоча думка про паркування на Мангеттені відбила всіляку охоту їхати авто. Ми зустрілися у фойє готелю «Челсі». Не знаю, хто порадив Наврікат зупинитися саме там, але я зробив би те саме.

Наврікат прилетіла з Лондона, хоча останні роки мешкала в Делі. Батько її - англієць, а мати - з південного штату Керала. Певний час Наврікат жила в Мумбаї. Там ми перетнулися, коли я летів, щоби написати про сезон дощів у Кералі. Хтось із моїх нью-йоркських знайомих, дізнавшись, що я лечу до Індії і зупинятимусь у Мумбаї, дав мені телефон Наврікат. Так, про всяк випадок. У літаку, перебираючи папери, я знайшов той папірець і таки зателефонував до неї.

Ми йшли від «Челсі» Бродвеем до Іст Вілліджу. Наврікат була в джинсах і болоньєвій куртці, але сорочка з індійським візерунком теліпалася, сягаючи їй до колін. Ще у фойє вона подарувала мені свою книжку віршів, видану в Делі.

«Так, нічого особливого, кілька нових і кілька старих віршів».

«Вітаю, хороший початок для Нью-Йорка».

«Ти про що?»

«Можеш здивувати Нью-Йорк віршами».

«А-а-а,» - засміялася вона.

Ми вийшли на Юніон Сквер, і я повів Наврікат до пам'ятника Магатмі Ганді. Думав, їй буде приємно побачити в Нью-Йорку земляка. Мармуровий фонтанчик, з якого влітку голуби п'ють воду, в листопаді вже відключили. Біля нього сиділи шахісти. Продавці картин і біжутерії самотньо ниділи і, чекаючи дощу, перевіряли прогноз погоди на своїх айфонах. Ми обійшли пам'ятник Ганді, на бронзову шию якого хтось накинув сплетений із чорнобривців вінок.

«Майже як в Україні».

«Що в Україні?»

«Ці чорнобривці на шиї Магатми».

«Намасте», - мовила Нарікат і торкнулася вузькою долонею мого чола.

Постоявши біля Ганді, ми пішли у напрямку Шостої вулиці.

Я називав цю вулицю індійською. На ній, по обидва боки, тяглися ресторанчики. Вечорами там грали на ситарах, а у вихідні на вечерю можна було і не втрапити. З Керали я привіз нелюбов до індійської

кухні: протягом тижня там просто страждав - півдня вештався калікатським центром у пошуках «Мак Дональдз». Хтось порадив мені закамарок, у якому начебто мав бути арабський ресторанчик, але я нічого не знайшов. Зараз, коли Наврікат була в Нью-Йорку, я вирішив пообідати з нею керальськими сардинами, смак яких уже американізувався. Дощ таки наздогнав нас, коли ми вже йшли Другою авеню. До ресторану залишалося кількадесят метрів. Ми забігли до магазинчика перечекати. Дорогу на Другій авеню розрили і частково перекрили. Міські служби міняли каналізаційні труби. Автобуси і авто повзли, збиваючись в одну лінію. У мене була парасоля, тож ми, сховавшись під нею, вискочили в дощ і щодуху побігли до Шостої вулиці.

Зайшли у вузький неосвітлений напівпідвал ресторану «8iſigi». Відвідувачів не було. До нас підійшов менеджер і запропонував обрати собі місце за смаком та й пішов геть. Потім з'явився офіціант, приніс меню і теж зник.

«Я замовляю керальські сардини - Kerala Fish Curry».

Наврікат покрутила паперовим меню зі світлинами страв і вирішила замовити Red Fish Curry. З'явився офіціант. Я попрохав принести пива. Нам принесли темне, як мед, індійське пиво King Fisher.

«Коли мама розлучилася з батьком, ми повернулися до Індії і жили в домі маминого брата в Калікаті. Я пішла до приватної школи. А коли наставав сезон дощів і з моря прибивалися чорні хмари, я ховалася у будинку в найдальші закутки. Я боялася там жити. Потім звикла».

«А коли ти повернулася до Лондона?»

«Батько вирішив заплатити за мій коледж, тому я переїхала до Англії. Мешкала у дешевому районі й вечорами підробляла офіціанткою. З батьком зустрічалася раз на місяць в пабі, пили пиво і обідали. Потім почала писати і перекладати малаямською англійських поетів. Мабуть, від самотності».

«Кого перекладала?»

«Спочатку Філіпа Ларкіна».

«Мабуть, почала з «This Be The Verse?»»

«Так, тема була близька».

«Взагалі англійська поезія завжди здавалася мені суха, наче виписана з графства Йоркшир гувернантка».

«Багато метафізики, але багато добрих речей».

«Про Ділана Томаса промовчімо».

«Знаєш, у Ларкіна теж є своєрідна метафізика, просто вона предметна. Справжня, вихоплена з потоку живої мови, тобто - з деталі, провінції».

«Ларкін і так начебто мешканець провінції».

«Коли я закінчила коледж і треба було щось вирішувати, виникла ідея повернутися до Індії. Мого бойфренда, того, що ти бачив у Мумбаї, компанія направляла до Індії. Ти пам'ятаєш, що він працював у телефонній компанії. В Індії тоді розпочався бум суцільної телефонізації. Я теж переїхала і почала викладати англійську літературу в університеті. А влітку працювала на курсах англійської мови. До Керали ми літали нечасто, але інколи відвідували маму і родину її брата, який на той час уже помер».

«Угу, так-так, я пам'ятаю твого бойфренда, ми познайомилися, коли їхали в таксі з летовища. Як його звати?»

«Александр».

«Так, Александр. Ви розлучилися?»

«Давно, ми прожили разом п'ять років. П'яти років достатньо, щоби зненавидіти одне одного».

«Коли пообідаємо, я поведу тебе до церкви святого Марка».

«Сакральне місце для нью-йоркської поезії».

«Погоджуюся».

«Потім, коли ми з Александром розійшлися, півроку я жила в дядьковому домі з мамою і моїми кузинками, які повиходили заміж і народили купу дітей. Мамина родина була заможна, але вілла, в якій усі мешкали, нагадувала психіатричну клініку».

«Тебе там діставали?»

«Ні, зовсім, ні, але для моїх двоюрідних сестер і братів я була інакша. Ми не розуміли одне одного. До того ж я вже перестала боятися затяжних дощів і чорних бавовняних хмар, які приходили з моря».

До церкви святого Марка ми прийшли з Другої авеню. При вході, на огорожі з кованого чорного металу, висіли афіші. Увійшовши у церковний дворик, побачили, що на плитах поховань із XVI століття стоять туристи і про щось теревенять.

«Що тут тепер?» - запитала Наврікат.

«Читання, перформанси, виставки».
«Для мертвих?»
«І для них також».

2

У листопаді я прилетів до Мумбая. Летів через Лондон, де дочекав десять годин у Гітроу, а потім іще дев'ять годин летів у сповненому дитячим плачем літаку. До Мумбая прибув зранку. Рейсу до Керали мав чекати близько семи годин. У Кералі я мав написати щось про сезон дощів на замовлення одного нью-йоркського журналу. Видання шукало людину, яка погодилась би на два тижні полетіти в Індію і підготувати якісь матеріали. Коли розмовляв із редактором по телефону, з'ясувалося, що часопис оплачує переліт і дає на кишенькові витрати. Мене це влаштувало. За переклад з української вони також заплатять перекладачеві. Я не хотів писати про Гоа. Тому сказав, що напишу про Кералу.

«Тільки не пиши про слонів і мавп», - попросив редактор.

«А про дощі?»

«Які дощі?» - здивувався той.

«Я кажу, що можу написати про сезон дощів».

«Це хороша ідея», - втішився редактор.

«Там іще є комуністи, здається, маоїстського спрямування».

«Можеш змішати все в одну купу - дощі з комуністами, - пожартував редактор. - Завтра надішлемо чек».

«Дякую».

Я знав одного іспаномовного письменника, Мігеля, який мав непогані зв'язки у цьому журналі. Він порадив мене для такого репортажу. Мігель показав три моїх есеї, перекладених і надрукованих у літературних журналах, і їх це переконало. За ті есеї кожен часопис заплатив мені по п'ятдесят баксів, залишивши, правда, за собою авторське право. Звісно, ті гроші я давно витратив, і вже не міг розпоряджатися своїми текстами. Та Мігель похвалив мого перекладача і сказав, що все буде кльово.

Третього дня після розмови, під обід, поштар вкинув у мою поштову скриньку конверт від редакції з чеком на три тисячі доларів. Коли я розмовляв із редактором, то натякнув, що краще було, якби

вони захотіли що-небудь про Україну. Але той пробелькотів, що про Україну не модно, їм потрібна Індія. Коли за півтори тисячі я купив квиток і за сто баксів поставив індійську візу, у мене залишалося достатньо грошей як на двотижнєве перебування у країні, де за десять центів рикша може перевезти тебе з одного кінця міста в інший.

«Наврікат, вітання! Я на летовищі у Бомбеї... - і виправився, - у Мумбаї». Телефонував із терміналу, де будівельники щось ремонтували. Місце для пасажирів було обмаль, а телефоном із чорного ебоніту можна було скористатися, заплативши кілька рупій молодому мумбайцеві. З нього я і дзвонив Наврікат. Я знав зі слів моїх нью-йоркських приятелів, що Наврікат пише вірші, друкуючись на студентських порталах і в електронних літературних журналах. І я зауважив її британську вимову.

«Скажи, в якому ти терміналі? Приїду хвилин за сорок». Я встиг сказати, перепитавши у телефоніста, який стояв переді мною, і зв'язок перервався. Вийшов назовні. Мене перепинив поліцейський з автоматом і попросив повернутися. Я не сперечався, хоча мене це здивувало: і його прохання, і його автомат. Але назовні тремтіло спекотне повітря, тому бажання виходити в мене й так зникло. Радо повернувся у прохолодну почекальню терміналу, в якій працювали кондиціонери, і чекав на Наврікат.

Наврікат приїхала за півтори години. Я сидів у вільному кріслі, що нарешті звільнилося, бо група пасажирів пішла на реєстрацію компанії «Емірате еір лайн». Підійшов поліцейський із автоматом і сказав, що надворі перед входом на мене хтось чекає. Це була Наврікат, яка вже підіграла таксі.

На задньому сидінні сидів хлопець, європеєць у бенгальській одежі, який усміхнувшись, мовив: «Привіт». Обернувшись, Наврікат повідомила, що це Александер. І ми поїхали до Мумбая.

«Наврікат казала, що ви поет?» - запитав Александер.

«Щось таке».

«Поезія тепер погано продається».

«Вона завжди кепсько продавалася».

«Я не люблю віршів».

«Я теж».

«Ви?»

«А чому це вас так дивує?»

«Ну... бо ви пишете вірші».

«Я не пишу їх уже два роки».

«Ви коли-небудь бували у Мумбаї?»

«Я тут уперше».

Наврікат пояснювала водієві, куди він повинен нас привезти.

Ми трохи походили містом, яке одразу мене втомило. Щось перекусили. Наврікат знову впіймала таксі і, розпрощавшись, я поїхав на летовище. У Мумбаї мені запам'ятався шлях із летовища і назад. А ще - халабудами. Коли літак сідав, їх можна було добре роздивитися. І кількома жінками, які несли на головах тазики з білизною. Мабуть, прямували до річки.

«В якому ти зупинишся готелі?» - шепнула вона на прощання у відхилену водієм шибу.

«Я не пригадую, напишу на електронну пошту».

«Домовилися», - сказала Наврікат і всміхнулася.

Я прилетів до Керали місцевою авіалінією. Сезон дощів, про який мав би написати, давно минув. Мій тризірковий готель був розташований у самому центрі й називався «Малабар Гейт Готел». Двері відчинив молодик у готельній уніформі з трохи задовгими рукавами - мабуть, від попередника не встигли перешити. Він білозубо всміхався, наче ми з ним були близькі родичі. Валізу підхопив інший готельний працівник і провів мене до кімнати, вікно якої виходило у двір.

Прості меблі. Увімкнений вентилятор колошматив солодко-кисле повітря, від якого мене знудило і я приліг на ліжку. Прокинувшись, поглянув на годинник -було пів на третю ранку. Я увійшов до ванної, але передумав вмикати кран. Вийшов і сів за стіл. Витягнув комп'ютер і воду в пластиковій пляшці. Написав до редакції, що я на місці, а Наврікат - назву готелю. Malabar Gate Hotel було написано на готельному буклеті, який я знайшов у шухляді стола.

Вирішив пройтися містом, коли розвидниться.

Минав тиждень мого перебування у Калікаті. Я знав, що приїхав запізно, бо сезон дощів давно минув, хоча зрідка ночами вшкварювали проливні зливи.

Наврікат сиділа в готельному шкіряному кріслі. Вона чекала на мене.

«Привіт, ти як тут опинилася?» - запитав я. І притулився до неї.

«Втекла».

«Ти сама? Без Александра?»

«Сама, він не зміг узяти вихідних».

«То ходімо до мене».

Ми виїхали ліфтом на п'ятий поверх. У кімнаті, яку я вже обжив, на столі лежав мій лептоп, хоча мене попереджали нічого не залишати, і десять пластикових пляшок із водою, які я привіз із Нью-Йорка. Щодо керальської води на одній нью-йоркській вечірці мене попередив інженер, який відвідував Індію одинадцять разів. Він будував тут дороги. Наврікат підійшла до вікна, з якого було видно пальмовий гай і низькі будинки, що на їхніх плоских дахах висіла на шворках білизна.

«Поглянь, - гукнула вона, - поглянь, там коза».

Я підійшов до вікна. Наврікат пахла всіма запахами своєї землі. Перед будинком із напнутим полотняним простирадлом замість дверей у пилюці сиділа коза. За тризірковим готелем, у центрі мільйонного міста. Козу водили пастися у пальмовий гай, біля якого стояв мінарет і невидимий мулла щоранку будив мене своїм лунким голосом.

«Її водять пастися - он туди» - і я показав у напрямку каламутної зелені високих пальм.

«Які плани на сьогодні?», - запитала Наврікат.

«Зустрітися з одним журналістом...»

«...і з однією індускою», - продовжила вона.

«Тобто?»

«Зараз я поїду до мами і своїх кузенів, а увечері підемо на виставку золотих прикрас. Арабські ювеліри влаштовують щорічну виставку-продаж».

Наврікат не запрошувала мене до своїх родичів. Мабуть, щоби не показувати, що знає бодай когось із чоловіків, крім Александра.

«До зустрічі», - сказала Наврікат і увімкнула вентилятор.

«До вечора», - відповів я.

Вона вийшла, і я повернув у замку ключ. У двері невдовзі постукали. Я подумав, що повернулася Наврікат, але на порозі стояла молода покоївка, яка щоранку прибирала у моїй готельній кімнатці. Замітала, протирала порошок, торохтіла у лазничці моїм начинням для гоління. Я давав їй п'ятдесятирупієву паперову купюру, дякував і випроваджував.

«Щось сталося?»

«Ні, я принесла вам газету».

«Яку? Я не замовляв газет».

«Тут ваше інтерв'ю».

«Он як, дякую, це так мило».

Узяв від покоївки газету з малаямським шрифтом і розгорнув на сторінці, де вгорі праворуч була моя фотографія і текст розмови з місцевим журналістом, який дізнавшись, що я пишу про сезон дощів, порозпитував мене ще й про поезію, прочитавши попередньо у Вікіпедії мою біографію. Я намагався просто без будь-яких претензій розповісти керальському читачеві, що будь-хто, пишучи вірші, лише затуляє порожнечі, бо слова - з повітря, їхній зміст - у повітрі і їхня легкість теж повітряна. Але журналіста цікавила Америка, де я зараз живу, а ще більше - бітники, фестиваль Вудсток, сексуальна революція і протистояння Заходу зі Сходом. Я казав, що для мене самого Америка - це країна непорозумінь і навряд чи я зможу йому пояснити її серцевину, себто, нутро, яке можна відчутти лише тоді, коли ти із землею від народження є одним порохом. Він цікавився моїм враженням про Індію, Кералу, про моє ставлення до Маркса і Мао Цзедуна. І я щось йому відповідав.

У моїй електронній пошті з'явився лист від Наврікат, яка повідомляла, що обідає в дядьковому домі -з мамою і всією великою родиною, і що вони читали моє інтерв'ю і обговорили місце, в якому йдеться про поезію. Всім, писала Наврікат, сподобалось, як я розказав про повітря поезії. Я відповів, що газета переді мною на столі. І що козу біля будинку навпроти моїх готельних вікон саме дють. Наврікат вибачилася, що мусить разом з усіма йти на веранду куштувати десерт, тому вимикає комп'ютер.

У двері хтось гримав. Я зрозумів, що мене розбудили і що гудіння вентилятора не завадило мені провалитися в сон. Інколи після обіду приходив до готелю поспати, бо задуха, яка завжди нависала перед дощем, немов перетискала мою сонну артерію, і я відключався. Відчинив двері й побачив змоклу Наврікат, яка розповідала мені, що від мотоцикла рикші до входу в готель було не більше десяти кроків, але злива обліпила її так, що на одязі не залишилося жодної сухої нитки. Я дістав свої запасні джинси та сорочку і Наврікат, переодягнувшись у лазничці, стала схожа на лондонське підбите вітром дівчисько.

«То що ти там написав про Кералу?»

«Так, якісь загальні фрази».

«Якщо ти хочеш зрозуміти, як ми живемо у сезон дощів, то не перегни палиці з екзотикою».

«Що ти маєш на думці?»

«Від дощів наше життя не припиняється, а лише сповільнюється. Глина набухає від вологи так, наче ось-ось розчиниться у дощі й земля взагалі зникне. Вода розмиває дороги, затоплює будинки. Але діти ходять до школи - десятеро під однією парасолею. Жінки, накриті дощовиками, плывуть на човнах у гості. Чорний від пороху і дощу чоловік із голим торсом веслує проти течії, наче хоче зупинити її своїм веслом. Наче він узагалі здатен щось зупинити».

«Це вірш?»

«Ні-ні, це просто дитячі спогади».

Дощ не вщухав. Але ми вийшли з готелю, і Наврікат, підібгавши своє сарі, по котики у воді, йшла вулицею, намагаючись спіймати хоч якийсь транспорт, щоб ми могли дістатися на виставку арабського золота. Я йшов за нею; з парасолі стікала холодна дощівка і тонкою цівкою текла мені по спині. Навпроти кількох халабуд, де продавали сякий-такий харч, а замість світла блимали запалені свічки, - сяяв люстрами великий магазин, у якому поважно пересувалися сотні чоловіків і жінок, роздивляючись золоті вироби за зашкленними вітринами. Свій одяг - сарі та сандалі - Наврікат доповнила безліччю прикрас. Ніздрі блищали золотими крапельками, яєчного кольору браслети дзеленчали на тонких зап'ястках, намиста на шиї та кульчики доповнювали ансамбль її оздоб. Я тільки зараз помітив, що Наврікат, як і решта жінок на цій виставці, аж сяяла від золотого дощу, який її огортав, а також від блиску виробів за скляними вітринами, на які було спрямовано світло люстр і спеціальних ламп. На другому поверсі стояли безголові манекени, від шиї до ніг обвішані золотими прикрасами так, що на них не було вільного місця. Араби, перекикуючи натовп, прицінювалися до покупців.

Було видно, що Наврікат тут подобається. У Нью-Йорку я заходив придбати подарунок у магазин Тіффані на Сорок шостій вулиці, але це траплялося раз на рік. Там тихо, ввічливі продавці делікатно поцікавляться, що би ви хотіли побачити, а за певний час принесуть, відкриють темно-синій футляр із червоним оксамитом, на якому

лежатиме перстень із білого золота чи філігранний браслет, досконалість форми якого можна порівняти лише з досконалістю жіночого тіла. А тут стояв гамір, немов на пташиному ринку чи вдосвіта в джунглях, які оточують місто, коли все навколо вщерть переповнюють пробуджені голоси птахів. Я шепнув Наврікат, що хочу вийти з цієї виставки і почекаю її надворі біля виходу. Вулицю освітлювало кілька ліхтарів на стовпах, але їхнє слабеньке світло розливалось нерівномірно, і темрява відступала лише від фар мотоциклетів рикш і автівок. Я роззирнувся і помітив, що неподалік, у густій як кропива темряві, час до часу освітлюваний фарами мотоциклетів, що саме повертали в цьому місці, сидів кералець, підібгавши своє мунда, і справляв, тужачись, нужду. Просто неба на вулиці.

Наврікат вийшла з виставки, шукаючи мене очима в натовпі. Я запитав, чи повертається вона до своїх родичів.

Ми повернулися до готелю.

Зранку задзеленчав мобільний Наврікат. Я встав і надибав його на столі. Телефон крутився, немов саламандра, яку впіймали за хвіст. Дзвонив Александер: на екрані висвітилося його ім'я. Я заліз під простирадло, яким ми з Наврікат накрилися, і шепнув їй про дзвінок. Вона щось пробурмотіла і відвернулася до стіни.

Поснідавши у готельному ресторані викладеним на широкому пальмовому листку рисом зі шматками курятини, ми зійшли у фойє. Я попросив викликати таксі. Наврікат вилітала до Мумбаю. Відійшовши вбік, увімкнула телефон і почала з кимось розмовляти. Зі звуків, що нагадували гуркіт каміння і тріск переламаних пальмових гілок, я зрозумів, що це була малаямська мова. Наврікат розмовляла з мамою. Інтонації свідчили, що вона вибачалася за відсутність цієї ночі.

3

Після обіду в Наврікат виникла ідея, що оскільки ми тут, в Іст Вільджі, піти до Седар Таверн, де збиралися поети нью-йоркської школи. Наврікат перекладала їх малаямською мовою і вже навіть готувала книжку.

«Ти когось із них бачив?» - запиталася вона. «Бачив».

«Кого?»

«Ешбері».

«На читаннях?»

«Ні, був у нього вдома».

«Круто!»

«На Двадцять другій вулиці, неподалік готелю, де ти зупинилася».

«То зателефонуймо і ходімо в гості».

«Не вийде».

«Чому?»

«Про це потрібно домовлятися завчасно».

«З поетом - завчасно?»

«Він же людина. Може застудитися чи просто виїхати з Нью-Йорка».

«Може. Але як ми знатимемо, що його нема, якщо не зателефонуємо?»

«А знаєш, логічно».

«Я б йому показала його вірші малаямською. І навіть прочитала б».

«Мабуть, він усе життя мріяв їх почути».

Поки ми вирішували - дзвонити Ешбері чи ні, перетнули Бродвей і дійшли до Вашингтонського скверу з тріумфальною аркою.

«Седар Таверн десь тут?» - запитала Наврікат.

«Десь тут. Тоді, у п'ятдесятих, тут була така дупа», - відповів я.

«Не могли зберегти таку таверну».

«Довбаний Нью-Йорк, - сказав я. - Та, зрештою, кого це обходить?»

«Наприклад, нас із тобою», - вигукнула Наврікат, і перехожі почали на нас косо зиркати.

Я витягнув свій айфон і знайшов, що Седар Таверн розташована за адресою Юніверсіті плейс, двадцять четвертий номер, між Восьмою та Дев'ятою вулицями. Ми швидко знайшли Юніверсіті плейс, що простягнулася поміж високих цегляних будинків.

Підійшовши до будинку за вісімдесят другим номером, побачили якийсь магазин.

«Знаєш, Вікіпедія пише, що в 1950-тих Седар Таверн була у двадцять четвертому будинку, а потім її перенесли у вісімдесят другий».

«І чому ж зачинили?»

«Мабуть, продали. А новому власникові будинку поезія - по барабану».

«Сумно».

«Посидьмо у Старбаксі».

До відправки порому на Статей Айленд залишалося п'ять хвилин. Я бачив, що він пришвартувався, а за хвилину-дві пасажери, що пливли до Мангеттену, зійдуть. А потім дозволять зайти нам.

Проповідник уголос читав Євангеліє від Марка. «Біблію» було оправлено у витерту шкіру, а між сторінками жовтіли закладки.

Свідки Єгови мовчки стояли з журналами «Сторожова Вежа» і ангельськими очима проводжали пасажирів.

На поромі Наврікат захотіла перейти на правий бік, щоб краще роздивитися статую Свободи, але туристи, фотографуючись, обліпили кожен вільний закуток. Наврікат сказала, що Свобода не вартує таких зусиль - краще роздивиться її в Інтернеті. Я купив два пива - на поромі це дозволено - і ми з Наврікат притулилися на другому поверсі, де зазвичай мало людей. Сиділи, пили пиво і мовчали.

Останню ніч перед відльотом до Каліфорнії Наврікат була в мене.

Коли ми готували на кухні вечерю, я торкнувся до її плеча.

«Нічого не вийде - у мене місячні».

Зранку ми заїхали до «Челсі» - забрати її речі і розрахуватися.

Я сидів у авто і чекав, коли вона вийде з готелю.

Прощаючись на летовищі Кеннеді, ми почувалися незручно одне перед одним. Я це відчув ще на поромі, коли ми поверталися до Мангеттену. Мабуть, те саме відчувала і Наврікат, коли дивилася на затягнені пільмою береги і яскравий захід сонця.

Пором упевнено наближався до острова.

«Знаєш, я вдячна, що ми зустрілися у Нью-Йорку. Я обрала Нью-Йорк як місце остаточного прощання», - сказала тоді Наврікат.

«Зручне місце для пам'яті».

«Для забуття», - виправила вона.

Уже на летовищі Наврікат витягнула з полотняної торби засушену квітку чорнобривця і поклала мені в долоню.

«Це на прощання».

І пішла реєструватися на свій рейс.

Онуфрій і Титена

На йорданські морози над Митницею зупинилися снігові хмари і від морозу тріскали стовбури спорохнявілих верб. Уздовж перемерзлої у кількох місцях Джуринки купчилися голодні синиці й, збившись у зграйки, скльовували шипшину. Деякі з них, обмерзлі, мертвими падали у річку. По засніженому гостинцеві горобці порпалися по кінських гімнюхах. Якщо сніги випадали зранку, то їх синюшний відблиск нагадував перемерзлу бараболю. По Йордані - морози відступали за Чигор і за Язлівці. І хоча митницькі пси нюхом чули, звідки прийде весняне тепло, та все ж перед Йорданом ховалися від морозу і дихавишного Якимця, який лупив із них шкіру, а смальцем змащував пісну страву.

Перед Йорданом Онуфрієві Федоришину видали карабін і начальник стрибків сказав, що тепер на всі облави його, Онуфрія, теж, братимуть як бійця.

Онуфрієві на початку грудня виповнилося шістнадцять. Довгов'язий, з чорними циганськими очима на вузькому лиці, худими руками, він нагадував цибатого птаха. Ріс полохливий і не бавився з ровесниками. Частіше переховувався по кущах над Джуринкою, з якою розмовляв і переповідав їй свої дитячі образи. Шукали за ним, а коли знаходили - били. Але нічого не помагало - Онуфрій знову бігав до річки, підглядав за рибами і птахами, сторонився людей. Титена гнала його до гурту хлопців, які літніми вечорами гуділи на горбі, але Онуфрій віднекувався. Коли хтось зі старших людей розповідав про давні часи, в яких русалки ходили селом, то хлопець вбирив у себе кожне слово, чіпляючись за нього, наче водорості за плавники карасів. Старий Якимець, від якого смерділо собачим тлущем, розповідав, що один газда взимі повертався з Буряківки додому. Було вже поночі, близько дванадцятої години. їхав саньми, і перед мостом з'явилася йому царівна. Якимець божився, що чув цю історію від своєї баби. І завела вона того газду під міст, до царських палат. Пили і їли вони цілу ніч. А коли над ранок газда прокинувся, то побачив, що сидить під мостом на купі гною. Казав Якимець, що то була русалка, яка заманила

чоловіка і так над ним посміялася. У дитинстві соромився Онуфрій своєї мами Титени, яка була набагато молодша за свого чоловіка Митра, Онуфрієвого батька. Маму прозивали циганкою, злодійським поріддям і курвою францоватою. Могла слухати цілий вечір патефон, куплений Митром в Америці, а приспавши чоловіка, серед ночі зникнути з теплого ліжка, щоби під ранок прийти додому. Тоді від неї пахло Джуринкою і чоловічим потом. І Онуфріїв батько бив її, що аж кров сикала по стінах. А було, що взувала мешти чеської фірми «Бата», шалінову спідницю і ходила з Митром до читальні на забаву. Поки Митро радив щось із хлопами - зникала. І Митро знову чув запах Джуринки, що переслідував його. Любила їздити до Чорткова чи Тлустого в базарні дні. Купували за американські долляри нове вбране, а Онуфрієві - велику білу булку. Намовила перед війною Митра заставити поле і взяти позику для оренди каменоломні. Прогоріли. Але Польщі не стало. Не треба було повертати позику, а поле все-одно забрали до колгоспу.

Онуфрій у фіолеті зимової пільми стояв над річкою і дивився на Джуринку, що застигла серед річкових верб. Під ногами рипів сніг. Надходив зимний Йордан. Онуфрій уявляв собі, як старенький священик Мицович прочитає Євангелію, і мир посуне на Ставище. Онуфрій знає, що процесія на чолі зі священиком і хоругвами вийде з церкви вдосвіта і поверне біля млина. Там виберуть місце для вирубаного з леду хреста. Він теж хотів іти з процесією. «Не знати, - думав він, - чи відпустить начальник?» Хлопець почув, як рипнула верба і з дірявого стовбура випурхнули синиці, а позаглядавши за птахами, пішов попри старий млин додому. Йорданський мороз перемацав кожну нитку Онуфрієвої одежі й добрався до австрійських черевиків, що дісталися Онуфрієві від батька. Митро колись привіз їх із Товстого. «Видите, мамо, якби не татові черевики, то в чім бим зараз ходив?» - казав Онуфрій.

Фронт від Митниці посунувся так далеко, що гарматні канонади притихли у весняній пам'яті селян. У квітні з високого східного берега кілька днів і ночей били гармати по німецьких позиціях у Язлівцях. Люди переховувалися. Декого німці навіть забрали з собою. А коли фронт перейшов, митницькі поверталися в'язкими болотистими дорогами з Пожежі та Язловець. Поки селяни засівали свої поля, військова комендатура Білобожницького району оголосила мобілізацію

всіх чоловіків віком від вісімнадцяти до п'ятдесяти років. Списки новобранців готували у сільській раді й передавали до Білобожниці. Зі списками виникали непорозуміння: декотрі, кого записали до Червоної армії, ще з 1939 року перебували у таборах військовополонених як вояки Війська польського. Дехто переховувався від мобілізації по лісах і господарських пивницях.

Старі митницькі вояки, які служили в австрійському війську і дожили до 1944 року, згадували Першу світову, плямкаючи беззубими ротами про смерть, яку більшість із їхніх ровесників зустріла в італійських Альпах.

Перший лист надійшов із Каттакургана Самаркандської області від Николи Короля, який описав свою подорож із призовного пункту до Каттакургана кількома словами, почавши: «Слава Ісусу Христу! Дорогі мамо і тату, пише ваш син Никола, я живий і здоровий». Никола сповіщав свою родину, що всі односельці доїхали до місця служби, що годують добре, а військові вправи не важкі, лише спека їм докучає, але, припускав Никола, звикнуть. Николина мама, стара Королиха, ходила селом і читала по хатах той лист. Насправді сиділи вони за колючим дротом і помирали від дизентерії. Живі рили неглибокі рови, в яких ховали померлих, засипаючи жовтою узбецькою глиною. Николу послали були разом з іншими солдатами принести бідон масла на кухню, де годували призовників. Ішли вони містом до хлібозаводу. Каттакурган перетворився на скупчення військових частин, в яких формувалися полки перед відправленням на фронт. Назад несли бідон, у якому бовталася жовта рідина, бо масло розтопилося від спеки. Никола сказав напарникові поставити бідон і відкрив накривку. Масло пахло. Никола запхав у бідон руку і облизав жирний палець. У шлунку заворкотало і голод, наче командир, наказав Николі черпати долонею масляну рідину. Як донесли до своєї частини бідон, Николин шлунок почало викручувати, і смерть прийшла по нього на третій день. Устиг Никола Король написати отого єдиного листа, а вслід за листом через півроку прийшло повідомлення, що Никола Король помер у Каттакургані від дизентерії.

Про Титену казали, що вона прийшла до Митниці з Пожежа. У дитинстві начебто випала з циганського воза. Ніхто не міг це підтвердити, але ніхто не міг і заперечити. Злі язики казали, що коли її хрестили, то спалахнув у священика фелон. А малою, розповідали про

францовату Титену, вона обікрала Пожежа. А скільки там дворів? Не більше двадцяти. І родина, що взяла її до себе та виховала, радо позбулася Титени, щойно базарський удівець Митро Федоришин посватався. Митрові з жінками не щастило. Перша, Анна Сорочинська, пішла, коли він у пенсильванському Шенандоа добував вугілля. Заробивши на кілька моргів, віз для неї грамофон і десять чорних платівок із записами вальсів, фокстротів і танго, бо любила Анна музику. Але поки їхав, вона повіялася до Чорткова -люди кажуть, буцімто сплуталася з поляком. З ним потім і виїхала. Друга - Юлька Марущак, за якою дістав до своїх шести моргів іще два, померла при пологах. За два дні померло і немовля, якому кушарка своїм оком призначила смерть. «Митре, - сказала тоді кушарка, - приберуть дите ангели». Після Юльчиної смерті ніхто не хотів іти за Митра Федоришина. Казали, що на нім - вроки. Титену нагалили Митрові його вуйки, які в когось на Пожежі празникували.

Розбалакалися, і пожежівські розповіли про сироту, яка випала з циганського воза. Але чи циганка вона, чи то її цигани вкрали - не знали. До Митниці Титена їхала на Митровій фірі. Везла з собою невелику скриню: кілька спідниць, кабат, камізельку, сорочки й простирадло з пошевками. І везла важку, мов її скриня, тугу на серці та витирала гіркі зелені сльози під очима. Не лежало її серце до Митра. Повінчав їх священик Мицович. Під час вінчання висіли у повітрі над головами молодих золоті корони, що їх тримали дружба з дружкою, яким в'янули руки. І першої ночі тремтіла шістнадцятирічна Титена перед тим, як лягти з чоловіком на білі перини і подушки. Відіб'є їй охоту Митровий кашель і хрип легенів. А коли носитимуть її до берегів Джуринки інші хлопці і накидатимуться на її тютюнове тіло, то Митро скреготатиме зубами. Битиме її циганське поріддя, але не виб'є ніколи з неї нелюбові до себе. Так вони жили, аж поки Митро не став червоноармійцем.

Відколи Онуфрій записався до стрибків, Титена кожної ночі слухала, як по вищці ходять миші. Вони перебігали з одного кута в інший, або нипали, терблячи перетрухлу соломку, якою було покрито хату. У хліві ялівка біла одним рогом об жолоб, бо другий -загубила ще вліті. Ялівку Титена випросила у німців: відступаючи, німаки вже виводили її з обори. Титена тоді впала на коліна в березневе болото і по-німецькому просила офіцера залишити їй худібку, бо, казала, що

має малу дитину, яка не виживє без молока. Титенина дівчинка невдовзі померла, а ялівка залишилася на господарстві.

Титені було за тридцять. Чи то циганська, чи турецька кров у її жилах приманювала чоловіків, та казали їй хлопи: «Ви, Титено, як паперівка в серпни».

Онуфрій був від Митра, а у 1943 році народилася дівчинка, про яку ціле село казало, що то від Николи Короля. Але дівчинка померла, а Николу теж, як Митра, забрали до армії. Титена залишилася з Онуфрієм і врятованою від німців ялівкою. За німців, коли на фільварок скликали від кожної хати працівника, мнєцкаласє Титена з рудим німцем на панських перинах, бо взяв її німець за кухарку. Відпускав лише кілька разів на тиждень, бо мусіла доглянути Онуфрія, який ночував по сусідах або пропадав на Джуринці. Рудого німця відкликали до Чорткова, і Титена повернулася з фільварку додому. В жнива пішла була вночі на Джуринку прати. Підіткнула спідницю, а перучи, нагиналася до води так, що білі литки відбивалися у течії, як дві смуги срібла. Того вечора з поля повертав фірою Никола Король. Побачивши те срібло, зіскочив з фіри і біг до Титени, скаламутивши воду, біг по білій білизні, викрученій і поскладеній на гладких плитках. Мусіла і на другий день йти прати на те саме місце.

У грудні приїхав до Митниці гарнізон.

Розквартирувався на горбі, в мурованій читальні з великою залогою для забав і кількома кімнатами, в яких поміщалося двадцятєро або тридцятєро солдатів. Із району, з Білобожниці, внадився оперуповноважений капітан Семьон Каплунов, і до сільради почали викликати всіх, кого не забрали до Червоної армії за станом здоров'я чи віком. Голова сільської ради Іван Тиміляк посилав десятників, щоби ті викликали за списками чоловіків і хлопців, бо формувалися трудові загони на Донбас. Люди йшли до сільради неохоче. Покликали навіть Митришиного сусіда одноокого Панька, якому казали «Штурк Панька в око». Каплунов подивився на Панька і записав його десятником.

Коли Титена знайшла коло порога записку, в якій повстанці закликали стрибків не служити московській владі, а на брамі прочитала виписане білою фарбою - «Смерть московсько-жидівській комуні», то записку спалила у кухні, а напис затерла сусідовим тиблем.

Після цього вона сказала Онуфрієві: «Може, краще було записатися на Донбас?» «Та ви ж, мамо, сами не хтіли пустити, - відповів Онуфрій. - А нащо я вам тут?»

Не знала Титена, що у німецькому полоні, за кілька кілометрів від голландського кордону, на шахтах Фрідріх Цехе від виснаження та голоду помер її чоловік Митро. Упокоївся у формі червоноармійця. У бараці для військовополонених. Лютував тиф, що викосив шкіру і кості. У списках померлих Митро значився під номером загальної могили, яку викопали за протестантським німецьким цвинтарем. Списки передали до архіву військовополонених до Берліна. Титена думала, що Митро загинув на фронті, але з райвійськкомату прийшла відповідь «Пропав безвісти». Не було тепер біля неї Митра, не було й Николи Короля. Залишилися шмаркачі - ровесники її Онуфрія. Плуталася з будь-ким із гарнізону.

А коли прийшли по її Онуфрія, щоби відправити на Донбас, пішла Титена до чоловікового вуйка Данила на розмову. Данило не підлягав мобілізації, бо ще з австрійської служби втратив ногу.

«Если хочеш, щоби був перед вочима, то не пускай на Донбас», - сказав тоді вуйко Данило.

«А що буде тут? - запиталася Титена, додавши: -Вчора вбили Стефанишин Марію, десятницю з сільської ради».

«Чувім, що знайшли записку, причеплену шпильков до футерка. Написали, що сексотка».

«Та, може, й була. В сороковому році записалася до комсомолу. Але нашо вбивати?»

«Казали, що донесла».

Каплунов помив зимною водою лице, витерся і застібнув швейцарський годинник «Доха». Скільки разів прикладав Каплунов до вуха годинник, а ніколи не чув, як працює його механізм. То був годинник якогось чеха. Полк Каплунова стояв тоді у Чехії. Війна закінчилася, і їм наказали перевіряти пасажирські потяги. З чеських Судетів цивільні перебиралися до Баварії. Серед охочих покинути Судети були німці, чехи, українці, мадяри, яких совіти немилосердно грабували. Каплунов, що перевіряв потяг, в одному з вагонів закріпив добре вбраного чоловіка, на руці в якого був золотий годинник. Чеський жандарм пояснив Каплунову, що це торговий агент із біжутерії, якого він знає. «А чого він втікає?» - поцікавився

Каплунов і вивів перестрашеного чеха з вагона. Жандарм запротестував, але Каплунов відштовхнув його. Поки Каплунов вів чеха до радянської комендатури, потяг шарпнувся і поволі рушав. Чех благально дивився на Каплунова. А той, завівши свою жертву за станційні будівлі, вистрілив нещасному в серце. І покликавши своїх підлеглих солдат прибрати труп, сказав: «Хотел убежать, сволочь». У нагрудній кишені офіцерського кітеля Каплунова годинник торговця біжутерією лічив тепер час смерті його колишнього власника.

Потім капітана Каплунова прилишили у Львові, а звідти він приїхав до Чорткова боротися з бандитським підпіллям. Мешкав у Чорткові, де було більше війська, але воював у Білобожницькому районі.

Сходячи з горба стежкою, помітив, що у Тетяни Федоришиної у вікнах пробивалося світло.

«То ти, Паньку?» - запиталася Митриха, думаючи, що то «Штурк Панька в око» чогось навідався до неї.

«Каплунов, уполномоченний», - відповів Семьон.

Титена з каганцем у руках зустрілася з Каплуновим у сінях.

«Уполномоченний», - ще раз нащось повторив Каплунов.

«А я контингент здала, а більше не маю».

«Німа і не надо», - відповів Каплунов.

Він сів на бамбетель, а Титена стала біля грубки, схрестивши на крижах руки.

«Муж где?» - запитав Каплунов

«На фронті», - відповідала Титена.

«А может, в лесу?»

«Не знаю, военкомат сказал, шо «пропав безвісти».

«А син в стрібках?», - поцікавився Каплунов.

«Самі знаєте».

«Знаю».

«Ти, - зробив паузу Каплунов, - як тебе звать?»

«Титена».

«Татьяна, то есть?»

«У нас кличут Титена».

«Знаеш, что убілі Стефанішин?», - несподівано запитав капітан.

«Чула».

«А синок твой должен бил ехать на Донбас?»

«Та він же в стрибках».

«Та толку от него... А ти время зря-то не теряла при фашистах, - зирнув на Тетяну Каплунов. - Вот, говорят, что с немцами ты водилась в войну».

«Був тут один», - засміялася Титена.

«Не отрицаєшь, то єсть».

«Я шо тут брехати, хлоп як хлоп».

«За ето ми тебя арестуем».

«За що? Шо потки му дала?»

«Что? - не зрозумів Каплунов. - Что дала?»

«Зеленого вінка».

Каплунов устав, даючи зрозуміти Титені, що розмову закінчено.

«Теперь будешь работать на нас, - сказав він. - Єжелі не подпишеш - арестуем тебя і синка твоего как врагов советской власти».

І витягнув із кишені приготовлений папірець.

«Яких ворогів? Та побійся Бога, Каплунов!» - крикнула Титена.

«Тебя - как фашистскую блядь», - холодним голосом сказав уповноважений. - «А синка - как уклонившегося от трудового отряда на Донбасе».

Титена присвічувала собі каганцем і вголос почала читати розписку: «Я, Федоришин Тетяна Миколаївна, добровільно поступаю на роботу секретного сотрудніка під кличкою «Миколаївна» і буду добросовісно работать, чтоб унічтожить бандитов».

«На місце Стефанишиної мене пхаєш?» - запитала, закінчивши читати.

«Всьо получишь от нас і синка твоего прідержим».

«Онуфрія не чіпайте, він іще дитина, тішиться карабіном. - І змінившись на лиці, додала. - Каплунов, не посылай його на облави».

«Учтьом, Татьяна».

Титена, підписавши папірець, видихнула з грудей повітря, аж вогник у скельці каганця згас, і запитала:

«Горівки вип'єш?»

«Випью», - відповів Каплунов, сховавши розписку нової сексотки у кишеню галіфе.

Дістала з підшафка чвертку в пляшечці з етикеткою «Panstowy Monopol Spirytusowy», яку ще за Польщі Митро привіз із Чорткова.

«А смерть не мине нікого, Семьон», - сказала Каплунову Титена.

На другий день Титена встала вдосвіта і запалила в кухні. З брайтури витягнула теплу фасолю з капустою, якою Онуфрій, якби повернувся, то повечеряв, але сина вдома не було. На столі стояла порожня чвертка. Каплунов вийшов від неї вдосвіта. Гарнізон часто виїжджав на облави разом зі стрибками. «Видко, що ше не вернулися», - подумала Титена і, взявши путню, пішла по ранішню воду. Сніг за ніч припорошив стежку, якою вона ходила до керниці. Крутячи корбу, дивилася на пагорб із будинком Читальні й бачила, що військової вантажівки нема, стояло лише кілька саней, які москалі забрали у виселених родин. Солдати, які не поїхали на облаву, курили, а один стояв біля входу на варті. Пустився сніг. Титена, набравши путню води, пішла до хати. Раптом на горбі з'явилася вантажівка і троє саней вперемішку з солдатами і стрибками. Солдати позіскакували через борти. Старший лейтенант Лимаренко, підбігши до одних саней, почав розмахувати руками. Гудів мотор, а солдати зі стрибками, збуджено перекикуючи одне одного, щось вивантажували з перших саней. Серед тих, хто оточив перші сани, був її Онуфрій. «Декувати Богу, живий», - подумала Титена, і зійшовши з стежки, бо в долині не було видно того, що відбувається біля читальні, чула лише крики та лайку. Може, за півгодини до неї зайшов Панько. «Штурк Панька в око - Панько каже, що глибоко», - прозивалися дітлахи вслід одноокому Панькові.

«Штурк Панька в око» видихнув: «Титено, на горбі поскидали побитих».

«Кого?»

«Привезли закривавлених, не можна пізнати».

Накинула хустину і вийшла з Паньком.

На горбі збиралися люди.

На снігу лежало троє побитих.

«Звідки вони?»

«З криївки».

«Хтось видав».

Люди стояли і мовчали.

«Йой, на самі сьвета».

«Такий молоденький цвїт».

Лимаренко перебігся до читальні, а за якийсь час вийшов із Каплуновим, який постояв перед убитими, щось шепнув Лимаренкові,

а той крикнув до солдатів, щоби чули всі:

«Тела не убирать!»

Титена впізнала Марічку Поренчукову, котрої в селі давно не було видно.

Люди почали шептатися, коли Лимаренко також пішов до читальні.

«Хтось видав криївку і вони пострілялися».

На скроні в Марічки - примерзлий згусток крові. Кров була з глиною, видко, коли витягували з криївки, то тягли до саней по снігу.

Вийшов Каплунов:

«Вот вы відіте врагов советской власті, которіе мешают нам строїть мірную жизнь. Спрашиваю вас -кто ето?»

Люди мовчали. Титена стояла позаду двадцятьох чоловіків і жінок, яких зігнали на горб, щоби ті упізнали побитих. І щоби далеко не ходити - зігнали всю Панську вулицю.

Каплунов підходив до кожного і питав:

«Знаєшь?»

«Неа».

«Знаєшь?»

«Не, не з нашого села».

«Узнайошь? - запитав він Поренчучку, Маріччину маму. Стояла у чорному футерку за кілька кроків від побитих.

«Перший раз виджу», - відповіла Поренчукова.

Усі зааніміли. Почали кашляти і опустили голови.

«Всьо равно узнаєм», - сказав Каплунов. І наказав всім розходитися.

Біля убитих виставив охорону з двох солдат.

«Пусть полежат. Завтра отправім в район».

Поренчукова, припорошена снігом, сходила з горба сама.

І ті, хто зустрічався з нею поглядом, ховали очі.

Титена сказала Каплунову, кого привезли з криївки на горб.

«Двох, бігме, не знаю, а дівчина - то Марічка Поренчукова з Панської вулиці. Файна така була. Хлопи за нев вмирали».

«Ти не ошиблась?» - перевіряв її Каплунов.

«Неа».

На третій день вивозили родину Поренчуків.

Коли Поренчуки сіли на сани, то москалі підпалили хату, а Титена піла з Каплуновим горілку і цілу ніч переверталася з ним на

дерев'яному ліжку.

На хутір Семінче, за яким тяглися ліси аж до Дністра, прийшов курінь, щоби відпочити і підлікуватися. Січневі сніги впали, закуривши всі шляхи, а мороз тримався такий, що було чути, як Потріскують, похитуючись од вітру, дерева. Заради безпеки курінь розмістився у селі, а на хутір пішло п'ятеро стрільців. Польова дорога вела до Криволуки, звідки можна було очікувати небезпеки. З Криволуки до Павшівки дорога виводила на гостинець, яким їздили гарнізон, війська МГБ, уповноважені, що відповідали за заготівлю контингенту, агітатори. На бічні дороги пускалися лише з облавою, бо на відкритому просторі з будь-якого пагорба чи лісу можна було потрапити під шквальний вогонь. Командир куреня «Бистрий» отримав кілька грипсів, що із Білобожниці гарнізон нікуди не виїжджав. «Перечікують», - подумав «Бистрий». Наближався Йордан, і бійці, які вийшли з оточення з прикарпатських лісів, відігрівалися по селянських хатах. «Бистрий», вивчивши всі небезпеки розташування куреня, вирішив вислати п'ятьох своїх вояків на хутір, з якого відкривалися дороги до криволуцьких полів.

Два стрільці «Дніпро» і «Нечай», озброєні кулеметом і автоматом, стояли на стійці поблизу потічка, коли побачили здалека двох озброєних чоловіків. «Дніпро», приставивши до вуст палець, шепнув «Нечаєві»: «Стріляти тільки після команди». Повстанці очікували, що за цими двома можуть з'явитися сани з червонопогонниками. Інакше сюди в йорданські морози не доїдеш. Ті двоє, за якими бійці «Бистрого» стежили кілька хвилин, ішли помалу. «Дніпро» побачив у бінокль, що один із них, вищий, шкутильгає. «Може, поранений?» - припустив. Від місця засідки і до тих двох було, мабуть, зо двісті метрів. Кущі, де замаскувалися вартові, загороджували пагорб, з якого відкривалася дорога на Криволуку і широкі поля, встелені снігом. За пагорбом - потічок, з якого вони щойно набрали у фляги воду, пробивши ножем лід.

«Якщо їх більше, друже «Нечай», я прийму бій, а ти побіжиш на хутір», - пошерхлими, потрісканими на морозі губами поволі мовив «Дніпро». На хуторі було ще троє бійців, перша заслona для імовірних нападників. На оборі одного господаря стояли сани із запряженим конем, на якому в разі небезпеки стрілець «Богдан» повинен був домчатися до села і попередити курінь про напад.

«Дніпро» чіткіше бачив цих двох. Той, вищий, спирався на молодшого. Молодший ніс на плечі два карабіни і допомагав пересуватися вищому. Видно, що вибилися з сил. «Нечай» пив холодну воду, від очікуваного бою йому пересохло у роті. Навкруги дзвеніло морозяне повітря і здавалося, «Дніпро» чув, як серце «Нечая» гатило у грудну клітку. «Нечай» пристав до куреня в одному із придністровських сіл. Після перевірки СБ його зарахували до чоти. У боях «Нечай» не бував, тому ним трясло. «Дніпро» штуркнув «Нечая» у плече, щоби той опанував себе. Від удару «Нечай» сповз до потічка і знову виліз на пагорб, прилігши біля «Дніпра».

Онуфрій ішов криволицькими полями з поляком Сулковським.

З ночі Онуфрія покликав черговий, і Титена, яка під ранок провалилася в сон, почула, що Онуфрій кудись збирається.

«Куди?»

«Та якась, мамо, тривога».

«Тебе на облаву не возьмут», - позіхнула.

«А ви звідки знаєте?»

І Титена зловила тривожний Онуфріїв погляд.

Стрибків зібрали біля сільради. Стоячи на морозі, капітан Каплунов пояснював завдання.

«Видвигаємся в Павшовку, там на месте мой заместитель ст. лейтенант Лиференко поставит перед вами задачу».

«Та нині Йордан», - спробував нагадати Каплунову Онуфрій, але більшість поляків і навіть Сулковський засміялися.

«За неисполнение приказа - растреляю».

Грипс до надрайонової боївки СБ принесла вночі зв'язкова. Зайшла з боку північного присілку Білобожниці, й назвавши пароль, залишила папірець із шифром. Зранку, збираючись до школи, десятилітній син господині хати сховав грипс за пазуху і залишив на перерві у шкільному виходку в замаскованій шпарі, звідки її забрав кульгавий Йван, який розпалював у шкільних класах. Йван заніс грипс до іншої хати у центрі села. Хата була мурована і під бляхою. За Польщі там розташовувалася районова молочарня. У пивниці з кам'яним склепінням перебувала боївка СБ. На цілу пивницю пахло квашеною капустою з дерев'яних бочок і підгнилими, викладеними на соломі яблуками. У замаскованій частині пивниці, в глибині, стояв стіл, два крісла і ліжка. Кам'яні стіни були обшиті деревом. На столі -

друкарська машинка і стос паперу. Усіх, кого СБ брало на допит, приводили сюди. Звідси допитуваних, зі зв'язаними руками і ногами, зі стиркою у роті, вивозили у найближчий гай, де їх ліквідовували.

Тридцятилітній слідчий СБ, який під протоколами допитів підписувався шифром 10/21, розгорнув скручену в тонку трубочку записку.

«Список сталінських вислужників.

Федоришин Тетяна, уроджена 1912 р. українка, освіта 4 кл. Заміжня, муж в Червоній армії з 1940 року. Уродженка села Пожежа, біднячка. Займається доносцяцькою роботою відносно нашого рев. руху, а саме: контактується з нач м.г.б. Ковтуновим, який приїздить до с.р та покликуює Федоришин до с.р. на розмову з ним. А деколи заночовує в її хаті.

Федоришин Онуфрій, уроджений 1928 р., освіта 4 кл. нежонатий, працює на ріллі, бідняк, стрибок, батько в Червоній армії. Аби не їхати на Донбас, записався в стрибки. Ходить по селі з карабіном. Виїздить з гарнізоном на облави».

Титену привели вночі.

Наскочили на її хату, з якої Каплунов устиг вибігти, вибивши вікно, й дістатися до окопу. Підкосила його автоматна черга, роздробивши ліве плече. Він зсунувся у сніг, наче у теплу перину, і там стік кров'ю. Зранку його знайдуть в офіцерських кальсонах на окопі Титениного городу, а старший лейтенант Лимаренко, вивчивши сліди навколо хати, зрозуміє, що нападників було не більше трьох. У хаті лише незастелене дерев'яне ліжко свідчило, що цієї ночі Титена ще тут спала. Лимаренко також зрозумів, що Титену забрало СБ.

Слідчого СБ, сина священика з сусіднього села, Титена впізнала: бачила ще до війни.

Після допиту 10/21 підпише протокол, покладе п'ять видрукованих на машинці сторінок до стосу решти протоколів і накаже виконати вирок.

Стрибків вивезли саньми на роздоріжжя і розділили. Онуфрій із поляками з колонії - Сулковським і Ясінським - сховалися перед Тою горою у засідці. Поки їхали до Павшівки, їхній командир ст. лейтенант сказав, що там знайшли криївку. Один із бандитів вийшов по харчі, його спіймали. Два дні слідчі МГБ його допитували, і на третій день

він привів їх до криївки. «Наше завдання, - сказав, - перекрити всі вулиці, якими бандити можуть вибратися з криївки».

Після бою в Павшівці Онуфрій із Сулковським, бо Ясінський упав біля кладки через Джуринку, втікали у напрямку Криволуки. Змучившись, серед білого як папір поля, зійшли у видолинок потічка і заховалися від вітру. Побачили, що горобці з синицями докльовують червоні, зморщені від морозу ягоди шипшини. Сулковський перший побіг до куща. Але посльогнувшись, з'їхав на сраці до річки, та невдало, бо підвернув на леді ногу. Онуфрій бачив, як Сулковський, знявши з рамена карабін, намагався встати. По леді доповз до берега і почав видряпуватись догори. Онуфрій, вкинувши в рот кислу ягоду, подав Сулковському руку. Задихані, вони сіли на сніг неподалік куща. Сулковський скинув чобіт -правий котик ноги посинів і спух. Тремтячими руками вигрібаючи сніг із жовтими стеблами трави, він почав терти спухле місце. Онуфрій прикладом карабіна пробив ополонку і у пригорщах приніс Сулковському води. Той, стоячи на колінах, як пес, двічі хлєпнув.

Почав падати сніг і закрутило крижаним вітром.

Сулковський ніяк не міг взути чобіт. Розірвав половину своєї блюзи, намотав поверх онучки. Чобіт запхав у кишеню футерка, а карабін віддав Онуфрієві. У таку завірюху Онуфрій із Сулковським, збившись зі шляху, дійшли до хутора Семінче і натрапили на стійку «Дніпра» та «Нечая».

«Дніпро» промацав зіркими очима кожен кущик і стебелину на снігових полях, але бачив лише цих двох. Він почекав іще, і вирішив їх брати.

«Підпустимо ближче».

«Добре».

Коли Онуфрія з Сулковським положили на сніг, Сулковський шепнув:

«Скажеш моїм, де мене вбили. Тебе пожаліють, ти молодий і українець».

Онуфрій мовчав, лежачи на холодному снігу, який колов у щоку.

«Дніпро» з «Нечаєм» неподалік куща шипшини присипали Сулковського снігом, а Онуфрія повели до хутора.

Руки в Онуфрія були скручені. Зв'язали їх грубим шнурком, яким припинають худобу. Коли його привели до стайні, «Нечай» сильним

ударом збив Онуфрія з ніг, аж той знепритомнів.

Розпухлим язиком Онуфрій спробував злизати з губи примерзлу кров, але губа запекла. Він перевернувся зі спини на живіт і ліг лицем в солому. Двері приставали нещільно. Були вигнуті. У цю щілину Онуфрій побачив трьох бійців і сани, на які вони настеляли солому і про щось тихо говорили. Про що саме? Онуфрій не чув. У безпам'ятстві він пролежав ніч. На дворі сіріло. Коли відчинили рипучі двері, Онуфрій подумав, що його беруть на розстріл. І він почав «Отче наш», але збився на другій лінійці молитви. Онуфрія кинули на сани і прикидали соломою. Він розплющив очі, коли сани рушили по шорсткому снігу. Крізь стебла соломки бачив лише снігове небо, таке фіолетове, як над Джуринкою. Знову заплющивши очі, уявив, як мир стояв на Ставищі, а вісімдесятилітній отець Мицович, що за час свого душпастирства охрестив половину села, а іншій половині запечатав гроби до другого пришествя, вже опустив три свічі у воду Джуринки.

І коли сани зупинилися - Онуфрій заплакав.

Польський ровер, руска рама

Я бачу: Стась їде ровером.

Згори торохтить по нерівній бруківці центральною вулицею, а порівнявшись зі мною, поправляє на мокрій голові кашкет. На його правій штанці - прищепка від білизни. Це для того, щоби ланц не затягнув широку штанину. Вітер теліпає вилізлим із штанів краєм сорочки. І Стась - я знаю точно - везе залишки пошти на Старий Чортків, склавши ноги на рамі. Посвистує.

Ми живемо у будинку на квартирі у Стася, і відколи переїхали до Чорткова, я бачу його на ровері завжди біля четвертої години, бо повертаюся з хлібом. Мама висилає мене до хлібного магазину через дорогу біля вежі з годинником. Власниками квартири є Стась і його сестра пані Ядзя. Мама сказала мені, що банькату Ядзю потрібно називати лише пані Ядзя. А Стася всі називають просто Стась. Ядзя і Стась - поляки. Мама каже, що колись, за Польщі, їхній батько працював на стації, і вони народилися в цьому будинку. Я не розумію, що таке за Польщі і чому Стась із Ядзею туляться в одній кімнатці, а нам здають іншу. Стась тримає свій ровер у вузькому темному коридорчику.

Будинок мені подобається, бо з під'їзду я зразу виходжу на Ринок.

У четвер на базар приїжджає дідो. Він привозить нам квасне молоко і сметану, а сам продає сливки. Цього року сливи зародили. І дідо поїздом везе їх у дерев'яному чамайданові, щоби спродати. Дідо до нас ніколи не заходить у гості, бо з татом вони посварені. Тато також гнівається з бабцею. Вона не хоче ніякого Чорткова, а лише переказує дідом, що їй навкимилося за мною. «Ноги моєї там не буде», - кричала бабця, коли ми вибиралися. Я виношу дідові порожні слоїки, і він дає мені паперовий рубель. Увечері попутними машинами дідо повернеться додому. За рубель я купую карамель «Дюшес», бенгальські вогні й пачку сірників. Знаходжу схованку, запалюю срібні бенгальські палички і їм карамель. Іскри розсипаються навкруг мене і навіть на мої руки, але вони не печуть і не щипають.

Мій тато - шофер на кондитерській фабриці. Він їздить новим газоном і розвозить цукерки. Буває в Тернополі, але частіше по районі. У його машині, на сидінні, постелений старий коц, а кабіна обліплена перебивачками, які привозять демобілізовані солдати з Німеччини. Мамі перебивачки не подобаються.

Одного разу тато мене взяв із собою до Тернополя. Ми їхали по арахіс для фабрики. На тернопільській залізниці вантажники двигали наперед себе мішки і закидали до кузова нашого газона. Бо транспортер поламався. Коли тато пішов підписувати накладну, вантажники, не поспішаючи, з перекурами, винесли з вагона останні мішки. Поки тато розмовляв у конторі з бригадиршею, то вантажники розпороли один мішок і почали напихати арахісом свої кишені. Сипнули й мені, а потім зашили. Навіть, не було знаку.

На станції ми простояли до обіду. А виїхавши за Тернопіль, зупинилися в Мишковичах у придорожній їдальні. Тут зупиняються всі шофери. Замовили дві котлети з бараболею, политою жовтим маргарином - таким, як риб'ячий жир. Мама кожного ранку заставляє мене пити велику ложку риб'ячого жиру, бо каже, що від нього прибуває апетит. Але тато мене не примушує. З Мишковичів ми їхали чортківською дорогою. За Копичинцями, перед Чортковом, тато побачив, що ЗіЛ із їхньої фабрики, з'їхавши з дороги, стоїть із відритим капотом. Ми зупинилися. У ЗіЛа закипіла вода. А шофер лежав під машиною, підстеливши куфайку, і відкручував гайки. «Може, мотор застучаві» - запитався тато вимашченого водія. Але той, що лежав під ЗіЛом, відповів, що - неє. «Машині, курва, двадцять років, запчастин - нема, а завгар, сам знаєш, дає списані, а нові - продає кому хоче». «Добре, зараз приїду на фабрику і скажу, що ти поламався. Може, вишлють ремонтну». «Вишлють, - недовірливо відповів той, - ті пияки вже потягнули з цеху спирт і п'ють по куцах над Серетом». «Я скажу, а там видко буде. І малого мушу ще додому підкинути». Ми знову сіли в кабіну, і я траснув дверима, точно так як тато. «Заїду до АТП, - сказав мені тато. - А тебе скину на Міцкевича». Доїхавши до вежі з годинником, тато пригальмував, і я вискочив із кабіни й побіг до нашого будинку. «Скажи мамі, що прийду пізно», - крикнув тато навздогін. Я забіг у під'їзд і, перескакуючи по дві сходинки широкими сходами з металевим поруччям, оздобленими фігурною дерев'яною лиштвою, опинився перед нашими дверима.

Двері відкрила пані Ядзя. У коридорі на своєму місці стояв Стасів ровер. Із кухні пахло шницлями. Їх завжди смажила пані Ядзя, додаючи до перемеленого м'яса часник і чорний перець. «Я смажу, Вірцю, - так вона зверталася до мами, - за рецептом пані Козебродської». Ми не знали, хто така пані Козебродська і ніколи її не бачили. «Козебродська, прошу вас, Вірцю, то була кухарка на цілий Чортків. За нею навіть грабля Богуцкі висилали фіякр, коли мали приймати гостей». І продовжувала: «За Польщі, Вірцю, чого лише в склепах не було. Не то що за цієї дідівської держави». Коли Стась чув, що пані Ядзя казала що-небудь про дідівську державу, а всіх, хто у ній жие, - називала дідами, то він увесь час притишеним голосом просив сестру помовчати. «Боїться втратити роботу», - так це пояснювала нам пані Ядзя, яка не боялася нічого, торгуючи хоростківськими дріжджами. Мама сиділа у нашій кімнаті й зашивала штани, які я розірвав на коліні минулого тижня, граючи у футбол. «А де тато?» - запитала мама. «Повіз арахіс на фабрику і казав, що заїде до АТП, бо за Копичинцями поламався ЗіЛ із фабрики», - відповів я.

Того дня, коли ми вибиралися до Чорткова на квартиру, дідो обійняв мене і вклав до кишені моєї вітрівки паперовий рубель. А мама застєбнула валізочку - і ми вийшли з хати. Бабця стояла біля сливки. Дивилася як ми сідаємо у вантажівку. У кабіні курих тато. Коли ми виїхали за село, тато погладив мене по голові, й переключивши швидкість, що аж заскреготіли шестерні, запитав маму: «Паспорт не забула?» «Маю», - відповіла мама. «Найперше - підемо до паспортного столу. Мусиш приписатися». Ми їхали до Чорткова, де тато винайняв нам квартиру. «Будинок біля Ринку, - розповідав нам тато, - Господарі - пані

Ядзя з братом. Брат розвозить ровером пошту. Домовився з ними за тридцять рублів на місяць». Правою рукою тримав велике чорне кермо, а лівою - сигарету, випускаючи дим у відхилену шибу кабіни. Ми під'їхали до двоповерхового будинку навпроти торгових рядів на Ринку. Мама вийшла з кабіни і подивилася на вікна, що виходили на Ринок. «Наша кімната -з іншого боку. Ну, там нема вікон, зате взимку буде тепло». «Як нема вікон?» - запитала мама. «Кімната, у якій мешкають господарі, з вікном, - тато підняв голову і рукою показав на вікно на другому поверсі, - а наша з протилежного боку. Вікно замурували, а може, його там і не було». «Я так і знала», - прохопилася

мама. «Що знала? Що?» - розпалився тато, але мама увійшла вже до під'їзду. «Другий поверх, квартира четверта», - крикнув тато. Коли ми з ним зайшли до помешкання, мама стояла на кухні з пані Ядзєю і розпитувала чи можна буде варити на газі. Пані Ядзя подібна була на ропуху, яких я полошив на берегах Джуринки. У нашій кімнаті було два ліжка. Одне - в глибині кімнати, а інше - моє, втиснуте біля стіни ближче до дверей. З вантажівки ми позаносили ковдри і подушки, які мамі дали дідо з бабцею. Тато приніс свій великий чамайдан, з яким повернувся з армії, і мамину валізочку. На другий день я прокинувся, коли тата вже не було. А мама готувала на кухні сніданок.

«Ну що, приніс?» - запитав мене білоголовий Толік. Він мешкав на сусідній вулиці. «Не, не знаю де тримають», - відповідав я. За три дні я Perezнайомився зі своїми ровесниками з сусідніх будинків. З ними я кілька разів бігав до Серету і грав там у кічку. Вони знали всі вулиці і навіть усіх продавців на ринку. Знали також, що мій дідо продає сливки. Толік спочатку сказав, що коли я хочу бути з ними, то мушу принести три рублі. «На всі гроші купимо шоколаду і ситра». Я майже тиждень віднекувався і казав, що не можу знайти грошей. «А ти підглянь, куди кладе мама татову получку», - радив мені Толік. «Мама лише приписується, а тато грошей іще не приносив, казав, що при кінці місяця». Толік помічає, що Стась під'їхав до нашого під'їзду і закинувши на рамено ровер, зникає у дверях. «Файний ровер. Я вже вмю попід раму їздити. Навіть на рамі раз спробував». Я бачу, що мама повертається, і не прощаючись, кидаю Толіка, який товче каменем по вирізаній металевій кришечці з-під рибної консерви. Мама поверталася з паспортного стола. Увечері, коли приїхав тато, я чув їхню розмову про те, що маму приписувати не хочуть, бо вона ніде не працює. Тато каже, що йому обіцяв начальник автобази і завтра він йому нагадає. З сусідньої кімнати чути, що Ядзя свариться зі Стасем. Стась одягає свій зелений у білу смужку костюм, кропиться одеколоном. Запах одеколону розливається по квартирі. «Стась знову надвечір кудись збирається», - каже до тата мама. І продовжує: «Пані Ядзя нині розповідала, чому в них з'явився цей ровер, - і притишено, щоб я не почув. - Стась має коханку. їздить ним до неї». У коридорі Стась вмикає світло і бере ровер. Він скочує його сходами. Пані Ядзя тим часом прийшла на кухню і, щоби ми чули, каже, що Стась дурень. Нині пані Ядзя варить мармуляду з уприн. Вона принесла повну путню

з Ринку. До великого баняка насипала цукру, а тоді висипала туди помиті й перебрані уприни. Сиділа на кухні до опівночі, аж поки повернувся Стась. Мармуляда варилася на слабкому вогні, а потім пані Ядзя, розливши по слоїках, закрила її капроновими накривками. Видно, що Стась погано прислонив до стіни ровер, бо той упав. Зчинився гвалт. Пані Ядзя кричала, що не зносить куревського ровера і нічних Стасевих поїздок.

Маму довго не приписували, а Толік і далі вимагав від мене три рублі. Тато цілими днями гасав районом, розвозячи коробки з цукерками. Обідав по чайних. Повертався додому пізно. Вечорами вимивав у мидничці свої руки. Воду мама гріла на кухні і тримала у збанку, в якій наливали кисіль. Вона тихо виносила мидничку з брудною водою і виливала в уборній. Бо пані Ядзя і Стась після сварки вже спали. Сьогодні у тата була получка. Він витягнув гроші, відрахував тридцять за квартиру, і сказав мамі: «Завтра, віддаш пані Ядзі». Мама перерахувала і поклала у свою валізочку. «Трояк, - мовив тато, - лишив на дзигари». Я часто підслуховував їхні розмови, вдаючи, що сплю. Встав зі свого ліжка, коли тато з мамою, обнявшись, уже спали. Підійшов до крісла, на спинці якого висіли татові штани, запхав руку до кишені й намацав там гроші. Зранку, коли мама на кухні балакала з пані Ядзею, я встиг переховати гроші з-під подушки у підкладку лівого кеда.

Я вийшов з будинку, стрибаючи на одній нозі. Дощ залишив по собі калюжі. Бруківка була мокра. Толіка на звичному місці, де ми збиралися - на вулиці біля кінотеатру «Мир», не було. Пробігши від Ринку догори, побачив його з іншими хлопцями біля магазину навпроти костелу, в якому містився склад. «Ну, що приніс?», - запитав мене Толік. «Приніс», - відповів я. «То покажи». Я витягнув із кишені свою руку з затиснутою в кулаку зім'ятою троячкою і розтиснув долоню. Толік і хлопці присвиснули. Один із них підбив мою долоню і гроші, що підлетіли догори, вмить схопив Толік. Ми почали радитися, що купуватимемо.

Толік запропонував купити пачку «Запашних» із білим фільтром, від яких, усі знали, нема запаху. А ще - дві пляшки ситра і велику плитку шоколаду «Чайка». Шоколад коштував півтора рубля, вода тридцять копійок, «Запашні» - тридцять п'ять. Толік підрахував, що з трьох рублів залишиться сімдесят копійок. «Можна два тижні пити з

автомата воду з сиропом». У нас після цих слів потекла слина. Ми зайшли до магазину. Купили все, що хотіли. Продавчиня навіть не запитала про сигарети, хоча Толік сказав, що має готову відповідь: «Татові». Ми зграйкою зійшли до Серету. І там залізли у високі кущі бузини. Спочатку з'їли шоколад, потім випили ситро, а після всього закурили. Я курив вдруге у своєму житті. Толік учив нас, що курити треба в затяжку, тобто втягнути дим у самі легені. Що я й зробив. Дим здушив мене. Я кинув сигарету і під сміх Толіка і хлопців почав хапати повітря. Ситі й задоволені, вони лежали, підклавши під голови руки. Курили, дивлячись на серпневе небо. У річці кумкали жаби. Збоку стації локомотиви тягнули за собою протяжні звуки сигналів. Толік витягнув із пачки по три сигарети і дав кожному. У голові досі паморочилося від куріння, коли ми рвали прибережний полин, яким хотіли забити запах сигарет. їли його і терли ним руки. Я тішився, що мене прийняли в компанію. Додому прийшов не одразу. Стояв біля торгових крамниць на Ринку, приходив до тям і спостерігав, як м'ясарі, два приземистих вуйки, в обляпаних кров'ю фартухах поверх халатів заганяли теля. З м'ясарні вийшов тато. Я зрозумів, що це він привіз нещасне теля. Видко, що з татом домовився заготовач. І після роботи вони поїхали по теля. «Значить, зараз питимуть могорич. І тато прийде додому під ранок». Ця думка мене втішила, бо мама не зауважить мого куріння. Я вмить опинився перед дверима квартири - відчинив Стась у зеленому костюмі з одеколоном в руці. Я швидко прошмигнув до туалету. Помив руки милом і прополоскав рот. «Де ти був?», - запитала мама. «А я бачив тата». «Де?». «Він привіз до м'ясарні теля, ледво запхали досередини». «Знову зап'є», - сказала мама. В її голосі вчувалися втома і невдоволення. «Іди їсти. На кухню». Сигарети, які дав мені Толік, я теж приховав у лівому кеді.

Прокинувся від того, що мама тихо сварилася з татом. Вони увімкнули абажур. Тато п'яним голосом пояснював мамі, що заробив на тому теляті десять рублів, а потому вони - м'ясарі, він і заготовач - пішли до чайної. «Ну, посиділи там...». Мама плакала. «Ну чого ти, плачеш?». Мама мовчала. У них щось не клеїлося, так казала бабця, коли ми жили всі разом. Я не міг повірити, що мама знайшла мої, приховані у лівому кеді, сигарети. Вони лежали біля абажура і коли я це побачив, то накрився ковдрою з головою. «Вставай», - холодно наказала мама. Я встав. «Це шо?». Я мовчав. Мама біла мене

рушником. Я бачив, що пані Ядзя стоїть у дверях і дивиться, що у нас відбувається. «Вірцю, - кличе маму пані Ядзя. - А ходіт-но я вам щось покажу». У маминій руці зависає рушник. І вона сідає на ліжко. Я чимдуж біжу до туалету і закриваюся на застібку. Біля дверей туалету пані Ядзя вголос, ніби сама до себе, каже, що за воду в місті теж платять і що це не село. А якщо хтось хоче довго митися може йти до Серету. Я закручую кран.

У п'ятницю мама сказала татові, що поїде зі мною до діда з бабцею. Дідо не приїхав цього тижня продавати свої сливи. І хтось переказав мамі, що він заслаб. Тато сказав, що він не зможе нас завезти, бо завгар не підпише путьовки, а без неї пускатися, коли у вихідні на кожному кроці повно міліції, він не хоче. Я знав, що ми поїдемо потягом, бо тато не хоче бачитися з дідом і бабцею, а путьовки він має запасні - з печатками; може їх заповнити і їхати куди завгодно.

Потягом ми їдемо до станції біля лісу, а звідти -пішки. Дідо, коли ми прийшли з мамою на обору, сидів і перебирав сливи, кидаючи їх у полив'яну мидницю. «Будемо смажити мармуляду» - замість привітання сказав дідо. Він не здивувався нашому з мамою приїзду, лише запитав, чи потяг уже поїхав на Іване-Пусте. «Бо щось я не чув», - пояснив він. Серпневі мухи обліпили сливи. Дві гуски шипіли, охороняючи виводок гусенят, які щипали по оборі траву. У хаті пахло густим сливовим солодом, мармуляда булькотіла у двох великих банях. Бабця знала, що ми увечері повертаємося до Чорткова, бо мама не має часу побути довше. «А чого не сказала, що приїдете?» - запитала бабця. «Сама не знаю. Переказали, що тато прислаб». «Та вже легше, приходила Леська-фельшерка. Виписала пігулки і дала два вколи». «А Йван не міг вас привезти?». «Та шось там на роботі». «Якби хотів, то приїхав би», - упевнено сказала бабця. - Не буде з ним, Вірко, у тебе життя». «Мамо!». «Я бачу, що не буде. І ваша квартира в Чорткові не допоможе». «Не знаю», - якимось невпевнено відповіла мама. «А ти, - звернулася бабця до мене, - біжи на двір, може, кого з колегів своїх побачиш. Не забув ще їх?». «Ні», - відповів я і, лизнувши застиглої на дерев'яній ложці темно-синьої мармуляди, вийшов із хати і став коло діда. Ми поверталися до станції з двома сітками. Мама несла курку, завернуту в марлю, і два слоїки - з білою квасолею і сметаною. Я теліпався з сіткою, в якій було з десяток яблук і хробашливі грушки, які дідо знайшов на сусідському окопі. На станції,

біля помащеної вапном будки, стояло кілька людей. Мама з ними привіталася. Потяг показався під лісом. Видряпуватися до вагонів було незручно. Станційна будка стояла нижче залізничного полотна і потрібно було дертися по шутрові. Сільські вуйки, які курили у тамбурах дизельного потяга, на таких станційках допомагали забирати до вагона дітей. Схопивши під пахи, мене втягнули у накурений тамбур. І мама, однією рукою схопившись за поруччя, теж якось видряпалася. Сіткою вдарила об металеву обшивку дизеля, але слоїки, на щастя, не розбилися. Ми знайшли вільне місце, і я сів біля вікна. На станції у Чорткові, коли ми повернулися, тато нас не чекав. Ми сіли у міський автобус і доїхали до центру. Не було тата і вдома, коли пані Ядзя, відчинила нам двері, бо побачила, як ми йшли з мамою з боку годинникової вежі. Тато приїхав лише на другий день, під вечір. Мама стояла на кухні над упринами пані Ядзі і плакала, витираючись вафельним рушником. А тато, який ніколи не дозволяв собі курити на кухні, курив. Пані Ядзя, напевно, чула запах диму і здогадувалася, що тато курить, але не виходила зі своєї кімнати. Я підглядав за татом і мамою у замкову дірку від ключа і не розумів, що сталося і чому вони мовчать. Нарешті тато погасив скурор і сказав: «Ну як знаєш», - і вийшов з квартири. Було так тихо, що я почув, як тато завів свій газон. Потім вийшла пані Ядзя і посадила маму на стілець. І сказала: «Таке саме доченіння маю зі Стасем. Та ви самі все бачите, Вірцю».

З'ясувалося, що коли ми їздили до села, Стась викрив велику татову таємницю. Розвізши пошту, він зупинився біля чайної, до якої заходив нечасто, бо та була аж нагорі міста. Там товклися шофери, приходили прапорщики з частини зв'язку і забігали слюсарі з ремзаводу. Стась зайшов із ровером. Прихилив його до стіни. За вагами стояла приваблива - у тридцятці - продавчиня. У чайній було сім столів, за трьома сиділи і пили. Стась замовив сто грам. Озирнувшись, побачив прапорщиків. Щось відзначали. «А я вас знаю, - перша озвалася продавчиня, наливаючи Стасеві сто грам «Столичної». - Ви возите пошту і жиєте коло Ринку». «Ще прошу ковбаси, отої», - і Стась показав пальцем на дрогобицьку. «Я ваш ровер бачу на Старому Чорткові», - продовжувала вона, нарізаючи ковбасу. Стась відповів: «Так-так, я там пошту розвозжу». «Я там вас бачу в зеленому костюмі», - і засміялася. Знала шльондра, до кого він вчащає на Старий Чортків. Стась удав, що це його не стосується і сів за вільний столик при стіні,

неподалік ровера. Прапорщики запивали ордери на квартири у новому будинку. Один із них, коли продавчиня зайшла у свою підсобку, сказав: «От Любка, сучка. Курвує з усіма шоферами. Зараз має шофера з кондитерської. Крутить чоловіками, як своїм задом». Любка довго не поверталася з підсобки. І Стась вирішив, що обмежиться стома грамами і піде. Але коли побачив тата - прилишився. Так він переповідав сестрі - пані Язді, яка розповіла мамі, коли ми повернули від діда. Він побачив, що тато зайшов до чайної і попрямував до Любки. Постоявши трохи біля буфету, вони зайшли до підсобки. Коли Любка почала виганяти прапорщиків, тато сидів у підсобці. Кричала до п'яних, що вже закриває чайну. І Стась, поки прапорщики прощалися у чайній, а потім надворі, швидко забрався з чайної.

Толік, якого я побачив, повертаючись із пляшкою молока і батонном, стояв при кінці вулиці, на перехресті біля готелю «Дністер». «Давно тебе не бачив», - сказав він. «їздив до діда». «А я думав, що ви поміняли квартиру». «Не, ми далі тут». «А ми будемо переїжджати. Нам дали нову - в будинку на горі міста, біля Воєнторгу. Тато і мама тішаться, а мені там не подобається». Толиків тато - прапорщик. «Підем курнем?». Я заніс молоко, батон і вибіг до Толика. Ми знову прийшли до Серету, але в наших бузинових кущах сиділи чоловіки і грубими голосами про щось сперечалися. «Напилися вже», - сказав Толік. І нам довелося відійти вгору, подалі від копичинецького моста. Толік, який був на три роки старший за мене, курих хвацько і зі знанням справи. Я й далі боявся курити в затяжку. Дим, що пропікав мені язик і піднебіння тримав у роті. «А ти молодець, приніс гроші, не побоявся», - хвалив мене Толік. Він ліг на спину, випроставшись на траві, й дивився на небо. Я зробив так само. Ми лежали і розгадували обриси хмар, які висіли над Серетом. Лежали і курили, кожен по своєму, не помітивши, як до нас підійшла корова і лизнула Толика в голову. Він скочив і від несподіванки подався назад. Я теж устав, і ми побачили старого, який зі стільчиком ішов за коровою. Старий, видно, заснув і корова, розплутавшись, пішла берегом і натрапила на нас. У далечині прогудів товарний потяг. Ми з Толиком повернулися до Ринку і розійшлися у різні боки.

На кухні сиділи пані Ядзя, Стась у зеленому костюмі й мама. Вони про щось балакали. Мама сказала, що вечеря у нашій кімнаті на столику, який Стась приніс із пошти. Облущений столик вирішили

викинути. Але Стась забрав собі. Знайомий столяр зміцнив ніжки і покрити його темним лаком. Розмова на кухні переривалася Стасевим покашлюванням, кипінням чайника і маминим зітханням. Я зрозумів, що мама ходила до якоїсь Любки і що тато з нею спутався. І що до нас він не повернеться, хоча маму вже приписали і вона почала працювати в школі на групі продовженого дня. Тепер ми з мамою могли платити за квартиру самі.

Тато й справді тиждень не з'являвся. Мама була в школі, а я, вештаючись вулицями, закріпив його газон. Тато їхав згори міста, певно, від Любчиної чайної. Він повернув направо біля годинникової вежі. Я щодуху побіг до нашого будинку і став з боку торгових рядів. Кухонне вікно пані Ядзі було відчинене. Я чув, що вона про щось говорила з татом. Нарешті він вийшов із під'їзду. В руках тримав свій великий армійський чемодан, у якому були його сорочки, дві пари штанів і шлюбний костюм коричневого кольору, перешитий із дідового. На шлюбній світлинці - тато у цьому перешитому костюмі, а мама у вельоні. З ними також гуска, яку фотограф, видно, що був вже п'яний, чомусь не прогнав. Я бачив, як тато скрадався, наче злодій, не знаючи, куди подітися з тим чемоданом. Нарешті зайшов з боку шоферських дверей кабіни, став на підніжку і, піднявши чемодан обома руками, поставив його на кузов. Я чув як він тряснув дверима, як завів мотор і як рушив. Якщо мама мене питатиме, я нічого їй не розкажу. Пані Ядзя і так усе переповість.

Я сидів за відремонтованим столиком і вечеряв паніядзеним шницлем із мнєцканою бараболею, запиваючи компотом з уприн. Мама прийшла зі школи. З порога пані Ядзя сказала, що тато забрав чемодан і, певно, пішов до Любки. «Може, то й краще», - спокійно і стримано відповіла їй мама. Увійшовши до нашої кімнати, не скидаючи мештів, упала на ліжко. Від жалю за мамою шницель застряг мені в горлі. «Мам», - спробував я відволікти її. «Завтра підемо з тобою подавати на розлучення», - усміхнулася вона вперше за ці тижні напруження, яке впало на нас.

Але завтра ми не пішли подавати на розлучення, бо з колгоспної контори задзвонили до маминої школи і переказали, що помер дід. Я пригадав собі, як дід сидів з сливками і перебирав їх. У грубих вельветових штанях і лавсановій сорочці, саме тоді, коли бабця з мамою залишилися у хаті, а я вийшов і став біля нього, дід просто

сказав: «Дивися, коли я помру, то я буду жити он на тій хмарці. Бачиш?» «На якій діду?» «Он на тій, що висить над школою. І я тебе ніколи не покину. Приїдеш сюди - станеш на оборі і шукай хмарку над школою. Я буду там». Ми знову їхали потягом, тепер із величезним вінком, яким мама купила на Ринку. Шелестіли пофарбовані у фіолетовий колір паперові листки і мама щораз поправляла траурну стрічку, розписану золотими буквами. Вінок заважав мені дивитися у вікно і коли потяг гальмував, - падав на маму. Ми йшли від стації по стежці через посадку. На оборі паслися вбрані в пир'я гуси. Це були останні серпневі дні. На деревах де-не-де ще висіли темно-сині перестиглі сливки, з яких витікав брунатний сік. В траву на оборі падали достиглі горіхи, відлякуючи тлустих гусей. А з неба, затягнутого дощовими хмарами, впали перші краплі важкого дощу. Дідо лежав у великій кімнаті, в якій ми збиралися на празники. Положили його на чотири дошки. Перев'язали темною стрічкою підосви - бабця сказала, щоби був рівний. Одягли у новий костюм і нові чорні шкарпетки.

До Чорткова ми повернулися на третій день після похорону і втрапили на сварку Стася з панею Ядзею. «Вкрали, курва», - розпачливо кричав Стась. «Та що вкрали?» - питалася його пані Ядзя. «Ровер». «Та як?» «Зайшов, аби розкласти пошту... ну ровер лишив...» - виправдовувався Стась. «Крадуть усе. Злодійське місто і дідівська держава», - сказала вона. Але в душі тішилася, що Стась не матиме на чому їздити до тої курви. Ровер, яким Станіслав розвозив пошту, колись був на озброєнні польського війська. Стась казав, не виключено, що польського вояка, який утікав ровером на Заліщики, застрелили совіти біля мосту. За перших москалів ровером їздив посильний комендатури, а німці, відступаючи у березні сорок четвертого року, покинули на станції два вагони з шинелями. В одному був той ровер. І Стасів батько перший схопив ровер та й приїхав ним додому. Їхнього з Ядзею батька, який казав, що все польське повинно належати їм, потім знайшли у крижаному Сереті.

Ми пожили з мамою у пані Ядзі й Стася ще тиждень.

Мама розрахувалася зі школи і виписалася з Чорткова. Домовилася зі знайомим шофером про наш переїзд. Спакувала подушки і ковдри, одяг і взяла трилітровий слоїк мармуляди від пані Ядзі.

За два дні до першого вересня ми повернулися до баби.

Я пішов до першого класу.

І на перервах, коли виходив на шкільне подвір'я, то шукав хмарку, в якій віднедавна жив мій дідो.

Соло дрозда

З весни, відколи Сюзен опинилася в госпіталі, Кванеша навіть не виходила у внутрішній дворик будинку. Цілими днями вона поралася у кількох кімнатах і спальнях, а під вечір викликала таксі і їхала відвідати хвору. За два місяці, які Сюзен не було вдома, у садку розрослася малина, а барбарис розпустив своє віття вздовж цегляного мурівцю, півтораметрова стіна якого відділяла дім від сусідового. І лише трояндова галявина буяла, ще не випалена сонцем.

З безсилим спротивом Кванеша, стоячи у вікні або вийшовши на веранду, дивилася, як рослини відвойовують своє право на життя. За літо сонце встигало пригасити навіть витривалі троянди, в яких дрозди ховалися від спеки під дрантливими тінями кущів.

З початком серпня, поламана і потовчена у автомобільному випадку Сюзен, звикла спочатку до інвалідського возика, потім до милиць, а коли крихка сила повернулася до її тіла - до палиці.

Кількамісячна відсутність була для Сюзен випробуванням. Дім, у якому вона знала, здавалося, кожен куток і шпарину, в якому минали щасливі дні з Пітером, виростали її сини, - в одну мить став для неї чужий, заповнений спертим повітрям. Повернувшись, Сюзен сказала Кванеші повідчиняти вікна, щоби тепло, настояне на вигорілих травах і присохлих трояндах, увійшло в дім. їй вчувався рип розсохлих сходів, якими кілька разів на день виходила і сходила Кванеша. Просила пересунути рояль чи поправити на стіні картину, наче відчувала, що інтер'єр міг хтось без неї порушити. Заходила до бібліотеки. Вмикала все світло. І пробігала очима корінці фоліантів, запам'ятовуючи що де лежить. Книжок не торкалася руками - тільки сиділа у кімнаті, залитій світлом. Кванеша зиркала, але розуміла, що Сюзен насолоджується жирною бібліотечною тишею і мовчанням книжок.

Чоловіка Сюзен - Пітера, який був старший за неї на тридцять років, три роки тому, після кремації, сини розвіяли у внутрішньому дворіку. Кванеша була переконана, що буйні кущі підживлює сам Пітер, точніше, його попіл, що перейшов у землю. Найбільше була здивована заповітом Пітера Кванеша, бо вважала, що йому як

адвокатові належалося краще місце для вічного спокою, ніж садок у внутрішньому дворіку. Сюзен усе виконала, згідно із заповітом, і сини підкорилися батьковій волі. Відтоді Сюзен пильнувала, щоби Кванеша навесні висаджувала квіти і підживлювала кущі, а восени підстригала віття малини і барбарису, вириваючи з корінням однорічні рослини. Коли Пітер остаточно став землею, Сюзен подумала, що смерть - це можливість переконатися в існуванні Творця. Від цієї думки їй стало легше за

Пітерове теперішнє, яке було засипане чорноземом із перегноєм, привезеним Кванешою з Гоум Діпот. А відсутність Пітера в ліжку, в домі та в її житті Сюзен замінила спогляданням з веранди за чорними із зеленим відливом дроздами.

Сьогодні, вересневого сонячного дня, з раннього ранку покоївка поралася у внутрішньому дворіку. Виривала з корінням засохлі весняні квіти, обкопувала кущі троянд, обтинала малинове і барбарисове віття. Кванеша почула по радіо, що незабаром із Атлантики прийдуть затяжні дощі. Зміниться напрям вітру, від якого ще дужче балакатиметься підвішений на металевий гак дерев'яний вітрячок, до тріскотіння якого звикли навіть дрозди. А Сюзен знала, що птахи зникнуть задовго до перших снігів. Тому вона годинами сиділа у плетеному кріслі. Дивилася на дроздів, відчуваючи своє поламане тіло і біль у кістках. З відхилених на веранді дверей їй чути, як Кванеша товчеться на другому поверсі, протираючи там підлогу або збираючи зі стін павутиння. Сюзен, накрита коцом із верблюжої шерсті, дрімає. А ближче до обіду Кванеша принесе їй склянку помаранчевого соку і сама сяде у таке ж плетене крісло. Вони питимуть сік і балакатимуть. Кванеша, з якою Сюзен зжилася від часу переїзду з Пітером до Парк Слоуп, майже тридцять років тому, мешкала у двох горішніх крихітних кімнатках з кухнею та власним входом.

- Залишилося кілька кущів - завтра, думаю, закінчу, - сказала Кванеша до Сюзен.

- Посидь, - попросила Сюзен.

За якусь мить Сюзен сказала, що їй хочеться до ліжка, бо тут занадто вітряно. Кванеша допомогла їй встати з крісла і притримуючи двері, провела з веранди у будинок.

Після автомобільного випадку, коли Сюзен, яка поверталася від приятельки з Філадельфії, витягли зі сплющеного «Інфініті» і гелікоптером перевезли до госпіталю, молодший син Йоахим намовляв продати будинок.

- Якщо тобі таке важливе це місце, на якому розсипано батьків попіл, то візьми з собою у вазон жменю цієї землі.

- У моєму житті занадто багато втрат.

- Цей будинок стає заважкий для тебе, мамо.

- Він тримає мене при житті. А що робити з Кванешею? Куди піде вона?

- Не знаю.

Будинок ще не продано. Йоахим, син Сюзен, переконав її, щоби завчасно підготуватися до переїзду. В неділю він приїжджав зі своєю дружиною. І вони енергійно пакували книжки, обгортали папером підсвічники, знімали зі стін картини. Було видно, що це приносить їм неабияке задоволення. І Сюзен розуміла чому. У пачках посеред вітальні було вже спаковано всі книжки. Син із невісткою оголили книжкові шафи в бібліотечній кімнаті, а Сюзен домовилася, що по них прийдуть із німецької бібліотеки. Рояль «Стейнвей» заповіла церкві. А частину меблів, які вона з Пітером купувала у Франції, а дещо підкупувала в антикварних крамницях Нью-Йорка, син продавав через крейгліст. Велике дерев'яне крісло, декороване рослинним орнаментом і виноградними китицями, Сюзен за будь-яких обставин залишала собі, хоча сидіти на ньому було незручно. Колись продавець крамнички запевняв Пітера, що це дев'ятнадцяте століття. Картини у дорогих рамах, що їх Пітер скуповував по французьких провінційних галерейках, іще обіцяв подивитися експерт. Сюзен залишала собі велику картину, морський пейзаж Василя Кричевського, привезену з Венесуели. Картина була власністю її батька. І ще віолончель.

Виростала Сюзен у родині скрипкового майстра. Навіть якби вона виростала в родині бруклінського бакалійника, все одно дитинство залишається теплим спогадом на все життя. Батько винаймав майстерню на дванадцятому поверсі Карнегі-Гол. А її мама, Гертруда, німкеня з рудим волоссям і рясним ластовинням на лиці й руках, вела справи свого чоловіка. З дитинства у Сюзен сиділи у голові, наче птахи у гніздах, німецькі й українські слова, які вона плутала, розмовляючи то з мамою, то з батьком. Англійські прийшли до її свідомості пізніше,

коли Гертруда найняла домашню вчительку англійської - студентку Колумбійського університету, але швидко її позбулася.

Ще за життя Пітера Сюзен замовила у Нью-Йоркському суді справу своєї матері, датовану тисяча дев'ятсот п'ятдесят дев'ятим роком. У кількох паперових папках, що їх Сюзен принесла додому з архіву суду, були копії слухань автомобільної аварії, що сталася з її матір'ю у Квінсі. Розвізник молока по квінсівських крамницях запізно загальмував і вдарив материне авто в багажник. А наступне авто, що їхало за пікапом, не очікуючи такого розвитку подій, вдарило пікап із молоком. Отже, за твердженням адвоката Гертруди, вона отримала подвійний удар і стрес. Від двох ударів Гертрудине авто посунулося на пішохідний перехід. На щастя, там нікого не було. Суд тривав два роки і до всіх паперів було долучено кільканадцять рентгенівських світлин, які Гертруда, як наполягав адвокат, робила кожних півроку, щоби довести, що від таких ударів у неї змістилися хребці. Сюзен було ясно, що мамина німецька настирливість була продиктована бажанням отримати грошову компенсацію. Справи вона не виграла, бо суддя не виявив на світлинах зміщення хребців. Не підтвердили цього також і незалежні медичні експерти. «їй потрібні були гроші. І, можливо, це був її шанс покинути батька», - думала Сюзен, перегортаючи світлини хребта своєї матері. І почала пригадувати їхній перший дім у Квінсі, десь біля Сьомої лінії сабвею. Дім був цегляний, на два поверхи. Сюзен тоді здавалося, що руде Гертрудине волосся освітлювало кімнати. Вона пам'ятала, як ходила з мамою до крамниці, як гуркотів потяг над головою, як у батькових кишнях завжди було повно тирси.

Сюзен, дивлячись на дроздів, подумала про батька. Аж сахнулася такої думки про людину, яку викреслила зі своєї пам'яті ще у підлітковому віці. Дрізд, що підлетів до веранди, приніс спогад, якого вона не хотіла.

Кванеша кликала до обіднього столу, але Сюзен не хотілося їй відповідати. Вона пригадала собі лютневий дощовий день, що змінив її життя.

Багато років по тому, коли полковник Д. учинить самогубство, про що сповістить дочку адміністрація в'язниці, де його утримувано, а прах його стрясуть у землю Бронксу, Сюзен вирішить прочитати щонебудь про країну, де народився батько. У «Стренді» вона купить книжку про Російську імперію, громадянську війну і білу еміграцію і

зануриться у читання. Ночами, коли Пітер незадоволено бурмотів, пробуджуючись від світла нічної лампи, Сюзен вивчала мапу південних кордонів Російської імперії. Всі документи, що належали її батькові, - кілька паспортів, американська натуралізація, військові відзнаки, скринька столярних інструментів, валізка з десятками книжок Анатолія Лемана про скрипку, було передано Сюзен. Коли вона забирала все, що зберігалося у в'язничній камері схову і підписувалася у журналі видачі речей, Сюзен сказали, що був ще пістолет чеського виробництва С238, який вони, ясна річ, видати не можуть. Із цього пістолета, перевезеного у столярській валізці до Америки у сорок дев'ятому році, коли з Європи везли трофейну зброю недавні вояки, шукачі пригод й усілякий підозрілий елемент, полковник Д. убив свою дружину Гертруду.

Одного разу, коли Сюзен було десять років, вона прийшла до майстерні і побачила, що батько сидить у кріслі з якимось паном. Сюзен дещо розуміла з їхньої української розмови. Чоловік, який сидів до Сюзен спиною, розмовляв із батьком, наче з давнім знайомим, хоча Сюзен ніколи досі його не бачила. Вони говорили про скрипки, про гастролі та музику. Коли батько зловив зацікавлений погляд Сюзен, він сказав:

- Натане, а це моя дочка Сюзен.

Чоловік розвернувся і, всміхаючись, назвався:

- Натан Мільштейн.

- Сюзен, - і зробила реверанс - так, як її навчила Гертруда.

- Мила дівчинка, - прихвалив пан Мільштейн і повернувся до батька, щоби продовжити з ним розмову.

Сюзен пам'ятала, як одного разу батько покинув їхній дім. І більше до них не повертався.

Мері, викладач віолончелі у Джуліард Скул, знайшла оголошення, в якому хтось продавав віолончель музичного майстра Д. за тридцять тисяч доларів. Віолончель була потрібна її дочці. Оголошення виставили на сайті музичних новин позавчора і ціна здавалася Мері пристойною. Продавець повідомляв, що віолончель скрипкового майстра Д. виготовлено у 1956 році. Мері прогуглила майстрове ім'я і з'ясувала, що тисяча дев'ятсот сімдесят першого року він помер у віці сімдесяти семи років і похований на Бронксівському цвинтарі. Вона ще раз передивилася фотографії віолончелі, покритої коричневим

лаком, із вичовганим від струн грифом. Продавець також сповіщав, що інструмент використовувався лише фахівцями, тому стан його добрий. Мері написала продавцеві свій телефон і почала чекати дзвінка.

Зателефонували наступного дня, і Мері почула приємний чоловічий баритон. Чоловік, якому, за припущенням Мері, було не більше сорока років, сказав, що віолончель продає його мати, яка мешкає в Брукліні, поруч із Публічною бібліотекою, у районі Парк Слоуп. Мері домовилася про зустріч у суботу. Вона сказала, що зможе під'їхати автівкою. Чоловік м'яким баритоном відповів, що мусить обговорити все з мамою і ще раз ближче суботи відпише на електронну пошту.

Мері приїхала до Парк Слоуп. Помилившись, об'їхала коло Гренд Армі Плаза двічі, і лише потім виїхала на Другу вулицю. На щастя, перед нею виїжджало старе вольво, і вона припаркувалася без жодних проблем.

Вдалині вулиці виднівся Проспект парк.

Перед нею сиділа шістдесятирічна жінка, яка спритно маскувала свій вік французькою косметикою і, мабуть, зимовим проживанням на Флориді. Будинок був великий. У вітальні стояв розкішний рояль. Але вони сиділи на кухні, бо так захотіла господиня дому, за вузьким столом. За спиною Сюзен - шафа для вин, а на столі - керамічні горнятка, привезені з Японії, з яких вони питимуть чай із печивом. Печиво Сюзен купує на розі, у єврейській пекарні. Про це Сюзен встигла сказати, поки вони йшли від парадних дверей через довгу вітальню до кухні. Від великої кількості паперових пачок Мері зрозуміла, що планується переїзд. Усе непотрібне розпродується.

Мері подякувала за чай і печиво.

А Сюзен, не поспішаючи, почала розливати запарений чай.

- Я люблю «Англійський чорний брекфест». А ви?

- Байдуже, головне, щоб не міцний.

- «Англійський брекфест» не може бути не міцним, він тоді втрачає свій аромат. Я тут мешкаю сама, відколи Пітер помер. Тут усе, як було за його життя, але... - вона покосилася на пачки і додала:

- Майже, як за його життя.

- Пітер був вашим чоловіком?

- Так, він був адвокат.

- А з ким я розмовляла про віолончель? - спробувала нагадати про мету свого візиту Мері.

- А, так, вибачте, ви домовлялися з моїм молодшим сином Йоахимом. Він мешкає з родиною у Байт Плейнсі.

- Просто у мене не так багато часу і я би хотіла побачити інструмент.

Пропозиція Мері дещо засмутила Сюзен, бо воліла продовжити розмову, але вона встала з-за столу і оперлася на палицю. Мері лише тепер помітила, що Сюзен пересувається кульгаючи.

- Якщо вам тяжко, то може, іншим разом?

- Ну що ви? Ви ж приїхали подивитися на віолончель. Вона у вітальні.

Мері, скинувши з колін велику лляну серветку, вийшла з-за столу і попрямувала за Сюзен. Господиня, налягаючи на ногу, пройшла до м'якого крісла і сіла. Мері залишилася стояти. Віолончель лежала біля роялю, наче її щойно внесли. Але футляр укривав тижневий шар пилу.

- Моя покоївка прихворіла і тиждень тут ніхто не прибирав, - пояснила Сюзен.

- Можна відкрити футляр? - запиталася Мері.

- О так, звісно, прошу.

Мері, присівши, розстебнула металеві застібки футляра і відкрила його. Віолончель була точно така, яку вона бачила на фото в Інтернеті.

- Усе, що ви бачите тут, - продано. Я продаю цей будинок і переїжджаю до Мангеттену на Сімдесят дев'яту вулицю. Син саме купує квартиру. «Стейнвей» Пітер замовив, коли ми повернулися з Франції. Він там працював адвокатом у фірмі «Дюпон» і ми п'ять років жили в Європі. - Сюзен витягнула з кишені вовняного светра балончик і впорснула собі в рот. - Вибачте, після аварії на мене звалилися всі хвороби.

Мері відзначила приємні манери Сюзен, яку вона лише півгодини тому побачила вперше. Впіймала себе на думці, що сидячи у цьому великому будинку, в цих зашторених кімнатах, готова слухати Сюзен.

- Мою маму було звати Гертрудою. Так-так, я наполовину німкеня, хоча німецькою пам'ятаю лише кілька слів. А мій батько українець, білогвардійський офіцер, який утік спочатку до Варшави, а потім опинився в Німеччині, у містечку Маркноскірген. Ви бували в Німеччині?

- Кілька разів у Франкфурті, на летовищі.

- Ми з Пітером, коли жили у Франції, об'їздили майже всю Європу. Я була у Маркноскірген. Ви знаєте, там скрипкова шизофренія. Пітер узагалі був глухий до музики. Ми ходили з ним на концерти класичної музики і кілька разів до опери. Знаєте, що він там робив? Спав.

- А я засинаю в кінотеатрах, - зізналася Мері.

- Ви знаєте, - Сюзен підтримала бесіду, даючи зрозуміти Мері, що готова розповісти якусь незвичну історію віолончелі, - у нас удома пахло свіжою деревиною. Не лише у майстерні на П'ятдесят сьомій вулиці, куди згодом батько перебрався зі своїми скрипками та віолончелями, а навіть удома. Коли він діставав замовлене дерево, то годинами міг гладити його. Я кілька разів, ще дитиною, спостерігала за ним. Це було щось неймовірне. Батько часто повторював: треба зрозуміти душу дерева, щоби вона перетворилася на душу скрипки. Знаєте, якесь язичництво, що його у нас тут нема. Але, можливо, віра у такі речі допомагала йому в роботі.

Сутінки забризкали Бруклін і на вулицях загорілися ліхтарі. Мері, пішовши до лазнички, зателефонувала мобільним додому попередити чоловіка, що затримається. Чоловіків телефон мовчав, а на домашньому увімкнувся автовідповідач. Мері почула звук віолончелі, який записала її дочка. А потім свій голос, яким просила залишити повідомлення і номер телефону. Коли вона повернулася, Сюзен сиділа за кухонним столом, запаливши дві свічечки у металевих накривках. На столі стояла пляшка червоного вина.

- Відкоркуйте, будьте ласкаві, - попросила вона.

Мері протерла серветкою пляшку і вправно витягла корок. Запах запалених жасминових свічок перебивав аромат вина. Піала з грецькими горіхами і рисові крекери були сьогоднішньою вечерею для Мері і Сюзен.

- Це остання віолончель мого батька, яку він закінчив у тисяча дев'ятсот шістдесят п'ятому році. Я була ще малою і не розуміла, що відбувається у нашому домі. Справи батькової фірми, тобто всі деталі продажу й замовлень вів адвокат, який був майже маминим ровесником. Мама була в батька другою дружиною. Свою першу він покинув чи то в Польщі, чи то в Німеччині. Не важливо. Різниця у віці між батьками була значна. Тридцять років! У мами почався роман із адвокатом. Як кажуть, шила в мішку не сховаєш: усе викрилося.

Полковник Д. приплив до Нью-Йорка з молодою дружиною, німкенею Гертрудою, яку він зустрів у Маркноєкірген. Він тримав дерев'яну скриньку з начинням для виготовлення музичних інструментів. У скриньці, в подвійному дні, приховав два пістолети - один польський, який виміняв у Варшаві, та чеський, що його роздобув десь у Баварії. Навіщо йому були ці пістолети? Для чого він наражав себе на неприємності перед американськими митниками? Може, тому, що він був військовий і зброя додавала упевненості? А може, тому, що Д. був переконаний, начебто в Америці озброєні всі, як у фільмах про дикий захід? Гертрудина долоня лежала у широкій долоні Д., наче шовкова хустинка, м'яка і волога. Перший її чоловік загинув на Східному фронті. У містечко зайшли американці. Гертруда шукала, як вийти із ситуації. Вихід знайшовся. Український біженець Д., який перебував війну в скрипковій майстерні, мав намір податися до Америки. У магістраті Маркноєкіргена вони зареєстрували свій шлюб. За скрипку Д., яка висушувалася на ганку майстерні, вдалося оформити виклик до Америки і купити квитки.

Мері обережно витягла з футляра віолончель. Прикрутила срібний шпиль. І сіла на дерев'яне інкрустоване крісло, обхопивши ногами інструмент, наче чоловіче тіло. Підборіддям оперлася на горішній опуклий вигин, вдихаючи ніздрями разом із пилом запах інструмента. Сюзен дивилася на Мері, спостерігаючи за кожним її рухом. Провівши смичком по струнах, Мері зрозуміла, що віолончель налаштована. Вона поглянула на Сюзен, а та, зрозумівши її запитальний погляд, ствердно кивнула головою. Концерт Гайдна для віолончелі урочисто зірвався під високі стелі Сюзенової вітальні. Мері мотала головою, тримаючи чорно-зелену пір'їну смичка, що наче опала з дроздового крила.

На початку лютого шістдесят п'ятого року полковник Д. і Гертруда розлучилися. Сюзен пам'ятає, що мама була у піднесеному настрої. Спалене жито рудого волосся на її голові теліпалося з кожним різким рухом. Відчувалося, що Гертруда зробила важливий крок у житті. Не сподіваючись, звісно, що він фатальний. Д. перебував у госпіталі. Суди підірвали його здоров'я і була підозра на давній туберкульоз, із яким до Америки по війни приїхав кожен другий емігрант. Повернувшись до майстерні, ще слабкий, підточений сирими лютневими дощами, Д. не відразу зрозумів, що італійська скрипка з

Кремони і улюблена віолончель його роботи зникли з металевого сейфа. За його відсутності Гертруда підробила ключі. Разом із адвокатом усе оформила так, наче це сам Д. продав ці коштовні інструменти. Вона знала, що незабаром усе викриється, але план у неї визрів такий: Д. змириться із пропажею інструментів, якщо Гертруда дозволить йому зустрічатися з Сюзен. Тільки на третій день після повернення з госпіталю Д. вирішив зазирнути до сейфа. Всі ці три дні Гертруда чекала на телефонний дзвінок. Вона не розуміла, знаючи характер Д., чому він досі не виявив пропажі. Коли Гертруда почула у телефоні сухий голос Д., вона виклала йому свої умови.

Наступного тижня Мері привезла чек і забрала віолончель.

На весні Сюзен любила слухати дроздів. Приблизно з кінця березня, коли бруклінські вулиці наповнювалися теплом, дрозди починали паруватися. Гнізда вони зазвичай мостили у верхів'ях канадських кленів, висаджених століття тому на її вулиці. А у дворику Сюзен вони гралися, пурхаючи, з шаленою швидкістю, відчуваючи весняні гони, якими продовжували на цій землі своє дроздове життя. Птахи, наковтавшись своїх голосів, як зерна, перебувши дощову зиму, вивергали на весні фонтанами свої мелодії. «Як у цьому маленькому тілі дрозда, - думала Сюзен, - у його короткій шиї, у маленькому серці спресовано оперний голос? Як він там поміщається?»

Д. тримав у руках два пістолети.

Гертруда вмовила свого коханця поїхати з нею на зустріч із Д. Сказала, що мусять залагодити формальності, щоб їхнє з ним життя вже ніщо більше не затьмарювало.

Сюзен вдягнули у сіре пальтечко і капелюшок.

Сіли у шевроле і поїхали на Мангеттен.

Д. обрав чеський пістолет С238.

Гертруда ввійшла з Сюзен до приміщення Музею природознавства.

П'ять пострілів.

Копиця рудого волосся і плями рудої крові.

Крики і паніка випадкових свідків.

Захекані поліцейські.

Д. з пістолетом у руці.

Дощі, що, як і передбачала Кванеша, зарядили на весь тиждень. Спека змінилася прохолодою. На веранді сидіти зимно. Дощі сікли навскоси по вікнах, даху, скакали по цегляному підмурівку. За такої

погоди городець внутрішнього дворика розкис. Земля, наповнившись вологою, розбухла, наче дріжджове тісто. А коли підсохло, Кванеша згребла листя з пожухлою травою. У домі, що готувався на продаж, половину картин і антикварних речей було спаковано, але з дечим Сюзен не знала, що робити. Два тренувальних велосипеди і бігову доріжку, які стояли в кутку великої пивниці, накриті брезентовими чохлами, викинули на вулицю. Книжки забрали до німецької бібліотеки, але роками передплачуваний журнал «Нью-Йоркер», стоси якого припадали пилюгою, потрібно було комусь передати. Кванеша обдзвонила букіністичні крамнички на Парк Слоуп, і лише в одній виявили бажання приїхати і подивися. Але чи заберуть? Ствердної відповіді Кванеша не почула. Йоахим перевіз до себе у Байт Плейнс цінніші картини. Рояль давно забрали в церкву, до якої Сюзен із Пітером належали, бо отець Краузе, етнічний німець, нащадок поселенців із Глендейлу, які засаджували картопляні поля на Квінсі й жили з цього, плекав у своїй парафії органну музику і церковний хор. Рояль поки що помістили посередині зали, в якій парафіяни після недільної служби пили каву і спілкувалися. Краузе запевнив Сюзен, що завдяки її подарунку церква планує наступного року відкрити сезон класичної музики.

Сюзен на Різдво, яке вони з Кванешою відсвяткували при свічках і несподіваному снігу, розмовляючи з Йоахимом, поскаржилася, що домом їй порядкувати важко. А Йоахим запитав про Кванешу. Сюзен сказала, що Кванеша шукає собі житло десь у Квінсі, розуміючи, що рано чи пізно будинок продаватиметься. Розмова була коротка, бо Йоахим із дружиною та дітьми вилітали до Колорадо на лижі.

Хтозна звідки з'явився і покупець. Він приїхав із агентом із нерухомості, якого Йоахим найняв опікуватися продажем. Із розмови з ймовірним покупцем Сюзен довідалася, що Боб працює у Дж. Пі. Морган фінансовим аналітиком, що він закінчив Єльський університет і давно мріяв замешкати у Парк Слоуп. Кванеша водила Боба й агента нерухомості поверхами. Вони зазирнули до бібліотеки, зійшли до пивниці. Насамкінець Боб захотів вийти на веранду. Зазвичай узимку дверей, що виводили на веранду, не відчиняли, бо з широкого і високого вікна все одно відкривалася панорама внутрішнього дворика нині засипаного снігом. Але рожевощокий Боб, якого наче накрутили, мов дитячу іграшку, попросив відчинити їх і, не чекаючи дозволу чи

заборони, сам це зробив. Він вийшов на веранду, за ним агент з нерухомості, а слідом, із незадоволеною міною, Кванеша. Сюзен залишилася стояти посеред кухні. Двері за всіма зачинила Кванеша. І Сюзен не чула, про що вони розмовляють. Боб повертався то до агента з нерухомості, то до Кванеші, енергійно махаючи руками. І вони щось відповідали Бобові. Коли ця трійця повернулася з веранди, Сюзен на кухні не було. Боб і агент нерухомості попрощалися з Кванешею і вийшли парадними дверима.

Тепло у другій половині березня не забарилося. Весна була рання. Ще до перших теплих днів горобці, голуби і дрозди взялися будувати свої гнізда. Навіть чайки залітали, висячи над вулицями у потоках теплого повітря. У Парк Слоуп пташині ораторії, заглушувані сиренами швидкої допомоги і пожежних машин, притихали ближче ночі. І Сюзен уже сама, без допомоги Кванеші, виходила на веранду грітися. У садку, відколи зійшли сніги і де-не-де показалося тогорічне листя, що чомусь не згребла Кванеша, знову з'явилися дрозди. Вони шукали для гнізд обламане зимовими вітрами трояндове і барбарисове гілля. І дуріли, сповнені енергії щорічного оновлення природи.

Сюзен завчасно набрала у горщечки затвердлої весняної землі, бо Йоахим із дня на день обіцяв перевезти її на Мангеттен до купленої квартири на Сімдесят дев'ятій вулиці. Вона не хотіла залишати Пітера навіть дроздам, яких любила. Це були її останні дні у цьому домі. Вона була задоволена, що переїзд трохи затягнувся - Боб, який таки наважився купити її будинок, іще не отримав позики з банку.

У нічних сутінках із ледь відхилених дверей на веранду Сюзен почула голос дрозда, який пробував скопіювати віолончельну гру. Вдивляючись у щораз густішу пільму, вона переконувала себе, що невидимий птах із трояндових кущів їй лише причувся.

Коментарии

1

Дактилi (полонiзм) - фiнiки.